

TARTALOM

KÖRKÉRDÉS az EU-csatlakozás várható közvetlen hatásairól – II. rész. Válaszolnak: Bácskai Tamás, Becsky Róbert, Blahó Miklós, Fazekas Károly, Hamar Judit, Hanti Erzsébet, Kovács Árpád, Losoncz Miklós, Palánkai Tibor, Pitti Zoltán, Rácz Margit, Szabó Iván, Szili Márta, Tardos Márton, Török Ádám	4
Németh György: Esszé nyugdíjról, nyugdíjrendszerekről, nyugdíjreformról – II. rész	45
Jancsik András: A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja	63
Brief Summary of the Articles	84

JOGI MELLÉKLET

Dr. Tattay Levente: A szoftver és az adatbázisok jogvédelme	17

Februári számunk

a hazánk EU-csatlakozásával foglalkozó körkérdés második részével indul. Míg az első részben a választ adók kevesebb, mint fele volt kutatóintézeti, egyetemi ember, e második részben a túlnyomó többség ilyen – elemző, értékelő jellegű – tevékenységet folytat, ide sorolva a két válaszoló újságíró is. Néhány üdítő kivétel van a cselekvő gyakorlat köréből: említjük meg az MSzOSz gazdaságpolitikai ügyvivőjét, az Állami Számvevőszék elnökét, vagy az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület elnökét, a Joint Venture Szövetség igazgatóját; ők természetesen elsősorban szervezetük szemszögéből tárgyalják az EU-csatlakozás ügyét. Az általános megközelítések mellett néhány kutató is szakkérdést vizsgál, ilyen például a foglalkoztatási, külgazdasági és az adóharmonizációval foglalkozó minielemezés. – A nyugdíjreform tág horizontú újragondolását célul kitűző kétrészes esszé második részében a szerző az 1997-ben eldöntött és 1998. január 1-jével életbe lépett magyar nyugdíjrendszer kritikájával foglalkozik, miután az előző részben a nyugdíjrendszerek elméleti alapjait és elveit értékelte. A hazai reform gyakorlati megvalósulását összeveti a Világbank úgynevezett hárompilléres reformjavaslatával is. – A XX. század a gazdaság alapvető szektorai közül a szolgáltatások rendkívül gyors fejlődését hozta el. A szolgáltatások is részesei lettek a globalizációs folyamatnak, nemzetközi kereskedelmük hallatlan mértékben fellendült. Minden jel szerint így lesz ez a XXI. században is. Ugyanakkor megállapítható, hogy a szolgáltatások nemzetközi kereskedelmének liberalizáltsági foka nem éri el más szektorokét. A szolgáltatások kereskedelmében élenjáró fejlett és átalakuló országok szabályozása terén a helyzet kedvezőbb, a deficit inkább a fejlődő világban van. A WTO, a nemzetközi kereskedelem liberalizálására törekvő szervezet uruguayi tárgyalási fordulójának eredménye a szolgáltatások kereskedelmével foglalkozó általános egyezmény (GATS) megalkotása volt, ez a fennálló helyzetet rögzítette. Az előre lépésre az új forduló keretében történnek erőfeszítések. Az előzményeket, a helyzetet és a problémákat tekinti át cikkében szerzőnk.

A szerkesztő

Körkérdés

az EU-csatlakozás várható közvetlen hatásairól – II. rész

Az EU-hoz történő csatlakozás közeledtével egyre fontosabbá válik a kérdés, hogy a belépés után a gazdaság szereplőinek és a lakosságnak milyen közvetlen, gyorsan érvényesülő gazdasági és társadalmi hatásokkal, változásokkal, új helyzetekkel kell számolniuk. Azoknak – az akár kedvező, akár kedvezőtlen – fejleményeknek a számbavételét kérjük, amelyek különböző intenzitású érvényesülésével a belépés másnapjától lehet vagy kell számolni, és amelyek a vállalkozások és a lakosság számára fontos területeket érintenek. A csatlakozásra való felkészülés egyik eleme az, hogy a szakértők minél több oldalról vegyék figyelembe ezeket a hatásokat.

*A hatások lehetséges köre igen széles, közülük sorolunk fel néhányat a teljesség igénye és a hozzászólásokban érintett kérdéskörök korlátozásának szándéka nélkül. Ilyen lehet az ár- és béralakulás, a foglalkoztatottság és munkaerő-migráció, a versenyhelyzetek és a piacra jutás, a kamatok, a gazdasági növekedés, a működőtőke-beáramlás, a makrogazdasági egyensúly, a nyertes és vesztes területek, az életminőség, a jóléti ellátások, az EU-előírások bevezetésének hatásai.**

Bácskai Tamás

egyetemi tanár

AZ EU-TAGSÁG: AZ ÜGYELETES MUMUS

A hangos harmonaszóval szétkürtölt riogatások korát éljük világméretben: az ezredforduló várható hatásai a számítástechnikára, az euróra való áttérés „megrázkódtatásai” az övezeten belül és kívül, az egyik vagy a másik pártszövetség hatalomra kerülése hazánkban – nemzetközi vagy hazai mumusok. Utólag kiderül, hogy a gond, a probléma vagy nem is létezik, vagy nagyságrendekkel kisebb az előre jelzettnél. (Ezzel nem akarom azt állítani, mintha a világnak nem lennének súlyos problémái is, amelyeket nagyrészt a fejlett országok lakosságának szavazatokban is kifejezésre jutó hedonisztikus fogyasztási törekvése és társadalmi szolidaritási fogyatékosága okoz.)

Nálunk most az EU-belépés az ügyeletes mumus, valójában olyan nevetéses érvekkel, hogy önmagában a belépéstől nem gazdagodunk meg – ki is hihette ezt egy pillanattig is –, valamint azzal, hogy a belépéssel kezdődik az „igazi” verseny. S ha nem lépünk

* E számunkban a lapzártáig beérkezett válaszok második részét közöljük, a folytatás márciusi számunkban jelenik meg.

be, akkor vajon ülhethéne-e babérjainkon? S ha nem, akkor nem előny-e a közösségen belül, a tagországokéval azonos közösségi feltételek közepette versenyezni? Arról nem is szólva, hogy előttünk már számos ország vált tagországgá, s nem romlott, hanem javult gazdasági helyzetük.

A valódi kérdés az, hogy létezik-e olyan gazdasági világjelenség vagy folyamat, amely bennünket ne érintene, akár kívül maradunk az európai integráción, akár azon belül vagyunk. S ha a kérdésre nemmel válaszolunk, akkor azt is fel kell vetnünk, hogy e világfolyamatok pozitív elemeit érvényesíteni, illetve negatív hatásait ellensúlyozni hol lenne nagyobb lehetőségünk, az EU-n kívül vagy azon belül?

Az utóbbi néhány esztendőben hazánkat számos, kizárólag káros külső sokk érte. Ezek közül kiemelkedik a huzamos ideje tartó pangás fő külső piacainkon, olajár-emelkedés, működőtőke-kivonulás, az ipar mozdónyszerepének megszűnése, az idegenforgalom súlyos visszaesése. Belső fejlődési akadály nálunk gazdaságunk mindmáig megmaradt és nemzetközi fizetésimérleg-deficitet kondicionáló, s az egyensúlyhoz és növekedéshez elégtelen hozzáadott értéket előállító szerkezete, a régiók fejlettsége között tátongó szakadék, az elmaradottak felzárkóztatásához szükséges infrastruktúra fogyatékos volta. A külső hatások többsége az EU-tagországokat is érintette, mégpedig közvetlenebbül, mint bennünket (elsősorban a gazdaság pangása).

A régiók közötti fejlettségi különbségek néhány tagországban a mienkéhez hasonlóak. Ami a struktúrát illeti, abban az unió a maga tartós fizetésimérleg-többletével kétségtelenül lényegesen megelőzött bennünket. S mi is kevésbé lennénk kitéve a külső sokkok hatásainak, ha a kis behozatali igényű szolgáltatási szféra hozzájárulása a GDP-hez lényegesen nagyobb volna.

Ezeknek a kizárólag negatív hatásával szemben EU-tagságunk nagy horderejű előnyökkel jár – igaz, hogy nem azonnal vagy két esztendőn belül –, s az előbb felsoroltakéval össze sem hasonlítható mértékben kisebb, rövid távon bekövetkező hátrányokkal. Az előnyökről talán elég annyi, hogy egy, az optimálishoz közelítő, csaknem kontinens méretű egységes áru- és tőkepiacnak a részei leszünk, annak struktúrája felé közeledünk, s ha minimális mértékben is, de befolyásolhatjuk döntéseit. Az sem elhanyagolható, hogy az EU a regionális és a strukturális haladásra, az infrastruktúra fejlesztésére külön forrásokat különít el, csak meg kell tanulnunk, hogy érdemleges, lehetőleg nem egyetlen tagország számára jelentőséggel bíró projektekkal pályázzunk. Ami a munkaerő-vándorlás kérdését illeti, amit a jelenlegi tagországok egy része eltúloz – a tagjelölt országokhoz földrajzilag közeli államokban ez az „ügyeletes főmumus” –, furcsa, ellentmondásos jelenség. A külföldről származó munkaerő legnagyobb hányada az unión kívülről – a Balkánról, a Brit Nemzetközösség, illetve a Francia Közösség tagállamaiból – áramlik be, viszont – a valahai olasz vendégmunkásokat kivéve – még a Római Szerződésben társult országok között sem vált számottevővé.

Hatás – pozitív vagy negatív – akkor keletkezik, ha lényeges, minőségi változás következik be valamely ország státusában. Mi változhat kárunkra lényegesen a tagsággal?

Az egyik, talán a legáltalánosabb ellenérv az ország szuverenitásának csorbulása. Valójában a szuverenitás látszatának, formális jogi vonatkozásainak a korlátozásáról van szó. De facto ezt a szuverenitást nemzetközi és kétoldalú egyezmények (IMF-, OECD- és WTO-tagság stb.) minimális mértékűre redukálták, s túlnyomórészt hazánknak nem is csak hosszú távú érdekei védelmében (a kormányok kényelmét szolgáló, nemzedékek közötti kötelezettségátcsoportosítás, az infláció stb. korlátozásával). A többi tagországban és nálunk is a szuverenitás a költségvetést alakító preferenciák meghatározásában áll (oktatás és egészségügy, ezen belül felső-, közép- és szakoktatás közötti választásban, a megelőzés, valamint a házi ápolás és a gyógyintézmények szerepében stb.).

A változások zöme – hosszú folyamatban – már megtörtént. Az EU-nak immár huzamos ideje társult tagja vagyunk, jogszabályaink vagy EU-konformak, vagy haladékok kaptunk az EU-tól az uniós jogszabályokhoz való alkalmazkodásra (versenyfejezet, földtulajdonlás, környezetvédelmi normák). A mintegy 60 törvényhozási jóváhagyásra váró jogszabályi változtatás inkább technikai, mint tartalmi jellegű.

Minthogy arra törekszünk, hogy a legrövidebb időn belül a szorosabb gazdasági szabályozású EMU-ba is felvegyenek bennünket, fiskális és monetáris politikánk a GDP-hez képesti arányokat tekintve az utóbbiban elfogadott hiány-, államadósság- és inflációs korlátok felé közeledik. A forint teljesen konvertibilis valuta, az áruk, szolgáltatások és a működő, illetve a portfólió tőke mozgásának nincs adminisztratív akadálya. A pénzügyi közvetítési kör tőkemegfelelési, kockázatkezelési követelményei nálunk is, csakúgy mint az unióban, a bázeli előírásoknak megfelelőek, s előkészületben van a Bázis II.-re való áttérés.

Az integrálódásnak két újfajta hatásával lehet számolni. Az egyik a külkereskedelmi forgalom áttérődéésének a kihatása, a második pedig a mezőgazdasági termék- és birtokstruktúrára való hatás. A külkereskedelmi forgalom áttérődéés azokat a cégeket érinti, amelyek az unión kívülről importálnak vagy oda exportálnak.

Ami a mezőgazdaság forrásait illeti, azok a belépéssel megnőnek, ha a jelenlegi tagokéhoz képest negyedrészen és teljes mértékben halasztva is. Miközben maga az agrárrendszer az unióban transzformáció előtt áll, hiszen a közös agrárpolitika egyetlen korábban kijelölt célját sem sikerült az alkalmazott eszközök révén elérniük. Ami a termékszerkezetet illeti, azt akkor is radikálisan meg kellene változtatni az intenzív kultúrák javára, ha a csatlakozás szóba sem jönne. Ugyanúgy a birtokszerkezetet is. Ami pedig a külföldiek földtulajdonlásának liberalizálását illeti, a jelenlegi helyzetnek csak a magyar mezőgazdaság látja kárát az alacsony földár, s ezért alacsony hitelezési érték következményeként.

Gondként hangoztatják munkavállalói körökben az áruk, szolgáltatások, ingatlanok, értékpapírok árának felfelé való kiegyenlítődéését. Ezzel szemben ez még az euróközösségben sem következett be az elmúlt időszakban. Másodszor az ingatlanárak ugyan lényegesen alacsonyabbak az azonos paraméterekkel bíró nyugatiakéhoz képest, s vajon nem emelkednének-e ugyanolyan mértékben, ha nem kerülnék be az unióba? S nem ugyanaz-e a helyzet az igen alulértékelt hazai értékpapírok tekintetében, amelyek forgalmában, elsősorban a részvények körében ma is túlnyomó a külföldi befektetők aránya?

Az a felfogás is nyilvánosságot kapott, hogy a hatalmas piac kedvez a nagy, mértékgazdaságos cégeknek, s hátrányos a kicsinyekre nézve. Nem valószínű, hogy az EU-n belül gyorsabban, nagyobb mértékben szorulnának ki kis boltok a bevásárlóközpontok terjeszkedése nyomán. Viszont az EU-ban sokkal nagyobb összegeket fordítanak, s nálunk lényegesen hatékonyabban a valóban életképes kisvállalatok támogatására, s nagyságrendekkel fejlettebb a kockázati tőke jelenléte e szektorban.

Akár az unión kívül, akár azon belül a makroökonómiai feltételeken, és az azok között működő hazai vagy külföldi tulajdonúakon (a különbség eltűnt vagy eltűnőben van), továbbá a fajlagos béreken, a munkaerő szakképzettségén múlik az, hogy az országtól milyen árfekvésben és mennyiségben vásárolnak külföldiek, s mennyire marad vonzó telephely.

Becsky Róbert,

az Európai Tükör főszerkesztője

A JÖVŐT NEM SEJTHETEM...

...szólt az 1956 után született sláger. Nos, azért mi egy kicsit jobb helyzetben vagyunk. Az Európai Unióba való belépés Magyarországra gyakorolt lehetséges hatásainak vizsgálata a 90-es évek elején megkezdődött, amikor a Társulási Megállapodásba sikerült némi utalást becsempészni a teljes jogú majdani tagság iránti igényünkről. Azóta sokkötetnyi tanulmány, uniós kérdőívre adott válasz, éves országértékelés, folyóirat és újságcikk született az uniós követelményekről, a magyarországi felkészülésről és megfélemlésünkről ezen követelményeknek, valamint a korábban csatlakozott országok tapasztalatairól. Mégsem állíthatjuk, hogy akárcsak a hozzánk hasonló fejlettségű országok tapasztalatai alapján például kijelenthetnénk – habár politikusok ilyen feltételezések alapján fogalmaznak vagy fogalmaztak meg követelményeket, és a polgárok széles körben így is vélekednek –, hogy a magyar bérszínvonal viharos gyorsasággal zárkózik fel vagy kell felzárkóznia az unióshoz. Egységes bérszínvonal az Európai Unióban sem alakult ki. Hiába az egységes belső piac, a munkaerő szabad áramlása, Portugáliának, Görögországnak vagy akár Spanyolországnak majd húsz évvel teljes jogú taggá válásuk után sem sikerült elérniük a fejlett országok egy főre jutó GDP-értékeit és bérszínvonalát. Mint ahogy – az áruk, a szolgáltatások szabad áramlása ellenére – egységes árszínvonalról sem beszélhetünk. Ezen országok polgárai a statisztika tanúsága szerint olcsóbban jutnak az élelmiszerekhez, a szolgáltatásokhoz, sőt még a kereskedelmi forgalomban országhatárokat könnyebben átlépő tartós fogyasztási cikkekhez is. Ez utóbbi cikkek ára ugyanis nemcsak az előállításukhoz és forgalmazásukhoz szükséges ráfordításoktól, hanem a velük szemben álló vásárlóerő nagyságától is függ. Tehát még a lehetséges és viszonylag könnyebben mérhető gazdasági hatások sem könnyen ítéltetők meg, különösen rövid távon. Ráadásul ezek a következmények a társadalom tagjait különbözőképpen érintik munkavállalói, munkáltatói, avagy fogyasztói minőségükben. Egy bizonyos termékpiacon kibontakozó élesebb verseny a fogyasztók számára kedvező, ugyanazon áru hazai előállítói számára egyenesen csődöt jelenthet. Természetesen ezzel nem kívánom cáfolni, hogy különösen hosszabb távon egy sor előny ne származna Magyarország uniós tagságából, elsősorban felzárkózásunk szempontjából, de az egyes polgárok számára is.

Van egy másik körülmény is, ami számunkra megnehezíti a csatlakozás lehetséges társadalmi és gazdasági hatásainak felmérését. Ez pedig az a speciális helyzet, hogy az Európai Unió történetében példátlan méretű bővülés, legalábbis ami a taglétszámot illeti, az unió mélyülésével, az intézményi rendszer, az agrárrendtartás, a költségvetés szándékolt reformjával párosul. Ezért sem tudhatják a most belépő országok, hogy milyen időtávra mekkora pénzügyi támogatással számolhatnak, milyen is lesz az az unió, amelyhez csatlakoznak. Azt pedig végképp nehéz ma megbecsülni, hogy a tizenötök huszonötökre való bővülése miképpen hat az unió működésére. Elméletileg például akár az sem kizárt, hogy a jóval alacsonyabb bérű országok versenye bizonyos árupiacokon az árak csökkenését eredményezi, mint ahogy ilyen félelem van is a Közösség mezőgazdasági termelőinek körében. Ebből a szempontból elgondolkodtató, hogy a bővítés stratégiájára az unió nem rendelkezik olyan kidolgozott és időbelileg ütemezett koncepcióval, mint amilyet akár az egységes belső piacra, akár az euró bevezetésére kidolgozott. Sőt jellemző módon az eredetileg 6 országra méretezett, Berlinben meghatározott támogatási összegek maradtak érvényben a 10 országra. Ez egyértelmű bizonyíték amellet,

hogy a Helsinkiben született döntés politikai volt, amely nem igazán számol – a költségvetési hatásokon túl – a tíz ország belépésének az unió gazdasági működésére gyakorolt hatásáról. Nem is beszélve a társadalmi, szociológiai következményekről.

Mindezzel nem azt szerettem volna bizonyítani, hogy a csatlakozásnak akár a folyóirat kérdéseiben érintett témáiról nem lehetne vagy nem kellene beszélni. Ellenkezőleg a sikeres csatlakozás feltétele, nemcsak a kedvező népszavazási eredmény, hanem a sikeres alkalmazkodás, végső soron Magyarország felzárkózásának, modernizálásának okán is, hogy tisztában legyünk annak rövid és hosszú távú következményeivel. Úgy gondolom, a felkért hozzászólók között is lesznek olyanok, akik kellő információ birtokában számszerű válaszokat is adnak a Szerkesztőség kérdéseire. Amit magam hangsúlyozni szeretnék, az egyrészt a végletektől való tartózkodás fontossága. A gazdasági gyarmati léttel, a függetlenség elvesztésével való fenyegetésnek – ami egy kis ország esetében, a mai globalizált világban meglehetősen anakronisztikusan hangzó érvelés – tapasztalhatjuk, hogy van bizonyos hatása a közvélekedésre. De a másik véglet sem jobb, a túlzott várakozások keltése. Mellesleg több korábban csatlakozott ország, így Ausztria, Finnország példája is arra int, hogy egy-két évvel a csatlakozás után ezen országokban a közvélemény uniós csatlakozásról kialakított kedvező képe éppen ezért változott meg. Másrészt fontosnak tartom – amint már utaltam is rá – a rövid és a hosszú távon várható, a különböző társadalmi csoportokat eltérő mértékben érintő hatások felmérését és kellő hangsúlyozását is.

Erre időnk is van még, jó két év.

Blahó Miklós, a Népszabadság főmunkatársa

MIKOR VEZESSÜK BE AZ EURÓT?

Az uniós csatlakozás után célszerű-e mihamarabb bevezetni az eurót? A kormány és a jegybank véleménye szerint igen. De akadnak szakértők, akik a kockázatokra is felhívják a figyelmet, mondván, hasznos lenne legalább átgondolni, mikor és milyen körülmények között érdemes megválnunk a forinttól. A közös valuta meghonosításáról nálunk akkor indul vita, amikor az unióban már a rendszer reformját is meghirdették. Holott a 2003. év egyik legégetőbb kérdése – az egyensúlyi növekedés feltételeinek helyreállításával is összefüggésben – éppen az lesz, hogy magára vegye-e az uniós átlagnál gyorsabban fejlődő, s ezért magasabb inflációt felmutató magyar gazdaság az euróövezet stabilitási paktumának kényszerzubbonyát?

Az euró tíz éven belül összeomlik – jósolta néhány hónapja *Milton Friedman*, Nobel-díjas amerikai közgazdász. Azzal érvelt, hogy a gazdaságok túlságosan különböznek egymástól, de a szabályok valamennyiükre egyformán érvényesek. Ezt a nagyon borús előrejelzést valójában senki sem osztja, de az uniós viták mégiscsak azért robbantak ki az elmúlt hetekben, mert a tagok úgy érzik, mindenkire ugyanazt a méretet szabták. Holott a gazdaságok teljesítménye eltérő: vannak gyorsabban, és vannak lassabban növekvők – Németország örülne kétszázalékos bővülésnek is, míg Írország 1992 óta éves átlagban csaknem nyolc százalékkal robogott, akadnak gyorsabb és lassabb inflációs ütemek, kisebb és nagyobb államháztartási hiányok, államadósságok, lakossági megta-
karítások.

Am a stabilitási paktum kerete nem feszegethető. A költségvetési deficit nem haladhatja meg a GDP három százalékát, de a büdzsének inkább egyensúlyi állapotot kell tükröznie. Az övezet átlagos inflációja két százalék lehet. Erre mondta nemrégiben *Ro-*

mano Prodi, a brüsszeli bizottsági elnöke, hogy ostobaság mereven ragaszkodni az előírásokhoz.

A vita nem elméleti. Az eurózóna tizenkét országában visszaesett a növekedési ütem. A német gazdaság 2002-ben talán nem is bővül, s az olasz is vergődik. Franciaország egy árnyalattal talán jobban teljesít. Az övezetnek ez a három országa közelítette meg, lépte át a háromszázalékos határt. A bizottság felszólította őket, hogy az 1996-ban lefektetett stabilitási paktum szellemének megfelelően középtávon tüntessék el a hiányt. Annyi engedményt kaptak, hogy ne 2004-ig, hanem 2006-ig hajtsák végre ezt a kellemtelen feladatot. A kisebb államok pedig – amelyek az euró bevezetése előtt súlyos fájdalmak közepette rendbe tették költségvetésüket – dühöngenek, s tiltakoznak. A hármas viszont azzal érvelnek, hogy talán mégsem a recessziós időkben kellene adókat emelni, kiadásokat csökkenteni.

A gazdasági és monetáris unió létrejötté, a stabilitási paktum elveinek lefektetése, s az euró közös valutává érésével egy időben már megjelentek a kritikai észrevételek is. *Christopher Allsop* és *David Vines* oxfordi közgazdászok azonban már 1999-ben publikált tanulmányukban rámutattak arra, hogy a közös jegybank fennhatósága alá helyezett kamatpolitika ütközhet a kormányok irányítása alatt maradó fiskális politikával. A reform mellett tör lándzsát frissen publikált elemzésében két francia közgazdász is, *Jean-Paul Fitoussi* és *Jerome Creel*. Úgy vélik, a költségvetésnek rugalmasabban kell reagálnia a visszaesésekre, jelenleg éppen recesszió idején kell lemondani a fiskális ösztönzésről. Szerintük alacsony az inflációs cél is, amelyet a két százalék helyett legalább 2,5-re kellene emelni. Ma az a helyzet, hogy a magasabb inflációjú Írországból az egységes irányadó kamat miatt alacsony, míg az alacsony inflációjú Németországban magas a reálkamat, holott éppen fordítva kellene lennie. Ha tíz viszonylag nagy inflációjú ország csatlakozik, akkor az EKB kétszázalékos célja csak akkor valósítható meg, ha Németország deflációba süllyed, de ennek gazdasági következményei beláthatatlanok. A UBS Warburg számításai szerint Németországban 2,4, Írországból 6,4 százalékos kamattal lenne a megfelelő, ezzel szemben az EKB egy éve tartja a 3,25 százalékot – minden tagországban.

A számok szabta korlátok rugalmasabb értelmezése mellett kardoskodott *Stanley Fisher*, az IMF volt vezető közgazdásza, illetve legutóbbi eurózóna-jelentésében maga a pénzügyi vezető is. *Martin Wolf* a *Financial Times*-ben hangsúlyozta: nem feltétlenül ésszerű, hogy a költségvetéseknek egyensúlyban kell lenniük, s a három százalék feletti hiány sem katasztrófális önmagában. A kevésbé eladósodott országoknak lehetővé kellene tenni a korlát átlépését. De átfogó reformok nélkül ez sem lehet megoldás. Az EKB óvatosságát – önnön hitelességének építésén túl – egyébként az is magyarázza, hogy a munkaerőpiac merev. A kamatcsökkentés nem szükségképpen hozna fellendülést, a vállalatok nem vennének fel új alkalmazottakat, mert attól tartanak, később – ha szükséges – nem tudják őket elküldeni.

S bár a stabilitási paktum volt az ára annak, hogy Németország lemondott a márkáról, most Bonn viszi a szót a reformok ügyében – Párizssal karöltve. Azt hangoztatják, hogy a gazdasági teljesítményt öt tényező alapján kellene mérni. Ezek: a költségvetési deficit, az infláció, a foglalkoztatás, az államadósság, a kutatás-fejlesztési kiadások és a nyugdíjkiadások.

Néhány hete – az éles viták hatására – az unió hozzálátott a valutarendszer reformjához. *Romano Prodi* és *Pedro Solbes* pénzügyi biztos bejelentette: a cél az, hogy a fegyelmettségteljes költségvetési politikát folytató országok recessziós időkben több levegőhöz jussanak. A részletek kidolgozása tavaszig eltarthat, s az elképzeléseket az állam- és kormányfőknek kell szentesíteniük.

A lényeg az, hogy a jövőben a háromszázalékos határ megtartása mellett figyelembe vették az államadósság mértékét is. Ez persze eddig is szempont volt, csak kevésbé

törődtek vele. *Solbes* úgy véli, azok az országok, amelyek betartják az eredeti maastrichti kritériumokat, vagyis az adósságot a GDP 60 százaléka alá szorítják le, fegyelmezett fiskális politikát folytatnak, recesszió esetén lazíthatnának a költségvetésen. Munkahelyteremtő, növekedést serkentő beruházásokra költhetnének. A pénzügyi biztos nem felel meg arról sem, hogy az unióban nyugdíjválság fenyeget: ha az államok most nem tartalékolnak a jövő évtizedekre, súlyos feszültségek keletkezhetnek.

A megoldás nem látszik egyszerűnek, mert nehéz elvileg meghatározni, mi számít „jó pénzügyi helyzetnek”. Ráadásul az államok más-más célra költenének visszaesés idején. A bizottságnak tetszik például, hogy Nagy-Britannia iskolai és egészségügyi rendszerét fejleszti, Franciaország viszont a kutatásra szánna többet, míg Németországnak a munkaerőpiacon kellene reformot végrehajtania. Párizs egyébként még azt is felvetette, hogy a katonai kiadásokat ne számítsák be a költségvetési hiány megállapításakor. *Solbes* jelezte: nem kívánnak felmentést adni a most „vétkesnek” tartott országoknak. A jövőben előre figyelmeztetni fogják a kormányokat, hogy kedvező gazdasági helyzetben, választások előtt ne ígérjenek olyasmit, amire nem lesz pénzük.

Magyarországon alig esik szó arról, hogyan is érintené a gazdaságot a mielőbbi csatlakozás az eurózónához, ha az uniós belépés után a szükséges kétévnyi várakozás, a maihoz kísértetiesen hasonló árfolyamrendszer működtetése után máris bevezetnék a közös valutát. A posztjáról 2001 márciusában leköszönt magyar jegybankelnök, *Surányi György* már 2001. decemberi akadémiai előadásában – vagyis jóval az uniós feszültségek kipattanása előtt – fölvetette: gondoljuk át, sietni kell-e. A magyar gazdaságra még nagy reformok várnak például az egészségügyben, nagy építkezések az infrastruktúra fejlesztésében. Ha a külföldi tőke nem fordul el tőle, akkor a gazdaság növekedési, termelékenységi kilátásai jócskán meghaladják az eurózóna átlagát, de az inflációja is. Kérdés, mihamarabb fel kell-e öltönie az egyenruhát, mesterségesen visszafognia a fogyasztói árak emelkedésének ütemét, a költségvetési hiány erőltetett lefaragásával pedig a növekedés iramát?

A töprengés jogosságát támasztotta alá idén szeptemberben a Nemzetközi Valutaalap (IMF) Lengyelországról szóló jelentése, amely megfontoltságra intett, annak körülméteire, miként tudja Varsó teljesíteni a maastrichti stabilitási feltételeket – az államháztartásra, kamatokra, inflációra, adósságra vonatkozó stabilitási kritériumokat. Az IMF hiteles és fenntartható folyamat megindítását szorgalmazta, jelezve, hogy nemzeti egyetértés kialakítására is szükség van.

A Fitch nemzetközi hitelminősítő intézet tanulmányában megemlíti, hogy a csatlakozásra kiszemelt tíz ország nem térhet ki az euró bevezetése elől – amint tette azt gként Nagy-Britannia, Svédország és Dánia –, de az Európai Unió nem is kötötte határidőhöz a nemzeti valuták felszámolását. A Fitch emlékeztet rá, hogy az uniós csatlakozás után az új tagok valutáinak két éven át az euróhoz kötött árfolyamrendszerben kell bizonyítaniuk, s meg kell állapodni Brüsszellel az árfolyamban és a valuta ingadozási sávjában. A forint esetében ez lehet a mai szint és mérték, de lehet más is. A londoni elemzők szerint a költségvetési hiány apasztása szinte mindenütt politikai kihívás is. Ha a mai jelöltek monetáris unióba is beilleszkednek majd, számítaniuk kell arra, hogy a túl lazának ítélt büdzsé miatt büntetést kell fizetniük. Ám tény, hogy négy évvel az euró befogadása előtt Görögországban 10,2, Spanyolországban 7, Portugáliában 5,7 százalékos GDP-arányú államháztartási hiányt könyveltek el, vagyis hozzávetőlegesen olyan nagyságú deficitet, mint amilyenel jelenleg Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország vagy Málta küzd. Igaz, az említett uniós tagok akkor már részesültek a különböző fejlesztési alapokból, amelyekhez önrészüket büdzséjükből hozzáadték. A tagjelöltek erre még csak készülnek. Talán ezért, talán a belső viták láttán figyelmeztette *Pedro Solbes* pénzügyi biztos a tízeket, hogy ne kapkodják el az euró beiktatását.

A Handelsblattnak adott decemberi nyilatkozatában kifejtette: a tízeknek legalább húsz évre van szükségük ahhoz, hogy felzárkózzanak a mai uniós tagok jelenlegi fejlettségi szintjére. Nem érdemes tehát mesterséges időpontokat meghatározniuk: egy-két új tag talán bevezetheti az eurót 2007-ben, de a többi aligha. Így marad arra is idő, hogy a nagy fejlesztési programok keltette költségvetési feszültségeket levezessék, s leszorítsák a hiányt a szigorú korlát alá.

A hivatalos magyar nyilatkozatok arra utalnak, hogy Magyarországon 2007-ben már az euró lehet forgalomban. Az MNB az előnyök közé sorolja az árak jobb átláthatóságát, az átváltási költségek eltűnését, a folyó mérleg finanszírozásával összefüggő problémák megszűnését, az alacsony kamatok növekedést serkentő hatását, az élenkűlő külkereskedelmet. Számításai szerint – amelyek azonban nem tudni, min alapulnak – a haszon a GDP 0,3-1 százalékával haladja meg a költségeket.

A magyar kutatók, közgazdászok közül eddig kevesen hallatták hangjukat, foglalkoztak ezzel a témával. *Csaba László* egyetemi tanár a *Külgazdaság* 2002. februári számában azt írta, hogy egyetlen gyorsan felzárkózó ország sem tudja önerőből teljesíteni az eurózóna követelményeit, tehát azokat át kellene fogalmazni. Ugyanakkor leszögezte, az euró belátható közelségbe kerülése lehet az az ösztönző erő, amire „az elkényelmesedésre, önelégültségre hajló kormányzatoknak szükségük is van az évek óta halasztódó strukturális reformok fölgyorsítására”. Úgy látja – mondta egy személyes beszélgetés során –, hogy a maastrichti sarokpontok nem valamiféle megkérdőjelezhetetlen közgazdasági bölcsességet, összefüggést takarnak, pusztán jelzőszámok. Elsősorban a politikusoknak üzennek, ha baj van. *Csaba László* szerint a növekedési áldozat nem igazi veszély, mert az alacsony beruházási ráta, kutatási és fejlesztési kiadások mellett úgysem lehet tartósan három-négy százalék fölé kerülni. *Losoncz Miklós*, a GKI kutatásvezetője szintén a *Külgazdaság* számára írott cikkében (2002. november) azzal érvel, hogy nem kell halogatni a belépést az EU után a monetáris unióba, de – mint hangsúlyozza – a valutaövezet működését a fejlett országokra határozták meg, tehát a növekedés és az egyensúly összeütközésbe kerülhet egymással.

A Pénzügyminisztérium és az MNB még novemberben közös bizottságot hozott létre, hogy megvizsgálják, mikor és hogyan kellene az euróval felváltani a forintot. E munka során talán valóságos vita is kialakul, amely nélkül nálunk sem lehet a nélkülözhetetlen nemzeti egyetértést megteremteni.

Fazekas Károly,

MTA Közgazdaságtudományi Kutató Központ

A FOGLALKOZTATOTTSÁG VÁRHATÓ ALAKULÁSA

Magyarországon a foglalkoztatottak aránya a 15–64 év közötti népességben 8 százalékponttal marad el az Európai Unió átlagától. Különösképpen kedvezőtlen a férfiak és közöttük is a „legjobb munkavállalási korban” lévő 35–55 éves férfiak foglalkoztatottsága, amely a legalacsonyabb az EU-tagországok és a csatlakozni kívánó országok csoportjában. Az Európai Unió 1997-ben a „Luxemburgi megállapodás”-ban célként tűzte ki, hogy 2010-re a foglalkoztatottság szintje a tagországokban elérje a 70 százalékot. Ez az elvárás a csatlakozás után számunkra is érvényes lesz. A magyar kormány kancelláriaminisztere és az EU foglalkoztatási és szociális ügyekért felelős főbiztosa által 2001-ben aláírt, „Magyarország foglalkoztatáspolitikai prioritásainak közös értékelése” című dokumentumban vállaltuk, hogy alkalmassá tesszük a magyar munkaerőpiacot az EU egységes közös piacához való csatlakozásra, és elfogadjuk a közösség foglalkoztatáspol-

litikai irányelveit. A kérdés tehát nem az, hogy lesznek-e negatív, a foglalkoztatottság szintjét csökkentő hatásai a csatlakozásnak, hanem az, hogy miként emelhetjük a következő években 60 százalékról 70 százalékra a foglalkoztatottak arányát, miként növelhetjük évente 100-110 ezer fővel a foglalkoztatottak számát az országban. Reális-e ez a célkitűzés, és milyen segítséget várhatunk az Európai Uniótól ezen a területen?

A válaszhoz először azt kell tisztáznunk, hogy miért alacsony a foglalkoztatottság szintje Magyarországon?

Ha a foglalkoztatottsági arányokat a népesség képzettség szerinti bontásában tekintjük, akkor megállapítható, hogy a legalább középfokú végzettséggel rendelkező, munkaképes korú népesség foglalkoztatottsága nem tér el lényegesen az EU-tagországok adataitól. Az alacsony átlagos foglalkoztatottsági szint tehát a képzetlen népesség magas arányának, az alacsony foglalkoztatottság fennmaradása pedig a képzetlen népesség folyamatos újatermelődésének köszönhető. Lehangelő tény, hogy a 20–36 éves fiataloknak még ma is közel egynegyede bármiféle képzettség, a munkaerőpiacon hasznosítható ismeret nélkül, tehát rendkívül rossz foglalkoztatási eséllyel próbál munkát keresni.

Az iskolázottság mellett a foglalkoztatottsági esélyek különbségei leginkább regionális előnyökhöz, illetve hátrányokhoz kapcsolódnak. A rendszerváltást követő években létrejött új munkahelyek területi koncentrációja lényegesen magasabb, mint a szocialista gazdaságban volt, és megszűnt az állások területi koncentrációja. A városoktól távol eső, perifériális helyzetű, alacsony iskolai végzettségű munkaerőt kínáló falvakat messze elkerülték az új állásokat létrehozó vállalkozások: a hazaiak is, de különösen az országba beáramló külföldi tőkével működő vállalatok. A városoktól távoli kistelepeleéseken élő szakképzetlen munkaerő helyzete a kilencvenes évek folyamán reménytelenné vált. Ezeknek az embereknek nagy hányada kivonult a statisztika által követhető munkaerőpiacról, és így nem a munkanélküliek, hanem az „ismert ok nélkül távollévő” inaktívak táborát növelték. E csoportba tartozók túlélési stratégiája elsősorban különböző szociális transzferekhez (gyermeknevelési támogatásokhoz, szociális segélyekhez, közfoglalkoztatási programokhoz), mezőgazdasági jövedelmekhez, önfoglalkoztatáshoz, alkalmi (legtöbbször fekete-) munkákhoz kapcsolódik. Vajon a társadalomnak eme – mintegy 400 000 főre becsülhető – rétege számára milyen változást hoz az EU-csatlakozás? Lesz-e számukra megélhetést biztosító munkahely az első gazdaságban? Képezhetők-e annak érdekében, hogy megfeleljenek az új munkahelyek követelményeinek? Megszüntethető-e a képzetlen munkaerő újatermelése, enyhíthetők-e a képzetlen munkaerő foglalkoztatási esélyeit rontó regionális hátrányok a csatlakozást követő években?

A hazai szociológiai és munka-gazdaságtani kutatások meggyőzően bizonyították, hogy ma a foglalkoztatási esélyeket befolyásoló legfontosabb tényező az alap- és középfokú oktatás helyzete. Az alap- és a középfokú iskolarendszerekből képzettség, a munkaerőpiacon hasznosítható ismeretek nélkül kikerülő fiatalok soha be nem hozható hátránnyal indulnak el. Különösképpen szomorú, hogy többségük sorsa már az iskolába lépve megpecsételődött, mert olyan családokba születtek, amelyek önhibájukon kívül sem tudták őket kora gyermekkorban felkészíteni a sikeres iskolai munkára. Ezek a gyerekek nem kerültek be olyan óvodákba sem, ahol felkészült pedagógusok csökkenthetnék volna a családi háttér miatti hátrányokat. A hátrányos helyzetű gyermekek problémáin, iskolai kudarcain a mai alapfokú iskolarendszer nem tud segíteni. Megdöbbentő tény, hogy a tanulási hátrányokkal indulók jelentős részének, mindenelekelt a roma kisiskolásoknak a helyzete sokat romlott az elmúlt években. A szabad iskolaválasztás nyomán megindult és az utóbbi években felgyorsult kontraszelekció, az iskolai szegregációt erősítő oktatási formák terjedése oda vezetett, hogy ma a fiatalok iskolai eredményeiben az iskolák színvonalához kapcsolódó esélykülönbségek Magyarországon a legnagyobbak Európában.

A családi, lakóhelyi hátrányok leküzdésére alkalmatlan iskolarendszer a jövőt, a közlekedési infrastruktúra fejletlensége, a földrajzi mobilitás magas költségei a jelent, a munkavállalási teret szűkítik be a népesség egy része előtt. A falvakban, a városoktól távol élő szakképzetlen emberek számára megfizethetetlenek a 20-30 kilométernél távolabbi településeken lévő munkahelyek. A végleges elmenekülést, a régiók közötti migrációt az ingatlanárak igen jelentős területi különbségei, a bérlakáspiac hiánya teszi szinte lehetetlenné.

Mi fog változni és mi változhat a szakképzetlen munkaerő foglalkoztatásának és újratermelődésének helyzetében az EU-csatlakozás után?

Azt biztosan megállapíthatjuk, hogy nem várható a szakképzetlen munkaerőt foglalkoztató munkahelyek számának növekedése. Ilyen helyzetben a regionális hátrányok csökkentésére kell koncentrálni. Egyrészt a legsúlyosabb helyzetben lévő kistérségekben bővíteni kell a szakképzetlen munkaerő foglalkoztatását megkönnyítő bérszubszenciákat. Másrészt a kormányzatnak át kell vállalnia a kedvezőtlen helyzetű kistérségekről a városokba bejárók ingázási költségeinek jelentős részét. A szakképzetlen dolgozók munkaerő-piaci képzése rendkívül nehéz, kevés sikerrel kecsegtető feladat. Arra viszont számos példa van, hogy a foglalkoztatás és képzés egyidejű biztosításával elérhető, hogy a korábban szakképzetlen munkaerő egy része akár évekig tartó inaktivitás után is visszakerüljön a munkaerőpiacra.

A legfontosabb teendő kétségkívül a szakképzetlen munkaerő újratermelődésének csökkentése. Ez olyan hatalmas léptékű döntéseket igénylő feladat, amely széles társadalmi konszenzust, átfogó tájékoztatást és meggyőzést, valamint az erőforrások jelentős átcsoportosítását igényli.

Az Európai Uniótól sokat várhatunk ezeken a területeken. Az unió a csatlakozást követő években jelentős erőforrásokat fog biztosítani az ország *Nemzeti Fejlesztési Tervében* megfogalmazott programok finanszírozására. A foglalkoztatási arány növelése mint horizontális cél minden területen megjelenik, de értelemszerűen a humán erőforrás fejlesztéséhez és a regionális fejlesztési programokhoz kapcsolódik a legszorosabban. Ismereteim szerint csupán a Humán Erőforrás Fejlesztési Program területén a csatlakozást követő három évben mintegy 212 milliárd forintnak megfelelő támogatásra számíthatunk. Ez a pénz – kiegészítve a kormányzati saját forrásokkal – számos nagyon fontos részfeladat elvégzésére teremt fedezetet. Az uniós támogatási programok preferenciái, a pályázati rendszerek logikája, a brüsszeli döntéshozók prioritásai azonban nem kedveznek az erőforrásokat néhány kiemelten fontos területre koncentráló csomagterveknek. Így, megítélésem szerint a képzettségi és regionális hátrányokhoz kapcsolódó foglalkoztatási esélykülönbségeknek jelentős csökkentését egy, az európai uniós operatív fejlesztési programok kereteit messze túllépő nemzeti foglalkoztatási program végrehajtása során lehet elérni.

Hamar Judit,
a Kopint-Datorg főmunkatársa

PARADIGMAVÁLTÁS?

Az utóbbi időben nagy visszhangot kiváltó vállalatbezárások (MANNESMANN, Sárbogárd, FLEXTRONICS X-box gyártása, az IBM székesfehérvári üzemének bezárása, és 3500 fő elbocsátása, vagy legújabban a KENWOOD kivonulása) hírére egyre gyakrabban fogalmazódik meg az az állítás, hogy alapvetően megváltozott a külföldi befektetők magyarországi stratégiája, csökkenőben az ország tőkevonzó ereje, és ebben

a minimálbér-emelés és az árfolyamsáv-szélesítés (a forint erősödése) játszott és játszik döntő szerepet. Nem vitatva ez utóbbi változások drasztikus hatását az exportáló cégek egy csoportjára, a következőkben néhány olyan, a kilencvenes évtizedre jellemző tendenciára mutatunk rá, amelyekből látható, hogy korántsem új jelenségekről van szó, és amelyek negatív hatásainak enyhítése sem oldható meg egyszerűen a monetáris és a bérpolitika hagyományos eszközeivel.

A külföldi működőtőke-beáramlás kezdetén is (a nemzetközi tapasztalatok alapján) köztudott volt, hogy a multinacionális cégek könnyen helyezik át tevékenységüket egyik országból a másikba, ha érdekeik azt kívánják (különösen, ha könnyen mobilizálható, egyszerű munkaigényű, bérérzékeny tevékenységekről van szó, és még ingatlanba se fektettek, hanem csak bérlik azt, mint például a fent említett cégek).

A viszonylag egyszerű munkát igénylő, bérmunkajellegű tevékenységek súlya a magyar külkereskedelemben és a termelés szerkezetében is már az évtized végéig (tehát a minimálbér-emelést és az árfolyam-politika változását megelőzően) folyamatosan csökkent. A világgazdasági recesszió is elsősorban ezek iránt a tevékenységek iránti keresletet vetette vissza a legerőteljesebben, ami a forgalom csökkenése mellett döntően a hazai hozzáadott érték (bérmunkadíj) erőteljes mérséklődésével járt.

A fő kereskedelmi partnereink 1992 végén kezdődő gazdasági visszaesése idején, 1993-ban az összexport 18 százalékkal volt kisebb, mint egy évvel korábban. Ezen belül a bérmunkaexport súlya még inkább, csaknem 5 százalékponttal, a bérmunkadíj-hányad pedig csaknem 10 százalékponttal csökkent (lásd az 1. táblázat 1993-as oszlopát).

1. táblázat

A bérmunkaforgalom szerepe a magyar külkereskedelemben 1992–2000 között
Százalékos részarány (összforgalom = 100) és éves növekedési ütem (dollár alapon)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
	Részarány, összexport = 100								
Bérmunkaexport	23,5	19,1	22,8	24,1	23,7	20,3	20,9	20,2	18,6
Bérmunkadíj-hányad*	37,9	28,4	27,9	31,8	28,6	27,2	24,1	22,8	20,7
	Éves növekedési ütem, százalék								
Összes export	100	82	120	122	122	122	120	109	112
	Részarány, összes import = 100								
Bérmunkához behozott anyagok, alkatrészek	17,0	12,3	12,3	16,3	17,6	16,5	16,0	15,9	14,7
	Éves növekedési ütem, százalék								
Összes import	100	112	116	107	117	117	121	109	115

* Bérmunkadíj = a hazai hozzáadott érték a vállalatok vámokmányokon megadott értéke szerint (a szerződéses díjtételek + hazai hozzáadott anyag, például csomagolóanyag).

Bérmunkadíj-hányad = bérmunkadíj a bérmunkaexport százalékában.

Forrás: GM, vámstatisztika alapján saját számításai.

A jelenlegi recesszió hatására (az árfolyamváltozással együtt) a bérmunkaexport (kilenczavi) forintértéke 2002. szeptember végén 18 százalékkal és a bérmunkadíj 15 százalékkal volt kisebb, mint egy évvel korábban. A visszaesés azonban dollárban is jelentős, a bérmunkaexport értéke csaknem 10 százalékkal, a bérmunkadíj pedig közel 8 százalékkal volt kisebb, mint az előző év azonos időszakában, ami a recesszió hatására utal.

A szomszédos országok felzárkózása is hosszabb ideje megfigyelhető. Ezt tükrözi például, hogy amíg Németország bérmunkaimportjából a magyar export részaránya 1993-ban még meghaladta a 16 százalékot, addig 1998-ban már csak 12 százalékot tett ki. Ugyanebben az időben Románia részesedése 9-ről 14 százalékra, a FÁK-országoké kevesebb mint 4 százalékról 7 százalék fölé nőtt. (*Bensebaa – Brezinski, 2000*). A közép-kelet-európai országokkal dinamikusan bővülő olasz textil-ruházati bérmunkaforgalomban is a magyar részarány 25 százalékról (1992) 16 százalékra csökkent 1998-ig, miközben Románia részesedése 27 százalékról 55 százalékra emelkedett (EUROSTAT adatok alapján, *Balcer – Vitali, 2000*). Kína versenyelőnyeivel is nyilvánvalóan nem tud lépést tartani a magyar gazdaság, mégoly visszafogott bérnövekedés esetén sem (lásd az 1. táblázatban az 1995 utáni időszakot).

Magyarországon a fentiek mellett fontos szerepet játszott a bérmunkaforgalom relatív mérséklődésében a termékszerkezet és a bérmunkáltató országok közötti súlyponteltolódás – a magasabb hozzáadott értéket jelentő könnyűipari cikkek felől a gépipari termékek felé, és a relatíve kisebb bérmunkadíjat fizető bérmunkázató partnercégek felé (amint ez a 2., 3. és 4. táblázatokból is látható).

2. táblázat

A bérmunkaexport és a bérmunkadíj alakulása fobb piacok szerint (Százalékban)

Országok	Bérmunkában gyártott késztermékexport				A bérmunkához behozott anyagok, alkatrészek				Bérmunkadíj a bérmunkaexport százalékában			
	1993	1995	1997	2000	1993	1995	1997	2000	1993	1995	1997	2000
<i>Fejlett országok</i>	92,7	92,8	94,6	95,7	82,7	84,4	87,9	83,0	29,1	31,6	27,2	20,0
Ebből: – EU (15)	86,7	88,8	90,5	93,7	78,7	80,1	79,3	73,5	28,6	31,2	26,8	19,8
– Németország	48,7	48,6	48,2	57,2	44,0	43,4	41,3	35,9	28,5	32,1	26,2	18,1
– Franciaország	4,5	4,7	5,1	4,6	3,4	3,1	3,9	3,0	34,2	33,1	33,6	23,5
– Olaszország	10,4	9,2	8,5	7,6	8,7	9,9	9,6	14,0	32,0	34,6	31,4	25,5
– USA	3,3	1,9	1,9	0,9	0,9	0,9	3,7	2,6	41,3	43,3	38,6	21,6
<i>KKE-országok</i>	6,7	4,8	4,7	3,4	15,1	13,5	7,6	4,1	17,7	42,3	27,5	43,1
Ebből: – CEFTA	3,8	2,2	1,9	2,4	6,1	5,7	4,3	3,6	20,7	37,3	30,2	49,6
– Oroszország	2,3	0,7	1,4	0,1	9,1	6,2	2,5	0,1	8,3	45,4	28,6	25,9
Bérmunkaexport	100	100	100	100	100	100	100	100	28,4	31,9	27,2	20,7

Megjegyzés: az összehasonlíthatóság érdekében az adatokat az egyes országcsoportokra (EU-15, CEFTA) a mai szerkezet szerint számítottuk.

3. táblázat

A bérmunka-külkereskedelem termékszerkezetének változása

Megoszlás (SITC5) Összes bérmunkaforgalom = 100	Bérmunkában gyártott késztermék-export				Bérmunkához behozott anyagok			
	1993	1995	1997	2000	1993	1995	1997	2000
<i>Feldolgozott termékek (5+6+8+9)</i>	75,0	63,0	53,3	35,3	75,5	70,3	59,4	43,0
<i>Gépek és berendezések (7)</i>	21,8	34,3	44,6	63,7	20,9	26,5	37,4	55,9

Forrás: GM, vámstatisztika.

A bér munkaexport termék- és piacszerkezetének alakulása 1996–2000 között
(Dolláralapon, százalékban)

	Aktív bér munka, feldolgozott termékek (SITC 5+6+8+9)					
	Bér munkadíj a bér munkaexport százalékában			Aktív bér munkaexport az összexport százalékában		
	1995	1997	2000	1995	1997	2000
EU–15	33,7	31,5	28,9	43,1	42,3	30,9
Németország	31,6	31,4	29,3	47,2	44,5	31,6
Franciaország	40,4	37,8	35,5	38,4	35,4	17,9
Olaszország	34,4	31,0	29,7	42,8	44,2	33,7
	Aktív bér munka, gép- és berendezésexport (SITC 8)					
EU–15	26,9	21,4	14,8	42,3	22,1	22,4
Németország	29,0	21,2	14,3	52,5	21,8	29,3
Franciaország	20,3	29,5	17,8	28,9	29,4	16,9
Olaszország	39,7	35,7	11,8	10,6	15,0	18,0

Forrás: GM, vámstatisztika alapján saját számítások.

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy 1998-tól az EU vám-szabályozásában megszűnt a különbség (és a kvóták jó része is) az érzékeny termékek importja és a bér munka konstrukcióban történő behozatala között, ami értelemszerűen mérsékli EU-n belüli bér munkáltató partnereink érdekeltségét ennek a konstrukciónak a fenntartásában.

A külkereskedelem és az iparfejlődés nagyfokú koncentrációja a villamosgép- és járműgyártásra szintén a jelenlegi recesszió által leginkább érintett tevékenységek jövőbeli kilátásait rontja.

1. Az Európai Unióba irányuló export áruszerkezeti koncentrációját jellemző arányszámok (EUROSTAT adatok) szerint 1995–2000 között folyamatosan és jelentősen növekedett a forgalom néhány termékcsoportra való összpontosulása, ami a *kereskedelmi specializáció* fokozódását jelzi, egyúttal azonban a kereslet változásainak fokozott kiszolgáltatottságát is eredményezi. *Az első három termékcsoport súlya* (HS84: mechanikai gépi berendezések, HS85: elektromos gépek és felszerelések, HS87: közúti járművek és alkatrészeik) az 1995. évi 37,6 százalékról 2000-re 63,4 százalékra nőtt (Kovács, 2002). A ruházati cikkek (HS62) kivitele ugyanakkor az 1995. évi harmadik helyről (6,8 százalékos! részarányról) már 1997-ben is csupán a negyedik (5 százalékos részesedéssel), és 2000-ben már csak 2,8 százalékot tett ki.

2. A jelenlegi recesszió hatására 2002 első tíz hónapjában a gépkivitel (euróban) 7,4 százalékkal volt nagyobb, mint egy évvel korábban. Ez a korábbiaknál jóval szerényebb dinamika is a szeptemberi élénkebb forgalom eredménye: a gépexport 12 százalékkal, és a gépipport is csaknem 10 százalékkal bővült (az augusztusi 3,6, illetve 1 százalékos ütem után, októberben azonban ismét szerényebb, mindössze 4 százalékos növekedés volt regisztrálható). A gépexporton belül azonban továbbra is a recesszió által leginkább érintett, a magyar exportot éveken át dinamizáló termékek (mint a villamos gép és az irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezések) kivitele (3,4, illetve 10 százalékkal) csökkent, de a közúti jármű-export is az átlagnál kisebb növekedést mutatott (euróban mindössze 3 százalékkal volt nagyobb a kivitel értéke, mint egy évvel korábban).

3. A ruházati termékek kivitele 2002 első tíz hónapjában több mint 10 százalékkal, 127 millió euróval esett vissza.

Hasonlóan megfigyelhető, hogy a vámszabad területek – a kilencvenes évek második felére jellemző – rendkívüli exportnövelő hatása is mérséklődőben van: a recesszió elsősorban a vámszabad területi forgalmat vetette vissza 2001-ben, amit tetéz az a körülmény, hogy az EU-csatlakozás közeledtével egyre kevésbé érdemes itt beruházni (az importált termelőeszköz-beruházások áfamentességének várható megszűnése miatt).

Idén ugyan ismét dinamikusabbá vált az itt működő cégek exporttevékenysége, és ami különösen feltűnő, hogy a kivitel dinamizálódását a vámszabad területi cégek fejlődő országokba exportált gépkivitelének 55 százalékos növekedése generálta (feltehetően a vállalatbezárások miatt leszerelt gépek kiszállításával összefüggésben). Az itt működő cégek közvetlen importja azonban jóval szerényebben nőtt, mint az összes import szintén nem túl dinamikus (euróban 5, dollárban közel 9 százalékos) növekedése. (Lásd az 5. táblázatot.)

5. táblázat

A vámszabad területek külkereskedelmi forgalmának alakulása 1992–2000 között Százalékos részarány (összforgalom = 100), (dollár alapon)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002 I-X. hó
Vámszabad területi export	11	19	27	36	43	45	44	47
Vámszabad területi import	8	14	19	25	31	32	31	28

Forrás: GM, vámstatisztika.

A külföldi befektetőket minden bizonnyal elbizonytalanítja és várakozásra készíti az a körülmény is, hogy a külföldi működő tőke vonzására korábban alkalmazott eszközök (mint például a nagyvonalú, egyedi adókedvezmények) rendszere átalakításra szorul a befektetésösztönzés EU-konformmá tételi kötelezettsége miatt. A helyi adók elengedése pedig hosszabb távon a jelentős tőkebefektetést vonzó, de amúgy szegény önkormányzatok gazdasági helyzetét lehetetleníti el, nem beszélve a nagyon koncentrált vállalatszerkezet lokálisan különösen kockázatos társadalmi-szociális, munkaerő-piaci hatásairól.

A munkaerő képzettség szerinti struktúrája, a munkaerő-mobilitás feltételeinek a hiánya (például a még mindig megoldatlan lakáshelyzet) ugyanakkor egyre inkább korlátozza a további tőkevonásnak és az egyre sürgetőbb szerkezeti átalakulásnak. Amint ezt egyre több külföldi cégtulajdonos minőségi munkaerőhiány miatti panasza is már évek óta jelzi, valamint a szolgáltatások (egészségügy, oktatás, közszolgáltatás) mérsékelt fejlődése és termelékenység, hatékonysági problémái is bizonyítják.

Ezeknek a problémáknak a felismerése korántsem új keletű. A Nemzeti Fejlesztési Program, majd a Széchenyi-terv és legújabban a Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképesség Operatív Programja (NFT-GVOP, GKM, 2002. október) is bizonyítja, hogy a gazdaságpolitika formálói ma már jól ismerik a vállalati versenyképesség gyenge pontjait, és a leküzdésükhöz szükséges stratégiai célokat és eszközrendszert is korrektül fogalmazzák meg. A konkrét megvalósítást azonban rendre nehezíti, hogy ezeknek a problémáknak a megoldására szolgáló változások, mint például az oktatás és kutatás (egészségügy és közigazgatás) hosszú időt és jelentős előzetes befektetést igénylő, de pozitív eredménnyel csak választási cikluson túlnyúlva, hosszabb távon (és közvetlen üzleti haszonnal akkor sem) kecsegtető átalakítása még igazán meg sem kezdődött.

Az elmúlt évtized második felében a vállalati adatok elemzése néhány biztató jeleket is felszínre hozott a hazai cégek fejlődőképességéről, termelékenységi, exportképességi, versenyképességi pozícióik javulásáról. Hátrányaik a külföldi tőkével működő cégekhez viszonyítva azonban még mindig tetemesek.

A tisztán hazai tulajdonban lévő feldolgozóipari cégek eredményeinek látványos javulását jelzi, hogy 1996–2000 között az adózás előtti eredményük közel három és félszeresre, adózott eredményük pedig ötszörösére nőtt. Beruházásaik is – a korábbi csökkenő tendenciát követően – megduplázódtak, és exportjuk is közel kétszeresére nőtt négy év alatt. Létszámarányos árbevételük mégis csupán harmada, és az exportorientáció mértéke (export az árbevétel százalékában) is alig több mint harmada a külföldi tőkével működő cégek átlagában regisztrálható mutatóknak.

A hazai tulajdonú cégek termelékenységének javulását mutatja, hogy létszámarányos bevételük közel kétszeresére, tőkearányos nyereségük pedig – bár csupán 29 százalékponttal volt nagyobb, mint négy évvel korábban – csaknem utolérte a külföldi tőkével működő vállalatcsoport átlagában kimutatható értéket.

A hazai cégek hátrányainak mérséklését, felzárkózásuk elősegítését szolgáló tudatos (szintén választási cikluson túlmutató) koncepció (folyamatosan elérhető, konkrét, és előrelátható támogatási eszközöket megfogalmazó gazdaságpolitikai lépések) körvonalazódása rendre elmarad, illetve oly gyakran változik, hogy eredményei nem tudnak manifesztálódni.

Mindennek ellenére, a gazdaság „önfejlődését”, a gazdasági szereplők alkalmazkodóképességét jelzi, hogy a jelenlegi világgazdasági recesszió csupán az export (és a GDP) növekedési ütemét vetette (és előreláthatóan még a következő évben is veti) vissza, és (legalábbis eddig) nem vezetett a termelés és az export visszaeséséhez, a külső egyensúly drasztikus romlásához, mint 1992-ben és 1993-ban.

Hivatkozások

- Balcet, G. – Vitali, G.* [2000]: Multinational Strategies and Outward-Processing Trade Between Italy and the CEECs: the Case of Textile-Clothing. VI. ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August.
- Bensebaa, F. B. – Brezinski, H.* [2000]: Outward Processing Trade Between Germany and the Central Eastern European Countries. VI. ICCEES World Congress, Tampere, Finland, 29 July – 3 August.
- Kovács Z. Ákos* [2002]: Komparatív előnyök és az áruszerkezet változása Magyarország Európai Unióval folytatott kereskedelmében. *Külgazdaság*, 7–8. szám, OTKA-Kutatás.

Hanti Erzsébet, a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetségének gazdaságpolitikai ügyvivője

Az ország uniós csatlakozásának közeledtével egyre többet hallani a felzárkózásról. Sokan találgatják, milyen utolérési mutatókra képes az ország, vagy másként feltéve a kérdést, ki lesz a nyertese és ki a vesztese a csatlakozásnak. De vajon milyen értelemben merül fel a felzárkózás? A gazdasági növekedés, a versenyképesség, a termelékenység, az árak vagy a bérek állnak a középpontjában? A munkavállalók legfontosabb várakozása a jövedelmek növekedésére irányul. A bérfelzárkózás két tekintetben is fontos tényezője az elkövetkezendő évek fejlődésének: egyrészt az életszínvonal, másrészt a versenyképesség alakulása szempontjából.

A GDP tekintetében, ami ma az uniós átlag 53 százalékát meghaladja, 2015 körülre tehetjük azt a dátumot, amikor az ország fejlettsége eléri az uniós szegénységi küszöbét, vagyis a 75 százalékot. Ez a szint az uniós támogatásokhoz való hozzáférésnek is a feltétele. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az átlag jelentős különbségeket takar, hiszen a fővároshoz képest egyes régiók komoly lemaradásban vannak. Az Európai

Bizottságnak a tagjelöltek középtávú gazdasági programját értékelő összefoglalója ennél is korábbi, 2012-es dátumot jelöl meg a teljesítmények felzárkózására, mellyel Szlovénia után a másodikak vagyunk a csatlakozásra várók listáján. Termelékenységi mutatónk vásárlóerő-paritáson az uniós mérték 59 százaléka, e tekintetben még optimistábbak a várakozások, melyet a kormány gazdasági prognózisa is alátámaszt. A termelékenység tekintetében ma Szlovénia után Csehországgal közel azonos szinten foglaljuk el a második helyet. Szükség is van a termelékenység dinamikus növekedésére, hiszen a jelenlegi legrosszabb helyzetben levő mutatónk, a bérek várt és valószínűsített eddigieknél gyorsabb felzárkózásához igen magas termelékenységi mutató kell. Portugália hozzánk hasonló helyzetből indulva az EU-átlag kétharmadára küzdött fel reálpozícióit, ami reális jövőkép lehet számunkra is. A példátlan ír fellendüléshez hasonló ütemet azonban nem várhatunk reálisan Magyarországon.

A hazai bérek ma az uniós átlag harmadán állnak reálértéken, és abban zömmel megegyeznek a vélemények, hogy a csatlakozás után a bérfelzárkózás várhatóan felgyorsul. A magyar és uniós keresetek összehasonlításához több mutatót is használhatunk. A hazai gyakorlatban bevett szokás, hogy a mutatókat vásárlóerő-paritáson hasonlítjuk össze. Ekkor az előbbi arányokat kapjuk. Valutaparitáson nézve a lemaradás még nagyobb. Az sem mindegy, hogy a bruttó vagy a nettó bérek képezik-e a vizsgálat tárgyát. Mivel az Unió országaiban a bruttó és a nettó bérek azonosan mozognak, ott e szempontnak nincsen jelentősége. Nálunk azonban a nettó bérek alakulása egyes években nagyon eltért a bruttóétól, ezért a jövedelmi tendenciák kimutatására inkább a nettót használjuk.

Bármelyik mutatót nézzük is azonban, mindegyik esetében azt látjuk, hogy a teljesítményekkel összehasonlítva is számottevő lemaradást mutatnak az uniós értékekhez képest. Egyes országok kereseti előnye több mint négyszeres, és a munkaerőköltség is igen hasonló képet mutat. Azt is megállapíthatjuk, hogy nemcsak az unióhoz, de a hozzánk hasonló fejlettségi szintű országokhoz képest is alacsonyabbak béreink. Az osztrák RegioPlan Consulting vizsgálata szerint a térségben nálunk a legalacsonyabb a keresetek vásárlóértéke. Adataik alapján Ausztriához viszonyítva az átlagkereset vásárlóereje Magyarországon 22 százalék, míg Szlovákiában 26, Lengyelországban 31, Horvátországban 33, Csehországban 44, Szlovéniában pedig 55 százalék. Az OECD Taxing Wages című kiadványa szerint a magyar feldolgozóipari fizikai dolgozók átlagkeresete 30,1, a lengyel 46, a cseh pedig 50,9 százaléka az uniós átlagnak vásárlóerő-paritáson nézve. Hasonló eredményt kapunk, ha ugyanezen adatbázisból a bruttó kereset helyett a bérköltségeket vetjük össze, ez esetben 34,9, 45,2 és 56,1 százalék a megfelelő arányok. A bérköltségen történő összehasonlítások egyben azt a tévhitet is eloszlatják, miszerint azért alacsonyak a magyar keresetek, mert magas a bérek közterhe.

Önmagában a bérszintek különbözősége nem jelent semmit, hiszen az EU jelenlegi országai között is jelentősek a különbségek, és nemcsak bérben, de GDP-ben, fogyasztói árakban stb. Az az összefüggés is kimutatható az uniós adatokból, hogy a GDP, a fogyasztói árak, valamint a bérarányok szoros összefüggést mutatnak. A bérfelzárkózás közgazdaságilag csakis úgy értelmezhető, hogy a bérek reálértékét a gazdasági fejlettségünk és a termelékenységünk uniós arányára hozzuk fel, ami azt is jelenti, hogy az elkövetkezendő években orvosolni kell saját belső elosztásunk aránytalanságait.

A korábbi uniós tapasztalatokat nézve a GDP, a termelékenység és a bérek helyzetére, felzárkózására vonatkozóan igen hasonló kép bontakozik ki. A csatlakozásnak a bérszínvonalra gyakorolt hatása az előttünk taggá lett országok esetében sem indított el egyöntetű felzárkózást, azonban felgyorsította a közeledést a többi tagország bérszintjéhez. A bérekhez képest a GDP, az árak, infláció közeledése sokkal markánsabban zajlott le. Portugália, Görögország, Spanyolország esetében is látható, hogy a kezdeti gyorsabb

növekedés után a keresetek szintje máig az uniós átlag, sőt a korábban csatlakozott országok átlaga alatt maradt. Szakértői becslések szerint a tagjelölt országok bérszínvonala a GDP-nél lassabban, a legjobb esetben is 15-20 év alatt zárkozhat csak fel az uniós átlaghoz. Ezt alátámasztja a Magyar EU Bővítési Üzleti Tanács gazdasági felzárkózásra irányuló jelentése is, mely szerint versenyképességünk egyik meghatározója lesz, hogy a magyarországi bérszínvonal 2015-ig nem éri el a jelenlegi tagállamok akkori szintjét. A maastrichti kritériumok teljesítése is háttérbe szorítja a bérfelzárkózást a versenyképesség-javítással és a növekedési felzárkózással szemben mind a szigorú költségvetési politika, mind az inflációs célok megvalósítása oldaláról.

Számítások szerint ahhoz, hogy 2015-re elérjük az uniós átlagot, a GDP növekedésének éves szinten 5 százalékkal kell meghaladnia az uniós növekedést, a termelékenységnak 4,1 százalékkal, a kereseteknek azonban 9,4 százalékkal, melyet a vásárlóerőparitás változása enyhíthet. A számok azt jelzik, hogy ez a folyamat már rövid távon is a versenyképesség és az egyensúly felbomlásával fenyegetne. A versenyképesség fenntartása nem bírja el tartósan a termelékenységjavulást meghaladó bérnövekedést. Reálisan azt mondhatjuk tehát, hogy a bérfelzárkózás a gazdaságihoz képest 5-10 évvel hosszabb folyamat lesz. A folyamat kulcsa mindenképpen a termelékenység minél nagyobb növekedésében van.

A '90-es években a bérek rendkívül sok strukturális tényező együttes hatására alakultak mind a növekedésüket, mind belső szerkezetüket tekintve. A mai bérhátrány egyik oka, hogy a gazdasági rendszerváltást követően elmaradt a bérreform. 2001-ben a keresetek reálértéke még 10 százalékkal alatta volt az 1990-es évi szintnek, ugyanezen időszakban a GDP 12 százalékkal, a termelékenység pedig 41 százalékkal meghaladta azt. Ma ez jelenti versenyelőnyünk egyik pillérét, de a vállalkozások szempontjából mégsem tisztán pozitív a mérleg. A fizetőképes belső kereslet hiánya ugyanis már a '90-es évek közepétől kezdve a gazdasági növekedés egyik fékje volt, különösen a kis- és középvállalkozások fejlődése szempontjából.

Egy modern gazdaságban nem lehet a nyomott bérekre alapozni a külföldi befektetések ösztönzését, megtartását. A külföldi beruházásoknál ma sem a legfontosabb szempont az alacsony bérszint. A felmérések szerint a tőkekihelyezésnél azok az országok és telephelyek részesülnek előnyben, ahol konszolidált és stabil viszonyokat találnak (stabil politikai és szociális feltételek, kedvező finanszírozási lehetőségek, jó színvonalú iskolai képzés, a műszaki feladatok megoldására irányuló készség, „szolid” munkabérek és megfelelő munkafegyelem).

A bérek jelentős lemaradása az uniós csatlakozás során több szempontból is problémaként jelentkezik annak ellenére, hogy a bérfelzárkózásra vonatkozóan nem létezik konkrét harmonizációs igény. Elég, ha csak a munkaerő szabad áramlásának kérdésére gondolunk. Az Európai Unióban nincsenek ugyan kötelező előírások a bérek, keresetek nagyságrendjének alakítására, az azonban számít, hogy a csatlakozásra készülő ország miként viszonyul a tisztas munkadíjazás, az esélyegyenlőség és az egyenlő munkáért egyenlő bért alapelvekhez.

A munkavállalók többsége alapvetően pozitívan vélekedik az Európai Unióról és Magyarország csatlakozásáról, aminek háttérben pozitív várakozások állnak. A várt előnyök között a gazdaság fejlődése, az életszínvonal emelkedése, a munkalehetőségek bővülése, és nem utolsósorban a felzárkózás szerepelnek.

1992 és 2002 között a bruttó keresetek 5,1-szeresükre nőttek, e mögött azonban számottevő belső átrendeződés zajlott le mind ágazati, mind területi viszonylatban. A gazdasági ágak várható átrendeződése a továbbiakban a bérfelzárkózási folyamatot segítheti. Várhatóan a leggyengébb területek leépülnek, a tőkefelszívó képességgel rendelkező gyengélkedők és közepesek viszont erősödhetnek. Ennek eredményeként éppen

azokon a területeken lesz jelentősebb javulás az ágazatok között, sőt ágazatokon belül is, amelyek ma az átlagot lefele húzzák. A magyar gazdaság rendszerváltás után beindult szerkezeti átalakulása az uniós csatlakozással várhatóan utolsó jelentősebb szakaszába ér. E folyamat természetesen a keresetekre is számottevő hatással volt és lesz a jövőben is. Nagyobb béremelkedés várható azokban a szakmákban, ágazatokban is, ahol a magasabb bérszínvonalú uniós országok elszívó hatása erős lesz (például egészségügy). Sem a gazdasági növekedés, sem az uniós csatlakozás nem elegendő a bérfelzárkózáshoz önmagában. A keresetek növekedésében további hatásokat jelenthet a már korábban említett szerkezetváltáson túl a fekete- és szürkegazdaság kívánatos kifehéritése, valamint a foglalkoztatási szint növekedése, ami hozzájárulhat a közterhek erőteljesebb csökkentéséhez is. A tudásalapú társadalom megteremtése, a munkavállalók általános képzettségi szintjének emelése ugyancsak bérnövelő tényező.

E ponton különbséget kell tenni a bérfelzárkózás és a bérfelzárkóztatás között. A bérfelzárkózás folyamata a bérek abszolút- és reálértékének közeledése az uniós átlaghoz. A bérfelzárkóztatás mögött pedig az a munkavállalói igény jelenik meg, ami tudatos beavatkozást sürget a jelenlegi belső elosztási arányokba annak érdekében, hogy a bérfelzárkózás minél gyorsabban menjen végbe. A bérfelzárkóztatás társadalmi meg egyezést, szociális párbeszédet feltételez. Ennek során több eszköz használható. Ilyenek a minimálbér emelése, az éves bérajánlások, és a kedvező jövedelempolitikai intézkedések a költségvetésben, valamint az adótörvényekben. A bérfelzárkózási folyamatot politikai szempontok is segíthetik, mint a 2001–2002-es évek kedvező bérpolitikai fordulata. Ezt a lendületet viszi tovább az uniós csatlakozás kapcsán felerősödő lakossági várakozás, amely már a csatlakozás előtti, de az azt követő években is hatással lesz a keresetek növekedésére. A versenyszférában a keresetek várhatóan továbbra is meghatározóan piacvezéreltek maradnak. Magyarországon nem olyan fejlett még a kollektív tárgyalások gyakorlata, és a munkavállalói érdekképviselők sem olyan erősek, hogy erről az oldalról számottevő nyomást lehetne a bérek színvonalára gyakorolni. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a bérmegállapodások hatása ne jelenne meg a bérfolyamatokban.

Megállapíthatjuk, hogy az uniós csatlakozással sem robbanásszerű bérnövekedés, de még csak nagyobb ugrás sem várható a magyarországi keresetek felzárkózásában. Az is igaz azonban, hogy a jövedelmek növekedésére hatással lesz az, hogy egy fejlettebb közösség tagja leszünk. Ahhoz pedig, hogy a lakosság támogassa a csatlakozást, a kormányoknak érzékelhető eredményt kell felmutatnia az életszínvonal javulásában.

Kovács Árpád, az Állami Számvevőszék elnöke

Amikor egy sor kiváló és általam nagyra becsült szakember társaságában az Állami Számvevőszék elnökeként csatlakozom a körkérdésre választ adókhöz, kézenfekvő, hogy a pénzügyi ellenőrzésről kell szólnom, ami a szóba jöhető témák színes palettáján talán a szürkébb színállományhoz tartozik, mindamelllett az EU-konform pénzügyi ellenőrzés tágabb összefüggésekben szemlélve új kihívások, egyben új lehetőségek hordozója is.

Az már a csatlakozást előkészítő eseménysorok, tárgyalások eddigi menetében is egyértelműen kifejezésre jutott, milyen nagy súlyt fektet az EU – a náluk elterjedt kifejezéssel élve – a Közösség gazdasági és pénzügyi érdekeinek védelmére. A tagállamoknak a közösségi jog előírásai szerint olyan pénzügyi ellenőrzési rendszert kell működtetniük, amely hozzájárul a szabálytalanságok kialakulásának megelőzéséhez, feltárja a bekövetkezett jogellenes cselekményeket, s megszünteti, orvosolja azok következményeit.

Mindezek gyakorlati megvalósulását meglehetősen rigorózus és következetes előírások sorával igyekeznek garantálni, amelyek szükségképpen meghatározó befolyást gyakorolnak a pénzügyi ellenőrzés szemléletére, tartalmára és – több vonatkozásban – metodikájára, eljárástechnikájára is. A tagállamok és az unió költségvetési kapcsolatainak részeként megvalósuló pénzmozgást, a pénzek szabályszerű hasznosítását a végső felhasználóig kiterjedő ellenőrzéssel kell nyomon követni, és előírászerűen szükséges dokumentálni is ezt az ún. ellenőrzési nyomvonalat (audit trail). Ez abban az esetben valósítható meg, ha a tagállamok jogrendje is biztosítja a feltételeket ahhoz, hogy a pénzügyi, illetőleg az államháztartási rendszer folyamatai átláthatók, s a közreműködő „szereplők” elszámoltathatóak legyenek. (Megjegyzem: a kormány ún. üvegtábla-programjának megvalósulása e téren szignifikáns, előremutató változásokat hozhat magával.)

Magára az elszámoltatást végző, s az azon túlmutató, a pénzfelhasználás határfokát is értékelő, minősítő pénzügyi ellenőrzési rendszerre vonatkozóan nincsenek tételes, részletekbe menő uniósi előírások, ám az ellenőrzéstől elvárt „teljesítmény”, valamint a nemzetközi sztenderdek útján közvetített összehasonlíthatósági igények, továbbá néhány keretszabály végeredményben meghatározza azt, hogyan strukturálódjon, s milyen kritériumok alapján működjön a tagállamok pénzügyi ellenőrzése.

Amint azt a csatlakozási tárgyalások is megerősítették, a hazai pénzügyi ellenőrzési rendszer egészében véve megfelel az EU követelményeinek, miközben bizonyos részletek, mindenekelőtt az intézményfejlesztés tekintetében még vannak teendőink.

Az Állami Számvevőszék az EU-csatlakozás folyamatában már folyamatos és aktív kapcsolatot, együttműködést alakított ki az EU Számvevőszékével (European Court of Auditors – ECA). Ez jó alapokat szolgáltat ahhoz, hogy tagságunk esetén az ECA magyarországi vizsgálataiban közreműködhetünk, vagy – ha szakmai tevékenységünk és jó hírnevünk szakmai értékrendjüknek megfelelő – mi magunk „kiválthatjuk” itt lebonyolítandó némely ellenőrzéseiket. A közösség gazdasági és pénzügyi érdekeinek védelmében fontos szerepet betöltő EU Csalások Elleni Hivatalával (Office Européen de Lutte Anti-Fraude, OLAF) az ÁSZ szintén fokozatosan gazdagítja kapcsolatait.

Nem szeretnék elmerülni a *Külgazdaság* olvasói számára voltaképpen érdektelen részletekben. Annyit azonban mégis hozzáteszek az eddigiekhez, hogy az Állami Számvevőszék tudatosan kialakított stratégiai vonalvezetésre épülő megújult belső irányítási és munkaszervezési modelljével, ellenőrzési metodikájával, nem kevésbé kiterjedt és intenzív nemzetközi szakmai kapcsolatainak hasznosításával felkészült a csatlakozás kihívásaira.

Ennek jegyében a kormány kérésére aktívan közreműködött, közreműködik az ún. előcsatlakozási eszközök (PHARE, ISPA, SAPARD) igénybevételét szolgáló intézményrendszer létrehozásához és működtetéséhez szükséges „építkezésben”. Elvégezte – az EU által szigorúan megszabott, megkövetelt kritériumrendszer és metodika alapján – a SAPARD Ügynökség akkreditációjával összefüggő feladatokat, és ellátja majd a SAPARD Program végrehajtása során az Igazoló Szerv feladatait.

A pénzügyi (számvevőszéki) ellenőrzés nem pusztán, s mindinkább nem is elsősorban számszaki, szabályszerűségi kontrollt jelent, hanem a nemzetközi gazdasági kooperáció, s az EU-n belüli együttműködés biztonságához szükséges nemzeti képességek garanciális tanúsításának szerepét is betölti. Az ellenőrzés szerepének fokozatos felértékelődése folytatódni fog. A világban végbemenő bonyolult pénzfolyamatok elemzéseikkel is együtt járó ellenőrzése pályamódosítással jár, és új stratégiára épülő új horizontokat nyit a pénzügyi ellenőrzés világában.

Ezt szemlélteti például az is, hogy a nemzetközi együttműködés és az integrációs folyamatok világszerte tapasztalható kibontakozása – a sokoldalú bizalomhiány és e tenden-

cia „átfordításával” a bizalomteremtés – új ellenőrzési formákat követel a különböző szövetségi és uniós rendszerekben és az ún. szupranacionális (nemzetek feletti) organizációk esetében. A szövetségi, gazdasági-politikai integrációkhoz való tartozással az Európai Unióban, valamint a NATO-ban a teljes jogú tagsággal járó meglévő és a közeljövőben prognosztizálható újabb determinációk, továbbá az olyan szupranacionális szervezetekben megvalósuló tagság, mint például a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap vagy a regionális fejlesztési (európai vagy az interamerikai stb.) bankok, az ENSZ szakosított (oktatási, élelmezésügyi stb.) szervezetei, az OECD stb. ugyancsak erőteljesen kezdik megváltoztatni a nemzeti pénzügyi ellenőrző szervezetek szerepét, „játékmezőjét”.

Ezt a szinte folyamatosan gazdagodó, átformálódó képet kétségkívül tovább színesíti, hogy a pénzallokációban domináns szerepet betöltő szóban forgó szupranacionális szervezetek esetében nemcsak arról van szó, hogy az általuk kihelyezett források rendelkezésére, hatékony és szabályos felhasználására nézve markáns ellenőrzési jogosítványokkal rendelkeznek, hanem arról is, hogy magatartásukkal államháztartási, nemzetgazdasági pozíciókat befolyásolnak, s ezáltal közvetve, esetenként közvetlenül is formálói a pénzügyi ellenőrzés nemzetközi rendszerének.

Losonczi Miklós,

a GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője

AZ EU-CSATLAKOZÁS VÁRHATÓ HATÁSAI

Az EU forgatókönyve szerint az Európai Tanács 2002. december 12–13-i koppenhágai értekezletén ismertetik az EU-ba felveendő országok listáját. A csatlakozási szerződések aláírására 2003 tavaszán kerül sor. A ratifikációs eljárást követően a csatlakozási szerződés 2004-ben (valószínűleg május 1-jén) léphet hatályba.

Magyarország EU-csatlakozása nem szűkíthető le a csatlakozási szerződés aláírására. Az EU-csatlakozást folyamatként célszerű felfogni, amely 1991. december 16-án az Európai Megállapodás aláírásával kezdődött, és a csatlakozási szerződés megkötéséig, illetve hatályba lépésig, egyes vonatkozásokban pedig még további néhány évig tart. Az időbeli szakaszolás alapján az EU-csatlakozással kapcsolatos hatásokat, hatásmechanizmusokat, költségeket és hasznokat, előnyöket és hátrányokat is az Európai Megállapodás aláírásától indokolt értékelni. A továbbiakban a leglényegesebb szabályozási és gazdasági hatásokat tekintjük át, a téma szerteágazó volta miatt korántsem a teljeskörűség igényével.

Változások a szabályozásban

A közösségi joganyag nagyobbik részének az átvétele megtörtént. Ez mindenekelőtt a közösségi irányelveknek a hazai jogrendszerbe való integrálását jelenti. A *jogharmónizáció* négy formája különböztethető meg. *Az első esetben* a közösségi jogszabályokat változtatások nélkül, hiánytalanul átveszik. Ebben az esetben a hazai szabályozás a jogharmonizáció után pontosan megfelel a közösséginek, azaz annak, amit minden EU-tagállamban alkalmaznak. *A második esetben* a közösségi rendelkezést speciális szabályként építik be a hazai joganyagba. Ekkor a meglévő hazai előírások általános szabályként érvényben maradnak, a közösségi irányelvet csak a magyar és a közösségi gazdasági szereplők és intézmények kapcsolataiban alkalmazzák. *Harmadszor*, a magyar fél derogációt (átmeneti felmentést) kér. Erre azért van szükség néhány ponton, mert egyes közösségi jogszabályok (például a szennyvíztisztításra, levegőtisztaságvédelemre, hulladékkezelésre vonatkozó közösségi előírások) átvételéhez Magyaror-

szágnak hosszabb időre van szüksége. A magyar derogációs igények között szerepel az is, hogy meghatározott ideig tiltsák a külföldiek termőföldvásárlását hazánkban. A magyar kormány minimális szintre kívánta leszorítani derogációs igényeit. *Negyedszer*, az Európai Unió kér átmeneti felmentést valamelyik közösségi jogforrás alkalmazása alól (például a munkaerő szabad áramlása).

Nagyszámú hazai jogszabály tartalmaz olyan rendelkezést, amely Magyarország EU-csatlakozása után lép hatályba. Túlnyomórészt közösségi rendeleteknek a magyar jogrendszer részévé válásáról van szó, mert a rendeletek hatálya csak az EU-tagállamokra terjed ki, harmadik országokra nem. A magyar műszaki szabványok túlnyomó hányada is harmonizált.

Kereskedelempolitikai téren az egyik leglényegesebb változás az lesz, hogy Magyarország nem köthet *további nemzetközi kereskedelmi szerződéseket*. Fel kell mondania azokat a korábban kötött kereskedelmi megállapodásait, amelyek nincsenek összhangban a közös kereskedelempolitikával (a Horvátországgal és Jugoszláviával kötött ipari szabad kereskedelmi megállapodás), illetve másokat a közösségi egyezményekhez kell igazítania (az Izraellel fennálló egyezmény). Magyarországnak át kell vennie a hazainál alacsonyabb *közös külső vámokat*.

Az *iparcikkek* körében Magyarországnak át kell vennie az Európai Közösség preferenciális kereskedelempolitikai szerződésrendszerét (a globális mediterrán politika, a Lomé-i Szerződés, a GATT/WTO általános preferenciarendszere – GSP). Ezzel párhuzamosan Magyarország elveszíti az USA által nyújtott vámpreferenciákat és a GATT/WTO általános preferenciarendszerének keretében élvezett kedvezményeket.

A Magyarország és az EU közötti *agrárkereskedelem* liberalizálása után a közösségi agrártermékek vámok és korlátozások nélkül léphetnek a magyar piacra. (Az agrárvámok mintegy 90 százalékát már lebontották.)

A *páneurópai kumulációs övezet*hez történt csatlakozás elvileg kizárja a vámvisszatérítést abban az esetben, ha nem az övezetből származó importtermékeket építenek be exportra kerülő árukba. A vámvisszatérítés tilalmát átmeneti intézkedésekkel (vámkontingensek és részleges vámvisszatérítés lehetősége) az EU-csatlakozásig feloldották.

A közösségi vámkódex átvétele az EU-csatlakozás után a vámszabad területek működésének újraszabályozását fogja jelenteni. Az új szabályozás nem teszi lehetővé azoknak a külföldi vállalatoknak a vámszabad területi működését, amelyek harmadik országból származó importból EU-viszonylatú exportra kerülő termékeket értékesítenek.

A csatlakozási szerződés hatályba lépése után a *befektetésösztönzésben* alkalmazhatók tovább a piacgazdaságba való átmenet idején sikeresnek bizonyult közvetlen ösztönzők, mint például a vállalati nyereségadó-kedvezmények. Az Európai Bizottság ragaszkodik ahhoz, hogy Magyarország az EU-csatlakozás után vonja vissza a 10 évre szóló társasági nyereségadó-kedvezményeket. Az érintett vállalatok szerint ezek a nyereségadó-kedvezmények nagyobbak, mint az EU-konform intenzitási mutatóval nyerhető támogatások. (Az intenzitási mutató a beruházás költségét és az érintett régió fejlettségét veszi alapul. Magyarország a beruházott összeg 50 százalékát adhatja támogatásként.) A változás 46 nagyvállalatot érint, közülük 40 céggel a kormány e cikk írásának idején már megállapodott, a 6 legnagyobb befektetővel még nem. Nincs még megállapodás az EU-val sem.

A *közösségi források bevonása* terén az EU-csatlakozásig terjedő időszakban a PHARE keretében a csatlakozásig éves átlagban 100 millió euróval lehet számolni. A vidékfejlesztést célul tűző SAPARD (Special Action Programme for Pre-Accession Aid for Agricultural and Rural Development) programot a közösségi Mezőgazdasági Garancia- és Orientációs Rural Orientációs részének mintájára alakították ki, amelynek keretében évi 88 millió euróra számíthat Magyarország. Az infrastrukturális és környezetvédelmi projektek számára nyílnak meg az ISPA (Instrument for Structural Policies

for Pre-Accession) program keretében elkülönített pénzügyi eszközök, amelyek keretében évi 38 millió euró közösségi forrástranszfer jut Magyarországnak. Az ISPA a Kohéziós Alap forrásainak a fogadására készíti fel a gazdasági szereplőket. Az *EU-csatlakozásig Magyarország éves átlagban 225 millió euró vissza nem fizetendő finanszírozáshoz juthat közösségi hivatalos forrásokból*. Ez azonban elvi lehetőség, a jelzett összegek lehívása attól is függ, hogy a magyar fél képes-e megfelelni a közösségi transzferek fogadásának.

A csatlakozási szerződés aláírását követően Magyarország jogosult lesz a *strukturális alapok* (a Mezőgazdasági Garancia- és Orientációs Alap garancia része, az Európai Szociális Alap, az Európai Fejlesztési Alap és a Halászati Alap) és a *Kohéziós Alap* forrásaira.

A Bizottság legújabb tervezete szerint az EU-tagság első évében Magyarország jóval kisebb nettó forrástranszferhez juthat a strukturális alapokból, mint az előcsatlakozási programok keretében. Ez azzal függ össze, hogy a strukturális támogatásoknak 16 százalékát fizetik ki a tagság első évében. A Kohéziós Alapból infrastruktúra-fejlesztésre a késleltetett kifizetés miatt Magyarország 2005 előtt nem kap forrást.

Tervezett költségvetési transzferek (Millió euróban)

	2003	2004	2005	2006
Kifizetés Magyarországnak	204	761	1123	1364
Magyar befizetés	0	491	749	776
<i>Egyenleg</i>	<i>204</i>	<i>270</i>	<i>347</i>	<i>558</i>

Forrás: Európai Bizottság.

Jelenleg úgy tűnik, hogy a közösségi forrástranszfer legfőbb akadálya belgazdasági eredetű. Így például nem működik az EU által megkívánt funkciókkal és kompetenciákkal a 7 régió.

A béreket illetően a szűkebb szakmai és a szélesebb társadalmi közvéleményben egyaránt elterjedt az, hogy az EU-ban a minimálbér az átlagbér legkevesebb 68 százaléka lehet. Ilyen közösségi jogszabály nem létezik. Már csak azért sem, mert az EU 15 tagállamából csak 8-ban van minimálbér (Belgium, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Hollandia, Portugália és Spanyolország). Általában nincsenek a tagországok bérszínvonalára és bérmeghatározási rendszereire vonatkozó jogilag kötelező származékos közösségi jogszabályok. A bérek, a bérezés kérdése a szociális jogokkal és az áruk a szolgáltatások és a termelési tényezők (tőke és munkaerő) szabad áramlásával összefüggésben tesz szert jelentőségre.

Ami a *bérezés és a szociális jogok közötti összefüggést* illeti, az átlagbér minimálbérhez viszonyított 68 százalékos aránya az Európai Szociális Charta 4. cikkéhez (a tisztességes díjazáshoz való jog) kapcsolódó, egy szakértői bizottság által kidolgozott, jogilag nem kötelező ajánlás. Magyarország nem ratifikálta az Európai Szociális Charta 4. cikkét, ezért ezt az ajánlást sem kell figyelembe vennie. A 68 százalékos küszöbértéket nemrégiben mérsékeltek. Így az Európai Bizottság állásfoglalása szerint a tisztességes bér az a bér (minimálbér), amelynek nettó értéke nem kevesebb, mint a nettó átlagkereset 60 százaléka.

Következésképpen a jogharmonizációs feladatok között nem kell, hogy szerepeljen a nettó minimálbérnek a nettó átlagbér 68 vagy 60 százalékára történő emelése. A méltányos bérezéshez való jog (ennek definíciója sem egységes a tagállamokban) közösségi

követelményeinek az érvényesítése korábban nehézségekbe ütközhetett a magyar minimálbér átlagbérhez viszonyított alacsony szintje miatt.

A magyar munkaerő EU-n belüli szabad mozgása differenciáltan valósul meg. Ausztria és Németország átmeneti korlátozásokat fog fenntartani hét éven keresztül, amelyeket időről időre felülvizsgálnak, míg a többi EU-tagállam viszonylatában szabad lesz a munkaerőmozgás.

Várható gazdasági hatások

A szabályozás vázolt változásai a csatlakozási szerződés hatályba lépése után azonnal érvényre jutnak, de gazdasági hatásaik és következményeik teljes súllyal várhatóan némi késéssel, tehát 2005-ben bontakoznak ki.

Nem megnyugtató az átvett közösségi jogszabályok hazai alkalmazása és eljuttatása a gazdasági szereplőkhöz. Nagyon sok olyan, a gépek, berendezések, termékek biztonságát és a környezet védelmét szolgáló, jogilag kötelező közösségi technikai szabály van, amelynek alkalmazása nem merül ki abban, hogy az arra épülő magyar jogszabály megjelenik a Magyar Közlönyben. Alkalmazásukhoz a vállalati szférának is rendelkeznie kell a megfelelő képességekkel és anyagi eszközökkel. Különösen jelentősnek tűnik a lemaradás az unió munkaügyi, munka-egészségügyi, munkabiztonsági és szociális jogszabályainak ismeretében, illetve gyakorlati alkalmazásában.

A közösségi jogszabályokon kívül sok olyan, a magánszféra önkéntes együttműködésén alapuló ipari szabvány van érvényben, amelynek átvétele szintén anyagi terhekkel járó alkalmazkodásra kényszeríti a magyar vállalatokat.

A *minőség-ellenőrzési, minőségbiztosítási* (ISO 9000, illetve ISO 14 000) és *terméktanúsítási* (CE megfelelés) rendszerek átvétele és auditálása is pótlólagos kiadásokkal jár. A szabványok, a minőség-ellenőrzési és minőségbiztosítási rendszerek átvétele önmagában nem javítja a hazai vállalatok nemzetközi és itthoni versenyképességét, ennek elmulasztása viszont rontja azt. E rendszer átvétele tehát a versenyképesség szükséges, de nem elégséges feltétele.

Magyarország EU-csatlakozására a legfelkészültebbek a külföldi részvétellel működő nagyvállalatok, azok közül is mindenekelőtt azok, amelyek külföldi tulajdonosának az Európai Unió valamelyik tagállamában van a székhelye. E vállalati kör számára semmilyen gondot nem fog okozni az EU-csatlakozás, mert erre az anyavállalat segítségével készülnek fel. A nagyságrendi összefüggéseket érzékelteti, hogy 2001-ben mintegy 25 ezer külföldi részesedésű vállalat működött Magyarországon (amelyekben a külföldi tulajdon részaránya meghaladta a 10 százalékot).

Az EU-csatlakozás a tisztán magyar tulajdonban lévő nagy-, főként pedig a közepes és kisvállalatok számára jelent majd pótlólagos kihívást. E körbe mintegy 300 ezer társas vállalkozás (az összes társas vállalkozás több mint 90 százaléka) és 460 ezer egyéni vállalkozás tartozik. Becslések szerint ez az a vállalati kör, amely közvetlenül vagy közvetve, tehát például beszállítói kapcsolatokon keresztül bekapcsolódott a nemzetközi munkamegosztásba, illetve kizárólag belföldi értékesítés esetén a harmonizált közösségi jogszabályoknak kell megfelelnie. A magyar tulajdonú nagyvállalatok saját pénzügyi és humán erőforrásaira támaszkodva képesek felkészülni az EU-csatlakozásra. A kis- és a közepes méretű vállalatok saját pénzügyi és emberi erőforrásai többnyire nem elegendőek a csatlakozásra való felkészüléshez. A csatlakozási szerződés hatálybalépése ennek a vállalati körnek a versenyképességét érinti a legkedvezőtlenebbül.

A közös külső vámok, a közösségi kereskedelempolitika és szerződésrendszer átvétele az ipari termékek körében a jelenlegi magyar vámszínvonal csökkenését, egyes – a külkereskedelmi forgalom nagyságrendje szempontjából nem feltétlenül meghatározó – reláci-

ókban a vámok leépítését, továbbá exportoldalon bizonyos kereskedelempolitikai kedvezmények megszűnését fogja eredményezni. Közvetlenül a csatlakozás után nem indokolt arra számítani, hogy az EU belső határain megszűnik a vámjárás és az ellenőrzés, ezáltal gyorsul az áruk áthaladása a vámhatárokon. A nem EU-tagokhoz kapcsolódó határszakszokon (Horvátország, Jugoszlávia, Ukrajna, Románia) a schengeni rendszer kiépítése és tökéletes működtetése több időt igényel. Összességében az EU-csatlakozás az import további liberalizálásához vezet, ami a belső piacon a verseny erősödését fogja előidézni. Erős versenynyomás alá kerülnek a közösségi termelőknél jóval kevésbé versenyképes magyar gazdálkodó szervezetek. A mezőgazdasági termékek körében a vámvédelem teljes mértékben megszűnik az Európai Unió tagországainak a termelőivel szemben, miközben erősödik harmadik országok gazdasági szereplőivel szemben.

A csatlakozás után Magyarországon lesz az EU schengeni határa, ami elsősorban a Horvátországgal, a Jugoszláviával és az Ukrajnával (és a többi, EU-tagga vagy soha, vagy a közeljövőben nem váló kivülről kelet-európai országgal) fennálló kapcsolatokat érinti hátrányosan, amennyiben a határellenőrzés miatt megnehezül a személyek és az áruk áramlása. A közös külső vámtarifák átvétele összességében javítja a kereskedelempolitikai feltételeket, de egyes esetekben vámemelésre is sor fog kerülni.

A Magyarországon már működő vagy a jövőben betelepülő külföldi vállalatok a *korábban erősebb versennyel* lesznek kénytelenek szembenézni. A magyar vámtarifaszint mérséklődése erodálja a betelepült vállalatok eddigi kereskedelempolitikai előnyeit, és gyengíti az új közvetlen külföldi beruházásoknak a vámfalak megkerülésével kapcsolatos motivációját. A Magyarország és az EU közötti agrárkereskedelem előtti akadályok lebontása és a harmadik országokkal szembeni piacvédelem erősödése nyomán viszont növekedhetnek a külföldi élelmiszer-ipari vállalatok közvetlen beruházásai. Azok a nem túl kedvező tőkeellátottságú mezőgazdasági nagyüzemek, amelyek hosszú lejáratú (5–10 éves) földbérleti szerződéssel rendelkeznek, külföldi vállalatok felvásárlási célpontjává válhatnak.

A vámvisszatérítés teljes körű tilalma azoknak a hazai tulajdonú és külföldi részese-désű vállalatoknak a versenyelőnyeiket gyengíti, amelyek harmadik, azaz nem a páneurópai kumulációs övezetbe tartozó országokból importált inputokat építenek be EU-országokban értékesítendő exporttermékekbe. A vámvisszatérítés megszüntetése, a vám-szabad területek szabályozásának az átalakulása, valamint a társasági nyereségadó-kedvezmények EU-konformmá tétele a külföldi működőtőke-import ellen hat, sőt nem zárható ki az sem, hogy néhány nem EU-tagállamban bejegyzett külföldi nagyvállalat a szabályozás módosításának hatására kivonul Magyarországról.

A közösségi források bevonásának feltétele egy hétéves nemzeti fejlesztési terv készítése és a források fogadásához szükséges regionális intézményrendszer (tervezés, pályázatok elkészítése, finanszírozás, ellenőrzés stb.) kiépítése. Az EU-csatlakozás sok tekintetben determinálja a magyar fejlesztéspolitikát. Közösségi forrásokból ugyanis csak olyan infrastrukturális, környezetvédelmi stb. projekteket szabad finanszírozni, amelyek közösségi érdekeket szolgálnak. Ezek a prioritások nem esnek feltétlenül egybe a nemzetgazdasági regionális prioritásokkal. Következésképpen egyrészt olyan projektek megvalósítására is sor kerül, amelyeket kizárólag hazai forrásokból nem finanszíroztak volna. Másrészt egy sor, jelenleg is aktuális beruházás halasztást szenved azért, hogy az EU-csatlakozás után közösségi forrásokból lehessen finanszírozni azokat.

A gazdaságpolitikai koordináció keretében a gazdaságpolitika nemzeti keretekben maradó elemeit is figyelemmel kísérik az EU-ban, főleg azokat, amelyek az eurózóna inflációs kilátásait is befolyásolják (például bérpolitika), mert azok az infláción keresztül az eurózóna monetáris feltételeire is hatnak. Ez a körülmény önmagában is korlátozza a bérek túlzottan gyors, a termelékenységnövekedés ütemétől elrugaszzkodó felzárkózását.

A helyzet ellentmondásosságára utal, hogy az Európai Unióban a bérek fokozatos felzárkóztatását is szorgalmazzák a tagjelölt országokban. Ezzel kívánják korlátok közé szorítani az új tagországokból a jelenlegi tagállamokba irányuló esetleges munkaerő-áramlást. Szintén a bérek emelésére irányuló nyomást erősíti a magyar munkavállalók „bérfelzárkóztatási” törekvései és az érdekképviseleti szervek fokozódó együttműködése az európai uniós partnereikkel.

A minimálbér legutóbbi emelése összenyomta a bérarányokat a versenyszférában. Az EU-csatlakozástól függetlenül várható a bérek differenciálódása.

Bár az EU-tagállamok többségében szabadon vállalhat munkát a magyar munkaerő, mégsem indokolt tömeges külföldi munkavállalással számolni. Empirikus felmérések szerint a magyar munkavállalók külföldi munkavállalási hajlandósága alacsony (az aktív munkaerő 1-2 százaléka vállalna munkát külföldön). A Magyarországhoz földrajzi és kulturális értelemben legközelebb álló fő célsz országokban (Ausztria és Németország) ugyanis fennmaradnak a korábbi korlátok.

Az EU-csatlakozás ellentmondásosan fogja érinteni az inflációt. Egyrészt a gazdasági felzárkózással párhuzamosan közeledniük kell az áraknak a magasabb közösségi árakhoz. Az árszínvonal növekedését idézi elő a lakossági energiaárak – EU-csatlakozástól függetlenül – szükséges rendezése, valamint néhány szükséges adóemelés. Másrészt viszont a Maastrichti Szerződés inflációs kritériumának az érvényesítése az árak és az árszínvonal növekedése előtti korlát. Hasonlóképpen antiinflációs hatású a forint reálfelértékelődése.

Palánkai Tibor,

a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem egyetemi tanára

AZ EU-BELÉPÉS KÖZVETLEN HATÁSAI

Sokakban él az a tévhit, hogy EU-belépésünk másnapján egész életünk egy csapásra megváltozik, s a család vagy az egyén, a vállalat vagy a vállalkozó egyik napról a másikra gyökeresen új helyzetbe kerül. Szerencsére (vagy sajnos) erről szó sincsen. Minden nap életünkre a belépés várhatóan csekély közvetlen hatással lesz, azt is csak fokozatosan érezzük majd. Ahhoz, hogy az EU-tagság új feltételeivel találkozzunk, ki kell lépniünk a házunk udvaráról. El kell menni az országhatárra, ahol azt tapasztaljuk majd, hogy minden ellenőrzés nélkül léphetünk át azokba a szomszédos országokba, ahol korábban órákat kellett várni. Az unió számos országa azonnal megnyitja munkaerőpiacát számunkra, s szabadon letelepedhetünk, s vállalhatunk munkát azonos feltételekkel, mint az ottani állampolgárok. Más kérdés, hogy csak akkor, ha szükség van munkánkra, de ez idehaza is ugyanígy van. Az iskolákban és az egyetemeken ugyanolyan feltételekkel tanulhatunk, mint az adott ország polgárai, s jogosultak vagyunk ugyanazokra a kedvezményekre. Ezek hatalmas lehetőségek, s nem kis mértékben rajtunk múlik, mennyire tudunk velük élni.

Vállalatunk vagy munkahelyünk kétségtelenül növekvő versenynek lesz kitéve. Ez sem egyik napról a másikra történik, s nem minden esetben. Az európai integráció a kooperáció és a verseny egysége. Gyakran elhangzik, hogy a mai társadalom versenytársadalom, s uniós tagságunk ennek terét tágítja ki hatalmas mértékben. Mi, közgazdászok jól tudjuk, hogy a verseny hatalmas fejlődési és hatékonysági forrás. A szovjet uralom alatti fél évszázadban pontosan ettől fosztottuk meg magunkat, s a következményeit ismerjük. Meg kellett tanulnunk versenyezni, s az elmúlt évtizedben a társadalom nagy része jól vizsgázott. Miért kellene az új kihívások előtt kapitulálnunk és elbuknunk.

Az európai integráció elve a szolidaritás és a kohézió. Vagyis nem hagyja cserben a gyengéket sem. A veszteseket megfelelő szociális védőhálóval védi. Más kérdés, hogy az elmúlt években megtettünk-e mindent, hogy mennél kevesebb gazdánk vagy kis- és középvállalkozónk kerüljön kritikus helyzetbe. A felkészülés még mindig nem késő. Az európai integráció egyik legnagyobb hozadéka, hogy bekerülünk az uniós szolidaritás belső körébe. Még inkább ez lesz a helyzet a monetáris unióval. Stabilitásunk markánsan közös érdeké válik. Ezen aligha változtat, hogy a szolidaritást a közös pénz stabilitása motiválja.

Fogyasztóként azt tapasztaljuk majd, hogy az uniós szabályok jobban védik érdekeinket. Az egységes piac szabályai sokszor bürokratikusak, de a cél, hogy jobb, tisztább, biztonságosabb, egészségesebb termékekhez jussunk. A termelőnek ez többletköltséget jelenthet, de ezeket hosszabb távon az unió nélkül sem lehet „megtakarítani”, ha a civilizált ország státusára igényt tartunk. Érdekes tanulmány lenne, hogy a rosszabb halálórási arányszámaink mögött a hajszoltság mellett milyen szerepe van a fogyasztás rossz minőségének. Félek, hogy ennek feltételezése nem túlzás.

A rendszerváltást súlyos gazdasági válság követte, a GDP mintegy 20 százalékos csökkenésével, az infláció felgyorsulásával és a munkanélküliség megjelenésével (*Kornai János* terminológiájával – „átalakulási válság”). Ennek társadalmi következményeit gyakran az 1929–1933-as „nagyválság” léptékében mérik. Igaz, Magyarország egyike volt azoknak, akiket a válság a legkevésbé érintett (az infláció maximuma 35 százalék volt, miközben az országok többségében hiperinfláció volt a jellemző, s a munkanélküliség 12 százalék körüli csúcsa is elmarad a többi ország „teljesítményétől”), de a társadalmi költségek így is súlyosnak bizonyultak. A kibővülés kapcsán sokan hasonló sokktól félnek, pedig ennek a félelemnek nincsen semmi alapja. Ellenkezőleg. A kibővülés egészében dinamizálja a gazdaságot, s ha a gazdasági előnyöket aggregálni próbáljuk, akkor azok éppen a pótlólagos növekedésben jelennek meg akár a kereskedelmi hatások, akár a külföldi tőke beáramlása következtében. A kedvező gazdasági folyamat lehetővé teszik például a nyugdíjak növelését, vagyis a rendszerváltás fő vesztesei, a nyugdíjasok most nem kerülnek az 1990-es évek elejéhez hasonló helyzetbe.

Magyarország integrációja Európába már 1989–1990-nel elkezdődött, s igazság szerint már mire a társulási szerződésünk 1992 elején hatályba lépett, kereskedelmünk radikálisan átrendeződött. 1989-ben összes külkereskedelmünknek 25 százaléka jutott az EK-ra, ami mindössze 4 év alatt arányaiban megduplázódott és elérte az 50 százalékot. A folyamat tovább folytatódott, s ma már ez az arány 75 százalék körül van. Nem tartom valószínűnek, hogy ebben teljes jogú tagságunk következtében még további aránynövekedésnek leszünk tanúi, legalábbis a mai 15-ök vonatkozásban. Más kérdés, hogy az EU 25 (aminek aránya ma 80 százalék felett van) vonatkozásában némi eltolódás lehet, de ez főként az újonnan csatlakozó partnereink (szomszédaink) irányába valósulhat meg. Különösen érdekes lehet a mezőgazdasági piacok megnyílása ezekben az országokban.

Hangsúlyozni kell, hogy a pusztán kereskedelmi arányok nem jelentik, hogy integrációnk lehetőségei kimerültek volna. Ellenkezőleg. Egyrészt EU-kereskedelmünk háromnegyede mindössze három országra (Németország, Ausztria és Olaszország) koncentrálódik. A másik 12-vel (vagy majd 22-vel) még az „extenzív” növekedés lehetőségeit sem merítettük ki. Másrészt még mindig elmaradunk a hasonló nagyságú fejlett EU-tagországok 1 főre jutó uniós kereskedelmétől, s a belső struktúra javítására is szükség van. Ez jelenti az intraszektorális kereskedelem, valamint belső mérlegének javítását, a tudásalapú hozzáadott érték növelését, vagy a hazai gazdasági szereplők és a transznacionális szektor közötti termelési és tőkekapcsolatok elmélyülését.

Paradox módon, az EU-ba való belépésünkkel erőteljes nyitást valósul meg az EU-n kívüli globális piacok irányába. Az ipari szférában ennek közvetlen hatása nagyobb lehet, mint a belépésnek, hiszen a piaci liberalizáció már a társulással megvalósult.

A teljes jogú tagsággal ugyanakkor átvesszük az EU közös külső vámjait, amelyek mindössze csak mintegy felét képezik a jelenlegi külső vámjainknak. Vagyis számos területen nem az EU-partnerek, hanem Japán, Korea vagy az Egyesült Államok piaci bejutási lehetőségei javulnak. Több mint 100-ra tehető azoknak az országoknak a száma, amelyekkel az EU-nak teljes vagy részleges szabad kereskedelmen alapuló szerződése van, s ahonnan olyan termékek versenyével kerülhetünk szembe, amelyekkel eddig nem is számoltunk (például az ún. Lomé-i Konvenciók, vagy újabban a Cotonou-i Szerződés országai, de megemlíthetjük a mediterrán medence vagy a dél-amerikai kontinens országait is). Az olcsó és jó minőségű dél-afrikai vagy chilei borok hamarabb megjelenhetnek a piacainkon, mint ahogy mi ki tudjuk használni a megnyíló európai piacokat.

A magyar gazdaság 1997 után viszonylag gyors növekedés pályára állt, ami a 2 százalékos körüli növekedési „többlettel” az EU-hoz képest mintegy egy generáció alatt (25 év) lehetővé tehetné a magyar gazdaságnak az európai átlaghoz való felzárkózását. Ez a növekedés exportgenerált volt, s az exportnövekedés fő irányát az EU képezte. Ez a „többlet” ugyan a recesszió körülményei között is fennmaradt, de a külső és belső (költészet) egyensúly megbomlásával „fenntarthatósága” megkérdőjeleződött.

A belépés kapujában nagy kérdés, sikerül-e visszatérni a korábbi egyensúlyhoz, s az EU-piacok dinamizmusa fennmarad-e a kibővülés ellenére? Erre nehéz választ adni, de nyilvánvaló, hogy a külső feltételek mellett nagy szerepe lesz a megfelelő gazdaságpolitikának. Milyen gyorsan lehet a költségvetést stabilizálni, s sikerül-e megtalálni a defláció kívánatos mértékét? Az inflációs célkövetés üdvözlendő lépés volt az inflációs várakozások mederben tartására, de ahhoz mindenekelőtt reális célokra van szükség. Mind a végső célt, mind az ütemezést illetően. Ha ezt rosszul határozzuk meg, az a monetáris politika komolyságát és hitelességét ássa alá. Több okból is felesleges a 3 százaléknál alacsonyabb infláció kitűzése. Már viták folynak arról, hogy az Európai Központi Bank által a defláció határán meghatározott, konzervatív 2 százalékos inflációs plafon felülvizsgálatot igényelne. A 3 százalékkal már megfelelhünk a maastrichti kritériumoknak, s az árkonvergencia (ellenőrzött és mederben tartott) is igényel legalább ekkora árnövekedési szintet. Nincs értelme, hogy deflációval fékezzük felzárkózásunk. Nem közömbös a cél elérésének az ütemezése. A defláció prioritása helyes cél, de nem közömbös, mekkora a növekedési és versenyképességi ára. S a Nemzeti Bank függetlenségét nem csak a kormánytól kell megvédeni.

Nem látom annak sem értelmét, hogy a 3 százalékos költségvetési hiány alá kellene és lehetne menni. Miközben a „kiegyensúlyozott” költségvetésnek a legfejlettebb országokban lehet értelme, a felzárkózó országokban defláció nélkül aligha érhető el. A maastrichti 3 százalékos hiánynak a közgazdasági alapja, hogy megközelítően ennyi a költségvetésen belül az állami beruházások aránya, s ha azok ésszerű struktúrában valósulnak meg, akkor a finanszírozásukra felvett hitelek nem növelik az államadósságot, hiszen megtérülnek. A költségvetési hiány az államadósság növekedése következtében csak akkor generál inflációt, ha az a fogyasztási kiadásokból keletkezik. Hozzátehetjük, ha a nagy infrastruktúra-fejlesztések és a környezet javítása érdekében az EU-forrásokat maximálisan igénybe akarjuk venni, akkor minden bizonnyal a 3 százalékos plafon nem is betartható.

Külön kérdés, hogy ez felveti, kell-e és lehet-e felzárkózó gazdaságoknak a monetáris unióhoz gyorsan csatlakozni, vagy esetleg az újonnan csatlakozókkal szemben a Stabilitási Paktum követelményeit másképpen kell megfogalmazni? Én az utóbbi felé hajlok, azzal, hogy a költségvetési hiány és az inflációs célkövetés merev és defláció felé tendáló jelenlegi politikája az újonnan csatlakozó országok számára túl nagy teher lenne. Magam részéről a gyors EMU-csatlakozás híve vagyok, de ennek feltételeit szisztematikusan meg kell teremteni. S ez nem csak a maastrichti kritériumok teljesítését

jelenti (ami az EMU második, 1994 és 1999 közötti szakaszának volt a követelménye). Jelenti az egységes piacba való teljes beépülést, vagyis a „rugalmas” és működő tényező piacok megteremtését is. (Ezt előbb, már az első, 1994-ig terjedő szakaszban kellett a tagországoknak teljesíteni.) Hozzá kell tenni, hogy nem egyszerűen a liberalizálás a követelmény, hanem a strukturális reformok végrehajtása, a megfelelő pénzügyi transzmissziós mechanizmusok kiépítése, a munkaerő-piaci és tőkepiaci reformok keresztülvi-tele. Harcolni kellene azért is, hogy a Stabilitási Paktum figyelembe vegye a felzárkózó országok körülményeit és érdekeit úgy, hogy természetesen közben nem tesz engedményt az általános árstabilitás vonatkozásában.

Makrogazdasági szempontból számomra tehát az a kérdés, tartható-e az elmúlt évek 3-5 százalékos körüli gazdasági növekedése úgy, hogy közben csökken a munkanélküliség és az infláció (nem baj, ha a teljes foglalkoztatottsághoz, s az inflációmentes fejlődéshez közelítünk), miközben a gazdasági egyensúlyt is fenntartjuk addig a határig, hogy az eladósodást elkerüljük?

Elhangzik, hogy a kibővülésnek árnövelő következményei lesznek. Egyesek esetenként árrobbanásról is beszélnek. Ennek nem látom alapját. Az ipari árak a külgazdasági nyitás és liberalizálás következtében nagyrészt hozzá igazodtak a világgiazi árakhoz. Árnövelő hatása az adóharmonizálásnak és a közös agrárpolitikának lehet, de nem drámai mértékben. Néhány év távlatában elkerülhetetlen a gáz- és villamosenergia-árak emelése. Ugyanakkor az éleződő verseny az árakat számos területen lefelé nyomhatja, még akkor is, ha ez nem közvetlen árcsökkenésben valósul meg. A kitűzött inflációs célokat a kibővülés aligha veszélyezteti. Persze a bérek sem növekednek drámai mértékben. Olyan mértékben növekedhetnek, amilyen mértékben a termelékenység növekedése a következő években megengedi. Lehet őket jobban növelni, de akkor az infláció tényleg visszaveszik őket.

Sokan szuverenitásunkat féltik a csatlakozástól. Formálisan bizonyos kompetenciákat fel kell adnunk, s ha csatlakozunk az eurózónához, akkor le kell mondanunk az árfolyamról és kamatról mint pénzügyi politikai eszközről. De sok vonatkozásban a szuverenitásunk valójában illúzió, miközben az EU intézményein belül jelentős szuverenitást nyerünk is. Ha kis országgént szerény súllyal is, de részt veszünk a döntésekben, s javulnak érdekérvényesítési lehetőségeink. A szuverenitási nyereségünk is nagyobb lesz veszteségünkénél. S részévé válunk a globális világ egyik nagyhatalmának.

Pitti Zoltán,

a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem tudományos kutatója

Az EU-csatlakozás és az adóharmonizáció

Bár az adópolitika nem jelenik meg önálló fejezetként az EU közösségi politikai között, ám közismert, hogy a közteher-viselési rendszereknek fontos szerepük van mind a közösségi, mind a nemzetállami költségvetési bevételek biztosításában. Az egyértelműen látható, hogy a valamennyi adónemre kiterjedő egységes adózási rendszer kialakulása csak hosszabb idő elteltével valósulhat meg, ám a közeledés szándéka már ma is érzékelhető. Az EU deklarált elveinek középpontjában az *adósemlegesség* és az egységes piac működését leginkább befolyásoló *közvetett adók* (a hozzáadott érték és a jövedéki adó) harmonizációja áll. Sorrendben ezt követi a *társaságok adóztatása*, majd végső elemként kerülhet sorra a *magánszemélyek jövedelmének* egységes elvek szerinti adóztatására. (Az ütemezés logikus, bár az utóbbi időben mind gyakoribb kérdés, hogy az egyik tagországban fizetett adók és járulékok egy másik tagországban milyen szolgálta-

tásokra jogosítanak?) A *helyi adóztatás* gyakorlatának közelítése nincs napirenden, s nem is valószínűsíthető, hogy erre a közeljövőben sor kerüljen.

Hazánk csatlakozását követően az *első élmény a vámhatárok megszűnése lesz*, ami egyfelől módosítani fogja a költségvetési bevételi pozícióit, másfelől viszont a hazai vállalkozások számára „vámmentes” bejutást biztosít a tagországok piacaira. A vámhatárok EU irányultságú megszüntetésének természetzerű következménye, hogy a jövőben *új módon kell gondoskodnunk* az országból kilépő és az országba bejövő áru- és szolgáltatásforgalom regisztrációjáról. A vámhatárok megszűnésénél is érzékenyebb kérdés a *vámszabad területek* jövőbeni sorsa. Azt már tudjuk, hogy a szabályozásért felelősök megnyugtató megoldást találtak a vámszabad területeken végrehajtott beruházások egyszeri beföldiesítésére, ám az még közel sem végleges, hogy milyen módon gondoskodunk a folyamatos működés „gazdaságosságát” biztosító közgazdasági környezetről. A tét nem kicsi: exportunk több mint fele és a foglalkoztatottak majd egyötödének megélhetése függ a döntéstől.

A csatlakozást követő második nagy élmény az áfarendszer harmonizált működtetése lesz. A közösségen belüli áfaharmonizáció megkívánja *a fogalmak egységesítését, az alkalmazott kulcsok közelítését, az általános, illetve kedvezményes adókulcsok hatálya alá tartozó termékek és szolgáltatások besorolását, az adómentességek feltételeinek rögzítését, a közösségen belüli és kívüli adóalanyok kezelését, valamint az ellenőrzés és a visszatérítés szabályozását*. A felsorolás egyértelművé teszi, hogy a „harmonizációs” kötelezettség egyidejűleg érinti az államháztartást, illetve a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalomban részt vevő vállalkozások kötelezettségeit. A *költségvetésnek* szembesülnie kell a „rendeltetési hely” elvére épülő áfaelszámolás pénzügyi következményeivel, a tagországok közötti információcsere kibővülésével, valamint a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalom új típusú számbavételének követelményeivel. A *vállalkozásoknak* – az új típusú jogszabályok egyszeri elsajátítása, majd folyamatos követése mellett – be kell szerezniük az unió egészére érvényes *áfaadószámukat* (ennek szerepeltetése lehetőséget ad a partnerek „valódiságának” kölcsönös kontrolljára, illetve az elektronikus feldolgozást könnyíti), fel kell készülniük egy „információban gazdagabb” *számlázási gyakorlatra*, s belső elszámolási rendszerüket úgy kell átalakítaniuk, hogy alkalmas legyen az *uniós áfastatisztikai rendszer* igényeinek kielégítésére. Az előttünk álló országok tapasztalatai alapján az új típusú elszámolásra történő felkészülés idő- és költségigényes, ám ma az érzékelhető, hogy erre a feladatra – az átállás szabályozási, pénzforgalmi és technikai követelményeinek pontosítására – sem az államháztartás, sem a vállalkozások *nem készültek fel kellően*. Félő, hogy a szabályozás halasztása könnyen mulasztássá válhat.

Az EU-csatlakozás és a harmonizáció harmadik területe a *társasági adó és az osztalékadó*. A vállalkozási jövedelmek adóztatása a közösségben laza harmonizációs követelményeket takar, ám a gazdaságpolitika formálójának nagyon is *figyelniük kell a tagországokban zajló változásokra*, s egy potenciális adóverseny kialakulására.

A társasági adó és osztalékadó egyes országokra vonatkozó szabályaiban *a főbb eltérések* az adóalap meghatározásában, az adómentességek és kedvezmények körében (mértékében), az adókulcsok nagyságában, illetve a társasági adó és a tőketulajdonosok személyijövedelemadó-kötelezettségének kombinációjában található. Kutatásaink szerint az EU-tagországokban alkalmazott *társasági adó kulcsa 2001-ben 20–40 százalék között mozgott*, s legalacsonyabb értékét Írország képviselte, míg a legmagasabb adókulcsot Belgiumban alkalmazták. Az EU–15 országok korábbi időszakra jellemző magas tőkeexportja (a magas adók előli menekülés), illetve a beruházási ütem gyorsításának szándéka a közteherviselés modernizációjára s az adókulcsok mérséklésére ösztönözte a tagországokat. A társasági adó lineáris kulcsa Németországban 40 százalékról 25 százalékra mérséklődött, s hasonló a szándék Franciaországban (36 százalékról 33,5 százalék-

ra, majd 25 százalékra), Írországból (20 százalékról 12,5 százalékra), Portugáliában (36 százalékról 30 százalékra, majd 25 százalékra), míg a progresszív adókulcsot alkalmazó Anglia a minimális adókulcsot 10 százalékra, a kedvezményes sávot 20 százalékra, míg a legmagasabb kulcsot 30 százalékra tervezi rögzíteni. Az adókulcsok általános mérséklésénél is többet jelent az adóalapok módszertani közelítése, az anya- és leányvállalatok közötti elszámolások átláthatóvá tétele, illetve az adózás előtti eredmény korrekciós lehetőségeinek bővítése (kötelezettségeket jelentősen csökkentő a K+F ráfordítás értéke, az innováció, míg a high-tech célú fejlesztések esetében a korlátozás nélkül biztosított gyorsított amortizáció lehetősége).

Az EU–15 országokban formálódó reformok *a csatlakozó Magyarország szempontjából kedvezőek* (lásd: anya- és leányvállalatok közötti elszámolás, az adózás előtti eredményt korrigáló tételek adaptálása a hazai szabályozásba), illetve versenykéyszeret jelentőek. Éreznünk kell, hogy az adókulcsok általános mérséklése következtében *megkopik a hazai 18 százalékos társasági adókulcs előnye*, s ennek következtében nemcsak a tőkevonzó-képesség erősítése, hanem a tőkemegtartó-képesség fenntartása is komoly erőfeszítéseket fog igényelni. A költségvetés helyzetének ismeretében ma „eretnek gondolat” a hazai társasági adó kulcsának mérséklését felvetni, ám a döntésre jogosultaknak azt is mérlegelniük kell, hogy pótlólagos tőke nélkül miként alakulhatnak a hazai gazdaság növekedési esélyei? A vállalkozási terhek enyhítése mellett szól, hogy az adókulcsok „normatív” mérséklése egyfelől enyhítheti a külföldi befektetők adókedvezmények elvesztése miatti fájalmát, másfelől viszont komoly esélyt kínál a hazai vállalkozások működési feltételeinek javítására. Egy Írországhoz hasonló adókulcsmérséklés esetén nem érné meg vállalni az adóelkerülést, így összességében a költségvetés is jól járna.

Az EU–15 országokban alkalmazott vállalkozási kategóriák átvétele és azonos jellegű használata

Közel öt éve a hazai statisztikai rendszer is alkalmazza a vállalkozási méretektől függő kategorizálási rendszert. A kategóriák kialakítása alapvetően az 1996. évi EU-direktíva előírásaira épült,¹ de figyelemmel volt a miniaturizálódott hazai gazdasági szereplőkre is. Az EU döntési mechanizmusában a vállalkozások kategóriába sorolása az eredeti és az együttesen értelmezett ismérvek logikájára épült, ezzel szemben *a hazai publikációk* – lásd: KSH-kiadványok, APEH–SZTADI-elemzések – *csak a létszám-nagyságot vették alapul*. Kezdetben ez az eltérés nem jelentett gondot, ám napjainkban – lásd: nemzetközi pályázatok – szükség van a kategóriaismérvek nemzetközi normák szerinti alkalmazására. A 2000–2001. évekről készült elemzések azt mutatják, hogy a forintban meghatározott értékhatárok ma már időszerűtlenek, s ha az „előminősítő döntésekben” nem vesszük figyelembe az EU-értékhatárokat, akkor *a gazdaság hazai szereplői hátrányba kerülhetnek mind a hazai, mind a nemzetközi pályázatokon*.

¹ A COM(96) 261 direktíva alapján 1996. április 3-tól alkalmazott és a kis- és középvállalkozásokra értelmezett ismérvek:

- – mikrovállalkozások: a munkavállalók száma kevesebb 10 fonél,
- – kisvállalkozások: a munkavállalók száma kevesebb 50 fonél és az éves forgalom nem haladja meg a 7 millió euró értéket, vagy az éves mérlegfőösszeg nem haladja meg az 5 millió euró összeget;
- – középvállalkozások: a munkavállalók száma kevesebb 250 fonél és az éves forgalom nem haladja meg a 40 millió euró értéket, vagy az éves mérlegfőösszeg nem haladja meg a 27 millió euró összeget;
- – mindegyik vállalkozási kategóriára vonatkozik a „függetlenségi” kritérium, vagyis egyik vállalkozás esetében sem lehet 25 százalékot meghaladó arányban magasabb vállalkozási kategóriába tartozó tulajdonos.

Ma még nem kellő körben ismert, hogy az EU által meghirdetett pályázatok elnyerésének, majd a támogatásfelhasználás ellenőrzésének nélkülözhetetlen kelléke a pályázati kiírásokban konkretizált (igencsak bőséges) információk megadása, illetve versenytársakkal történő összevetése. Sajnálatos, de rá kell döbbernünk, hogy az adminisztráció egyszerűsítését előnyben részesítő hazai szabályozás következtében adatszolgáltatási rendszerünk – sem ágazati, sem területi értelemben – nem rendelkezik megfelelő mélységű információkkal, s különösen hiányos a nemzetközi környezetről gyűjtött/publikált információk köre. Sürgető feladat tehát egyrészt a kategóriába sorolás ismérveinek harmonizálása, másrészt a nemzetközi elvárásokhoz igazodó információk gyűjtésének, illetve közreadásának megszervezése.

Az EU-csatlakozás és a közigazgatás szerveződése

Közismert, hogy az EU-csatlakozás *nem hagyja érintetlenül a nemzetállamok működését*: a hagyományos állami feladatok egy része az EU döntéshozó fórumaihoz kerül, a feladatok más részét a regionális szintű intézmények veszik át. Hazánkban a regionális közigazgatásnak nincsenek hagyományai, így a csatlakozási program egyik legizgalmasabb változása lesz a választott önkormányzattal működő regionális szint létrehozása. Ennek létrejöttével természetesen módosul – várhatóan gazdasági és ellátó szerepkörre korlátozódik – a *megyei középszint szerepe*, s a helyi közösségek összefogásának új intézményeként – önkéntes alapon – létrejöhetnek a *kistérségi társulások*.

A regionális szintű önkormányzatok és az erőforrások egyesítésére létrehozott kistérségi társulások *komoly szerepet tölthetnek be a fejlesztési programok összehangolásában, illetve az EU-támogatások lehívásában*. Ennek sikere azon fog múlni, hogy a politikai erők mennyi idő alatt jutnak megegyezésre a „történelmi jelentőségű” döntések meghozatalában, illetve milyen gazdasági alapot tudunk biztosítani az új bázison szerveződő intézményeknek. Egyértelmű, hogy az új intézmények finanszírozása nem épülhet kizárólagos állami forrásokra, ezért mind regionális, mind kistérségi szinten lehetőséget kell adni *saját források képzésére*, illetve szabályozott keretek között koordinált források átvételére. Ez utóbbi alatt a térség vállalkozásait kell érteni, ám az megjósolható, hogy a vállalkozási hozzájárulások növelése csak akkor lehet eredményes, ha a döntési folyamatokban is szabályozott szerepet kapnak.

Az előttünk járó országok tapasztalatai azt mutatják, hogy az EU-forrásokhoz való hozzáférés csak akkor lehet eredményes, ha a potenciális partnerek (pályázók) kiérlelt stratégiai programokkal és megvalósítási tervekkel rendelkeznek; ha a nemzetközi gyakorlathoz igazodóan – alaki és tartalmi követelményeket teljesítve – beadják szakmai pályázatukat; ha vállalják a minimálisan szükséges 25 százalékos saját erő biztosítását, s ha garantálják a fejlesztés eredményeként létrejövő létesítmény hatékony működtetését.

Naivság lenne azt hinni, hogy az EU-csatlakozást követően kialakítandó régiók felállítása változatlanul hagyja a kormányzati szervek működését. A minisztériumoknak fel kell készülniük a központi feladat- és hatáskörök nagymérvű változására, illetve a ma még megyei szinten működő „dekoncentrált” szervezetek regionális szintek javára történő átcsoportosítására is. E folyamat eredményeként a döntési csomópontok végre közelebb kerülhetnek az ügyek keletkezési helyéhez, s demokratikus várakozásaink is magasabb szinten teljesülhetnek. Majd másfél évtizeddel a rendszerváltás után ennek éppen ideje.

VÁRHATÓ HATÁSOK ÉS GAZDASÁGPOLITIKAI FELADATOK

2002 novemberében már biztosan állítható, hogy 2004 első félévében Magyarország EU-tagállammá válik. Bár a csatlakozási jegyzőkönyv leglényegesebb, azaz valamennyi pénzügyi kérdése még tárgyalás alatt áll, a belépés fő kondíciói azért körvonalazhatók. Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a belépés után azonnal a magyar piac részévé válik az EU egységes belső piacának. Ez egyben maga után vonja azt is, hogy a magyar piac hitel és befektetés szempontjából egyre jobb megítélés alá esik majd. De az egységes belső piac szabályai a magyar kis- és középvállalkozók számára olyan kihívást jelenthetnek mindezzel együtt, ami a csődök számának megemelkedéséhez vezethet. Tehát miközben az országkockázat csökken, a magyar vállalkozások egy része számára az egységes belső piacon való működés kockázata megnő.

Az elmúlt évtizedben a magyar exportszektor alapvetően az EU belső piacon értékesítette termékeit, és az import meghatározó része is innen származott. Az EU és Magyarország között mostanra a kereskedelem csaknem teljes mértékben liberalizálódott. A fogyasztói árakban visszatükröződik a liberalizált kereskedelem hatása, ezért jelentősebb áremelkedést a csatlakozás nem indukálhat. Persze arról nem szabad megfeledkezni, hogy van néhány olyan termékcsoport, ahol az állam által befolyásolt áralakulás miatt halasztott áremelési szükség alakult ki. Ilyen például a lakossági gázár. Áremelkedéshez vezethet a csatlakozással elvállalt áfakulcs- harmonizáció is. Itt egyfelől arról van szó, hogy meg kell szüntetni a nullakulcsos áfakört. Ez például egyes gyógyszerek árnövekedését eredményezheti. Az áfakulcsok szükséges változtatása azonban összességében várhatóan nem lesz inflációgerjesztő, mert a 25 százalékos maximális áfakulcsoknak a nullszaldós kör megszűnésével párhuzamosan csökkenniük kell. Ez a két folyamat ki-egyenlítheti egymást. Persze a különböző lakossági csoportok fogyasztói kosara eltér egymástól. Így a nullakulcsos áfa megszűnése okozhat rétegspecifikus szociális problémákat. A csatlakozást követően feltehetően növekedni fog a föld ára is. Azt azonban, hogy ennek az élelmiszerek fogyasztói árára milyen hatása lesz, elég nehéz megmondani. Az élelmiszerek ára függ a kereslet-kínálat alakulásától. Így remélhető, hogy jelentősebb élelmiszerár-emelésre nem kell számítani.

Az EU-tagországok nemzeti munkaerőpiacain meglehetősen különböző bérszínvonal alakult ki. Nagyon különbözik a szociális háló kiépítettsége is a tagországok között. Jelentős különbséget mutat a bérre rakódó járulékok nagysága is. Mindez hangsúlyosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a bérnövekedés és a szociális ellátás az EU-n belül a nemzeti gazdasági teljesítmények függvénye. Ezért Magyarországon a bérek csak abban a mértékben növekedhetnek, amit a termelékenység-növekedés megenged. Az EU-tagságtól nagy valószínűséggel elvárható, hogy Magyarország addicionális növekedési lehetőségekhez jut. Így az EU-n belül nagyobb bérnövekedési lehetőségek teremthetnek a tartósan magasabb GDP-növekedés eredményeként. A „bérnomás” a magyar gazdaságon belül elsősorban nem az EU-csatlakozás függvényében merül fel, hanem az elmúlt évtizedben lezajlott gazdasági átalakulás eredményeképp. Persze egy-egy meghatározott szakmácsoportban előfordulhat, hogy a bérkülönbség fog munkaerőmozgást eredményezni. Olyan területeken lehet erre számítani, ahol az EU-ban szakemberhiány van. A munkaerőmozgást a bérkülönbség tömegesen nem tudja előmozdítani, mert az EU fogadókészsége kicsi, a munkanélküliség az EU-n belül relatíve magas.

Az EU-csatlakozás Magyarország számára reálgazdasági és pénzügyi konvergencia-követelményt jelent egyszerre. Azt, hogy relatíve rossz világgazdasági körülmények között a magyar gazdaságpolitika hogyan tudná ezt a két konvergenciakövetelményt tartósan teljesíteni, igen nehéz megmondani. Az EU-átlagot meghaladó GDP-növekedés, a fokozatosan csökkenő infláció és a költségvetés folyó hiányának a GDP 3 százalék körüli mértéke egyszerre olyan kihívást jelent, amit *rövid távon* nemigen lehet teljesíteni. A mindenkori magyar kormánynak el kell döntenie, hogy milyen policy mixet alkalmaz. Valószínűleg a lehetségesnél kicsit mérsékeltbb növekedés, a célul tűzöttnél kicsit lassúbb, de folyamatos inflációcsökkentés és a költségvetési hiány kicsit lassúbb mérséklése jelentheti a gazdaságpolitika számára a megvalósítható feltételt. A költségvetési hiány csökkentése nem egyszerűen a gazdasági és monetáris unióba történő belépéshez szükséges, hanem ahhoz is, hogy a belépést követően a kohéziós alapból történő forrásokhoz juthassunk. Ezért a pénzügyi stabilitás 2004-ig történő elérése célszerű lenne.

Mindennek fényében a költségvetés lehetőségei az EU-csatlakozás lehetséges veszteséinek kompenzálására meglehetősen csekélyek. Pedig az egységes belső piac szabályainak nem ismeretéből és alkalmazásának elmulasztásából fakadó lehetséges csődök számát mérsékelni kell. 2003-ban milliárdos nagyságrendben áll rendelkezésre forrás az EU-csatlakozással kapcsolatos kommunikációra. Ezt a forrást a rétegspecifikus, interaktív kommunikációra kellene felhasználni. Így talán körvonalazni lehet majd a lehetséges veszteseket. Jelenleg ugyanis elfogadható pontossággal megmondani, hogy kik lesznek a nyertesek, és kik lesznek a vesztesek, nemigen lehet. Pedig a csatlakozás költsége és haszna is csak ekkor körvonalazható.

A kommunikációra, a vesztesek körvonalazására és a veszteségek csökkentésére feltehetően a szükségesnél kevesebb idő áll ma már rendelkezésre. Ebből pedig az következik, hogy semennyi idő nem áll rendelkezésre a „kommunikációs tévedésekre”. Mindenekelőtt az egységes belső piac szabályrendszerét kell a magyar cégeknek megismerniük. Az eddigi felmérések arra utalnak, hogy ezen a területen komoly hiányosságok vannak. Nemcsak önmagában nézve a kérdést tűnik szembe a tájékozatlanság, hanem a csatlakozás előtt álló országokkal való összehasonlításban is. A kis- és középvállalatok tájékozódási lehetőségei meglehetősen rosszak. Esetenként nincs magyar nyelvre fordított szabvány, esetenként nem érhető el a tájékoztatásra alkalmas és kijelölt személy. Az is előfordul, hogy maga a cég nem tartja fontosnak a maga számára a szabályok megismerését. Az érintettek minél később tájékozódnak a rájuk vonatkozó növény- vagy állat-egészségügyi, munkavédelmi stb. szabályokról, annál valószínűbb, hogy nem tudnak ahhoz alkalmazkodni. Ezért az EU-kommunikációban már késésben van Magyarország. Ha a cégek 2003 folyamán hozzájutnak megfelelő információkhoz, akkor kezdődhet el az igazi munka. Ugyanis a megfelelő szabályok átvétele költséges, a kis- és középvállalatok pedig nem igazán rendelkeznek likvid forrásokkal.

A lehetséges szociális vesztesek kompenzálása ugyancsak gazdaságpolitikai feladatot jelent. Bizonyos gyógyszerek árának emelkedése, vagy a gyermekétkeztetés megdrágulása az alacsony nyugdíjjal rendelkező réteget, illetve a nagycsaládosokat hátrányosan fogja érinteni. Jó lenne, ha az áfaváltozással összefüggésben valamilyen kompenzációs mechanizmus is körvonalazódna.

A gazdaságpolitika általánosságban véve legnagyobb feladata az, hogy az EU-ba történő belépés után a magyar telephely versenyképességét javítsa, méghozzá úgy, hogy a velünk együtt csatlakozó közép- és kelet-európai országokkal szemben is rendelkezünk olyan előnnyel, ami a tőke számára ebben a körben relatíve attraktívabbá teszi az országot. Ez nyilvánvalóan az adópolitika függvénye is. Érdemes lenne végiggondolni, milyen adócsökkentési lehetőség van a magyar gazdaságban. Ennek megítéléséhez figyelembe kell venni, hogy az előttünk álló 2-3 évben hogyan alakul a világgazdaság

fejlődése. Ha a tartós növekedés feltételei kibontakoznának, akkor a magyar GDP-növekedés üteme is adna jótételeket a gazdaságpolitikának a pénzügyi stabilitás veszélyeztetése nélkül az adók csökkentéséhez. Ellenkező esetben azonban aligha teremtenek meg a feltételek rövid távon erre. Pedig Magyarország számára kardinális jelentősége van annak, hogy tőkevonzó képessége javuljon. A modernizációs célkitűzések megoldása a nettó tőkebehozatal jelentős emelkedése nélkül irreális. A növekedés, a stabilitás és a modernizáció csak az országkockázat csökkenéséből „tökét kovácsoló” gazdaságpolitika mellett valósítható meg.

Szabó Iván,

az Országos Fogyasztóvédelmi Egyesület elnöke, nyugalmazott miniszter

FOGYASZTÓK A FOGYASZTÓI TÁRSADALOMBAN

Az Európai Unióhoz vezető, évtizedeken áthúzódó időszak a gazdasági racionalitás, a termelés hatékonyságának jegyében telt el. A Montánuniótól kezdve az Európai Szén- és Acélközösségen, a Közös Piacon és az Európai Gazdasági Közösségeken keresztül egészen a 90-es évek elejéig, amikor is Európai Unió lett a neve, még az elnevezések is mind ezt a tartalmat fejezték ki. Ennek a fejlődési útnak végső állomása Maastricht, ahol a jövő Európájának rendező elveiként a költségvetési deficit, az államadósság mértéke és az inflációs ráta nyert meghatározást.

A szovjet birodalom térdre kényszerítéséhez ez a hatékonysági prioritás sikeresnek bizonyult. Annak összeomlása után azonban világossá vált, hogy emberi társadalom nem építhető fel csupán gazdasági ésszerűségi alapokon. Legelőször – már évtizedekkel ezt megelőzően – a környezetvédők ébredtek fel: az éves mérlegidőszakhoz igazodó racionalitás és a hosszú távú racionalitás között jelentős eltérés van. A termelési költségek ésszerűnek tűnő csökkentése ózonlyukat, erdők és állatfajok pusztulását, természeti katasztrófákat hoznak magukkal évek, évtizedek, sőt évszázadok múltán. Szót kértek a társadalom szociális, kulturális életének képviselői is, és a bölcsőben tisztán érdekközösségnek induló európai integráció egyre inkább értékközösségi arculatot is kapott. Viszonylag későn indult útjára Európában is, hazánkban is a fogyasztóvédelmi mozgalom. A fogyasztói társadalom versenyszabadság keretei között kibontakozó árudömpingje eleinte elkápráztatta magukat a fogyasztókat, akik egy szép napon arra eszméltek, hogy a kegyetlen piaci verseny nem kizárólag, sőt nem elsődlegesen az ő igényeik minél maradéktalanabb kielégítése, hanem a hatékonyság, brutálisabban megfogalmazva a profit maximalizálása érdekében folyik. A gazdaság résztvevői ekkor már túljutottak a PhD-n, a környezetvédelem talán épp az érettséginél tartott, amikor a fogyasztóvédelem általánosiskola-éretté vált.

Eleinte a fő figyelem a termékek élet-, egészségügyi és vagyonbiztonsága felé fordult. (Emlékezzünk vissza: pár évvel ezelőtt épp karácsony táján tört ki a botrány, hogy a gyermekjátékok jelentős része nem felel meg a korszerű érintésvédelmi követelményeknek.) Külön fejezetet jelentett az élelmiszerek minőségromlása területén tapasztalt változás a kergemarhakóros húskészítményektől a tejet sohasem látott tejtermékekig. Ennek alapján adta ki 2000 januárjában az EU az élelmiszer-biztonsággal foglalkozó Fehér Könyvét, amely valamennyi uniós tagállamra, de az unión kívüli területekről importált élelmiszerekre egyaránt kiterjed.

Az egyre bővülő szolgáltatások azután új problémákat vetettek fel. Ezek sorát a sokáig természetes monopóliumként kezelt közüzemi szolgáltatások nyitották meg. Ezek a nagy szolgáltató cégek az egyes fogyasztókkal szerte Európában (hazánkban is) blankettaszer-

zódések révén olyan szerződéseket kötöttek, amelyek világosan tükrözték, hogy a deklarált jogegyenlőség ellenére nem egyenrangú felek közötti kapcsolatról van szó. Elég, ha arra gondolunk, hogy az áram- vagy a gázszolgáltató a fogyasztás utáni díjak elmaradása esetén jogosult kikapcsolni a mulasztót a szolgáltatásból, de a fogyasztónak nincs joga és lehetősége levonni egyetlen fillért sem a számlából, ha jelentős a feszültségingadozás, vagy a gáznak nincs meg a garantált kalóriaértéke. De ugyanez elmondható például a távfűtésről is, ha indokolatlan túl- vagy alulfűtés mutatkozik. Az EU a monopolhelyzet felszámolásában látta a lehetséges kiutat. Ennek megfelelően az áram- és a gázszolgáltatás piacosítását tűzte célul: 2005-ig az ipari nagyfogyasztók, 2007-től már a háztartások is szabadon választhatják meg, hogy kitől veszik a szolgáltatást. Az államnak egyetlen feladata maradt: biztosítani az energiaszolgáltatás vezetőkeinek (elektromos távvezeték, gázcső) szabad hozzáférhetőségét minden termelő, illetve szolgáltató számára.

Ahhoz azonban, hogy egy szolgáltatás vonatkozásában érvényesülni tudjanak a piaci viszonyok, nem elég, ha csak a szolgáltató viselkedik piacosan. A fogyasztónak is tisztában kell lennie jogaival és lehetőségeivel. Egy olyan, évtizedekig a szocialista tervgazdálkodás kereteihez szokott társadalomban, mint a miénk, nem meglepő, ha a fogyasztó lassabban zárkózik fel a versenyhez, mint a rugalmasabb, szolgáltatásban érdekelt tőke. Jól példázza ezt az a közelmúltban, a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatban készült felmérés, amelynek során a megkérdezettek negyven százaléka arra a kérdésre, hogy milyen megfontolások alapján választ bankot, azt válaszolta, hogy a lakóhelyéhez való közelsége alapján. Mindezt egy olyan időszakban, amikor a bankok és pénzügyintézetek között erőteljes verseny folyik a hitelezési piacon futamidő, kamat, fedezetmagyság stb. vonatkozásában. Az Európai Unió Bizottsága idén tette közzé a 2002–2006-ra szóló fogyasztóvédelmi politikai stratégiáját, amelynek három középtávú cél képezi a lényegét. Ezek keretében jelentős helyet foglal el a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos fogyasztóvédelmi program, ami figyelemmel van a határon átnyúló pénzügyi szolgáltatások feltételeinek javítására, és kiemelten a piaci visszaélések és a megtévesztő információk elleni küzdelemre a biztosítások és a hitelezés területén. Ez utóbbi kérdéskörben jelentős fogyasztóvédelmi lépések történtek Magyarországon is. Mindenki ismeri az alacsony kamatozású kölcsönöket hirdető óriásplakátokat. Ezeken másfél ember nagyságú számok jelzik, hogy a célkamat 0–1–2 százalék. Ma már kötelező feltüntetni e plakátokon a teljes hitelmutatót is. Igaz, hogy ezt apró betűs szedéssel teszik, de a felvilágosult hitelígyénylő ennek ismeretében nem lepődik meg, ha az alacsony kamatozásúként hirdetett hitelére a végén 25–35 százalék „rápénzt” kell fizetnie különböző illetékek, kezelési költség, készenléti díj stb. felszámítása címén. Néha ezek a figyelmeztetések közhellyé válnak (vö.: „olvassa el a betegtájékoztatót, vagy kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét”), de tudni kell, hogy ezek a közhelyek sok kellemtelen, bosszantó visszaéléstől mentik meg a fogyasztót.

A közérdekű szolgáltatások egyik viszonylag új formája a televíziózásban a kábel-tévé. Pillanatnyilag e területen még távol vagyunk a szerződő partnerek egyenjogúságától. Az óvatlanul aláírt szerződés például megengedi a szolgáltatónak, hogy a szerződésben megnevezett csatornákat indokolt esetben változtassa. A tévénéző csak akkor döbben rá, hogy mit is írt alá, amikor kedvenc csatornája eltűnik a képernyőről, és helyette egy olyan jelenik meg, amelyet józan pillanataiban valószínűleg soha sem fizetne elő. A változtatás indokoltságát pedig a szolgáltató – előzetes egyeztetés nélkül – maga határozza meg. A számítógépek elterjedésével párhuzamosan megjelent az ún. e-kereskedelem. Az EU középtávú stratégiai terve keretébe illeszkedik az a már elfogadott e-Europe Akció Terv, amely egy olyan stratégia kidolgozásáról szól, mely a fogyasztói bizalmat erősíthetné az on-line vásárlásokkal kapcsolatban. Ennek négy pillére van: magas színvonalú e-kereskedelmi üzletszabályzatok, minőségi alternatív vitarendezések, világos és

következetes jogszabályalkotás, és ezek hatékony érvényesítése. Ezen a területen hazánkban is még jelentős tennivalói vannak, ami annál is fontosabb, mert még valójában előtte vagyunk a tömeges elterjedésnek, így alkalmunk volna preventív intézkedésekkel megakadályozni egy rossz gyakorlatot.

Azokban az országokban, amelyek már áttértek a monetáris unió keretében az euró használatára, a fogyasztóvédelemnek új feladata támadt. Vizsgálni szükséges annak a jelenségnek az indokoltságát, hogy mikor és milyen körülmények között lehet elfogadni az azonos minőségű és sokszor azonos gyártmányú termékek uniós tagállamokban tapasztalt jelentős áreltérését. Bár Magyarország várhatóan csak négy-öt év késéssel fog csatlakozni a monetáris unióhoz, az e területen folyó munkát érdemes már most figyelemmel kísérni. Magyarországon 1998-ban lépett hatályba az első fogyasztóvédelmi törvény. Jelentős előrelépést jelentett ez a korábbi, csupán alacsonyabb rendű jogszabályokhoz képest. Mint sok más területen, a fejlődés itt sem állt meg. Az EU-bizottság fogyasztóvédelmi politikai stratégiája nem hagy kétséget afelől, hogy a csatlakozást követően a már működő törvény számos területen változásokat igényel. E stratégiát ugyanis kulcsfontosságú tényezők támasztják alá. Ilyenek:

- az euró megjelenése,
- a társadalmi, gazdasági és technológiai változások (internethasználat és annak a háztartásokban való elterjedése, e-kereskedelem, a fogyasztási ágazat növekedése),
- a belső piac adta lehetőségek kihasználása (határon átnyúló kereskedelem, nagy eltérések az árakban, a tagállamok ma még eltérő fogyasztóvédelmi jogszabályrendszerre, a fogyasztói bizalom egyes kereskedelmi formákat illetően),
- a közigazgatási reformok,
- a bővítésből származó következmények (az EU már elfogadott szabályozási és végrehajtási struktúrái és az új belépők jelenleg inkább nemzeti törvényekbe foglalt fogyasztóvédelmi előírásai közötti összhang megeremítése).

Nyilvánvalónak látszik, hogy az adottságoknak megfelelően folyamatosan változni fog a hatósági, illetve a civil fogyasztóvédelmi tevékenység hatósugara, egymáshoz való viszonya. Talán elegendő arra felhívni a figyelmet, hogy az EU-tagállamok közötti kereskedelemben az állami kötelező termékminősítés megszűnt. Az állam beavatkozása e területen meglehetősen korlátozottá vált. Ha ugyanis a kérdéses termék tekintetében fogyasztóvédelmi kifogás fogalmazható meg, és azt az állam teszi, azonnal felmerül a gyanú, vajon nem a hazai ipart védő protekcionista lépésről van-e szó. Ha azonban egy civil fogyasztóvédelmi egyesület fogalmaz meg kifogást, ilyen kérdés fel sem vethető.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az EU fogyasztóvédelmi politikája kritikus ponthoz érkezett. A következő évek során a fogyasztóknak élvezniük kellene az egységes piac és az euró nyújtotta valódi előnyöket, látniuk kellene a fogyasztói érdekek integrálásának konkrét előnyeit az EU politikájába, illetve részesülniük kellene a 470 millió polgárra bővült Európai Unión belül egyformán magas szintű védelemben. Az EU-bizottság „Fogyasztóvédelmi politikai stratégiája” megpróbál következetes lenni a következő öt évben. A célok kölcsönösen támogatják egymást, megvalósításuk egy rövid távú gördülő programmal történik, mely rendszeres felülvizsgálatot igényel. Minden ilyen felülvizsgálat kiértékeli az elért eredményeket az új adatok és folyamatjelzők alapján, hogy ha kell, a folyamatban lévő intézkedéseket megfelelően összhangba lehessen hozni, és újabbakat lehessen meghatározni.

Ha tehát valaki azt kérdezi tőlem, mit is jelent számomra az EU-csatlakozás, azt tudom válaszolni, hogy a sok gazdasági, kulturális, egészségügyi, szociális és környezetvédelmi érdek- és értékmegjelenítés mellett egy hatékony, egységes és kikényszeríthető fogyasztóvédelmet is, amelynek révén növelhető a polgárok életminősége és csökkenthető a fogyasztók kiszolgáltatottsága.

Szili Márta,

a Joint Venture Szövetség ügyvezető igazgatója

Magyarország európai uniós csatlakozását felfokozott várakozások előzik meg. Erősen tartja magát az a nézet, hogy a csatlakozás után rövid időn belül számos, az emberek, a vállalkozások életére azonnal ható (többnyire pozitív) változások következnek be, ezek közül is talán a legnagyobb várakozás az EU-támogatásokat övezi. Sokan úgy vélik, hogy a tervezett támogatási keretekben szereplő összegek automatikusan folynak be az országba, jelentős források válnak felhasználhatóvá, ami pedig ebben az értelemben súlyos tévhit, és hamis várakozásokat, illúziókat kelt.

Írország példája lebeg előttünk. Azt a tempót, ahogyan az elmaradt agrárországból a legfejlettebb iparágaknak, a kutatásnak és fejlesztésnek teret adó ország lett, röviden „ír csodaként” emlegetik. Pedig csodának nyoma sem volt. Volt azonban legalább 10 kemény, küzdelmes esztendő, amikor az ír cégek megtanulták, hogyan lehet élni az EU-támogatásokkal, ez alatt új befektetőket is kerestek például az Egyesült Államokban és a világ többi fejlett régiójában (mindehhez nyelvi akadályokat sem kellett leküzdeniük). Így is eltűnt számos vállalkozás, vagy jobb esetben összeolvadt más, erősebb céggel, győzött a jobb, a gyorsabban alkalmazkodó.

Mi a helyzet nálunk?

A legnagyobb problémát az elvesztett jövőbeni lehetőségekben, a belépés utáni kihagyott pályázatokban látom. Az uniós pénzek érkezésének ugyanis igen komoly feltételei vannak. Ez többlépcsős folyamat.

Mindenekelőtt *a vállalatnak meg kell találnia a számára legmegfelelőbb projektet, pályázati lehetőséget*. Ehhez elengedhetetlen a lehetőségeknek és saját képességeinek objektív ismerete, az információk elérése, valamint egy technikai „apróság”, az internet folyamatos használata.

Másodsorban kell egy *biztos, használható nyelvtudás*, hiszen az angol nyelv nélkül szinte mozdulni sem lehet majd. Felértékelődik a biztos nyelvtudás. Sokan gondolják, hogy középszintű nyelvtudásukkal is elboldogulnak. Lehet, hogy az egyszerűbb kereskedelmi tranzakciók szintjén ez eddig is igaz volt, de az EU-intézményekkel való kapcsolattartáshoz ennél biztosabb nyelvtudás kell. A nyelvtudás hiánya komoly versenyhátránnyá válhat.

De még ez sem elegendő, *el kell tudni igazodni abban az információtömegben*, amelyben a megjelenő tenderek, pályázati lehetőségek találhatóak. Az információs brókerképzése csak nemrégben folyik teljes gőzerővel felsőoktatási intézményeinkben, a vállalatoknál pedig alig ismert ez a funkció.

További akadály, amelyet „venni” kell, annak az ismeretanyagnak és gyakorlatnak az elsajátítása, amely *a pályázati kultúra, formális elemek, speciális nyelvkészlet* stb. fogalmakkal fejezhető ki.

El kell fogadtatni, hogy *nem elég egy-egy jó ötlet*, a megvalósításhoz *jól kell tudni pályázni*.

Időben kell kidolgozni a projekteket, számolni kell a hosszú átfutási időkkal. Ha nem tudunk élni e lehetőségekkel, a belépésnek kezdetben sok áldozata lesz.

Mindehhez *nagyfokú rutinnra* is szükség van. Ha a fent leírtak nincsenek meg, szakemberekhez kell fordulni. Bár már megjelentek azok a cégek, amelyek átveszik a forrásszerzés, -figyelés és pályázatírás teendőit, ezek nem mindegyike megfelelően képzett: ilyen téren nincs megfelelő minősítési rendszer. Szerencse vagy alapos tájékozódás kell, hogy a vállalat megtalálja a neki megfelelő céget, amely a pályázatok tartalmi és formai követelményeinek megbízható szakértelemmel tud eleget tenni. A képet árnyalja, hogy nagy a vállalati

tokban a bizalmatlanság az ilyen cégekkel szemben. A jó referenciával rendelkező cégek hamar népszerűekké válnak, ezek rövid időn belül „válogathatnak” a megbízók között, míg a mikro- és kisvállalkozások, akiknek a legnagyobb szükségük volna a segítségre, lesznek azok, amelyek pályázatait ezek a cégeket már nem vállalják, vagy a vállalat nem tudja megfizetni őket. Néhány sikertelen próbálkozás után a vállalkozó könnyen elveszítheti kedvét, bizalmát, hogy valaha is nyertes lesz, ezért nem lesz könnyű újabb próbálkozásokra buzdítani őket. A *meggyőzés* legalább olyan nehéz, mint a hatékony tanácsadás és segítség.

Az uniós források iránti versenyben a korábban felvett tagországok jóval előttünk járnak. Ezekben már kiépültek azok a támogatási pontok, koordinációs irodák, amelyekről az érintettek tudnak, amelyekhez bizalommal fordulhatnak.

Természetesen nem szabad egyoldalúan, csak a problémákra koncentrálva nézni a kérdést. Amilyen gyorsan megjelentek a pályázatok írására szakosodott cégek, olyan mértékben számíthatunk újjak megjelenésére, további aktivitására. Ugyanakkor képes-sé kell tenni magukat a vállalatokat is arra, hogy saját anyagaikat *saját erőből* jól el tudják készíteni.

Ebben a vonatkozásban még nem is beszéltünk a *megvalósítás nehézségeiről*, a *transzparens végigvitelről* és a szabályok betartásának nehézségeiről. Számos objektív körülmény befolyásolhatja az eredeti elképzelés megvalósíthatóságát, hiszen a projektet olyan környezetben kell megvalósítani, amely ugyancsak folyamatosan változik. A szabályos pályázatok készítése alapfeltétel, de emellett a beruházások kivitelezésében teljes átláthatóságra és a finanszírozott projektek eredményességének biztosítására is szükség van. Mindez csak úgy érhető el, ha teljes a *bizalom, és kölcsönös érdekelttség* van a projektben résztvevők között annak érdekében, hogy hatékony legyen a megvalósítás.

Mindez pedig a benne részt vevők mentalitásának, *gondolkodásmódjának megváltoztatását* igényli.

A fenti munkában a *társadalmi szervezeteknek, szakmai szövetségeknek, érdekképvisel-leteknek lehet ma még kellően fel nem ismert, meghatározó szerepe*. A felkészítés elemi érdeke a vállalatok érdekképviselőinek, sajnos azonban az ő helyzetük sem elég stabil. Többségük évek óta folyamatos pénzügyi nehézségekkel küszködik, különösen sok a párhuzamos, egymással versengő szervezet. A kormányzat figyelme sem fordult még ezen szervezetek felé, pedig számos közérdekű feladat alól tudnák tehermentesíteni az állam által finanszírozott szervezetet, sokkal költségkímélőbben tudnának egyes feladatokat ellátni. Ezen szervezeteknek meghatározó szerepe van a tájékoztatás terén is. Azok a társadalmi szervezetek erősödnek meg, amelyek felismerik új szerepüket, ehhez először saját maguk számára teremtenek forrást, majd tapasztalataikat nem nyereségorientált alapon adják át tagjaiknak, ezzel is növelve szolgáltatásaik körét. A szakmai érdekképviselők lehetnek azok a gyűjtőhelyek, ahol a kérdések és az információk találkoznak.

Összegezve a rövid távú hatásokat, a fő problémákat az *EU-források befogadókész helyzetbe hozásában, a speciális EU-szakismeretek* (nem az általánosság, hanem a specialitás szintjén), *továbbá a használható szakmai nyelvtudás hiányában látom*. Mindez megfelelő emberi tényezőkkel (akarat, motiváltság, kitartás, állandó befogadókészség stb.) ellensúlyozható vagy legalábbis csökkenthető, a nagy kérdés azonban az, hogy mely vállalati rétegekben lesznek meg ezek a képességek, kik, milyen szervezetek tudják ezeket a törekvéseket bátorítani, és hogy nem alakul-e ki valamiféle szkepticizmus a vállalatok vezetőiben. A kezdeti pozitív vagy negatív élmények meghatározók lesznek, ezért *a kezdeti lépésekre nagyon komolyan oda kell figyelni*, ha úgy tetszik, *investálni kell* vállalati és kormányzati szinten egy később megtérülő know-how megszerzéséért.

FESZÜLTSEGEK AZ EU-TAGSÁGGAL KAPCSOLATBAN

A demokratikusan megválasztott magyar kormányok 1990 óta folyamatosan kinyilvánították, hogy céljuk felszámolni Magyarország elmaradottságát a Nyugat-Európai országoktól, és ezzel párhuzamosan országunkat az EU tagjai sorába vezetni. A jelenlegi parlamenti pártok is egyértelműen osztják ezt a nézetet. Az elképzelést a fejlett világ és ezen belül az EU és az unió tagországai elismeréssel fogadták.

Az EU kiterjesztése – Magyarországgal és ebben a vonatkozásban hasonlóan gondolkodó más kelet-európai országokkal – azonban az egyértelmű ellenére az EU-tagok oldaláról is nehézségekbe ütközik. Az EU jelentős kibővítése csak akkor lehet igazán sikeres és az alapító tagok érdekeinek is megfelelő, ha ez nem jár az EU döntéshozó szupranacionális szervezeteinek további meggyengülésével. Ugyanakkor ismert az is, hogy az EU szerveinek a gyakorlatban érvényesülő döntőképessége a tagok nemzeti érdekeinek ellentmondása következtében diplomatikusan kifejezve most sem erős. Mi sem jellemzőbb erre, mint az egy évtizeddel ezelőtt elfogadott agrártámogatási rendszer visszaszorítására vonatkozó elképzelés folyamatos elodázása, nem áll jól azonban hasonló okok miatt a nemzeti támogatási és adórendszere EU-szinten való egyesítése sem. Az ilyen típusú nemzeti érdekellentétek zavaró hatása az EU-tagországok számának jelentős növekedése esetén csak erősödhet. Ha tehát végérvényesnek tekintjük is a jelenlegi tagországok elszántságát az unió bővítésére és az új tagországok érdekérvényesítő óhajának kezelésére, továbbá ha reménytelinek tekintjük is annak a még tisztázatlan kérdésnek a megoldását, hogy az EU az új tagok számára elfogadható megoldást talál az új tagok befizetése és támogatása közötti összhangra és a támogatások növekedésének mértékére, akkor is elkerülhetetlen, hogy az EU sikeres működése érdekében az unió szabályozása terén jelentős előrelépésekre kerüljön sor.

Magyarország EU-tagságának megvalósítása – ami hosszú távon egyértelműen az ország javára szolgál – nézetem szerint két lényeges területen ütközik vagy ütközött magyar oldalról akadályba. Az *első akadály* ezek közül az, hogy Magyarország a többi tagjelölt országok zöméhez hasonlóan csak 1990-ben szabadult ki az addig nagyhatalmi elnyomó szovjet befolyás alól. Ezzel összefüggésben az EU a tagjelölt országokkal szemben azt a követelményt támasztja, hogy jogrendjük szabaduljon meg a csatlakozás előtti diktatúrára és tervgazdálkodásra jellemző jogi-alkotmányos rendtől. Ez a követelmény Magyarország számára már nem jelent jelentős problémát, mivel az ország 1990 és 2000 között a privatizáció és a törvényi rend alkotmányos módosítása útján sikeresen alakította ki a liberális piacgazdaságot az országban. Sajnálatos módon ennek a sikeres rendszerváltoztató stratégiának a megvalósítása nem kevés társadalmi feszültséget váltott ki.

A második követelmény a magyar jogrendszernek az EU által elfogadott normákhoz való igazítása. Magyarország ebben a vonatkozásban is jelentős lépéseket tett már az elmúlt évek során. Hátra van azonban még néhány – nem jelentéktelen – törvény, sőt az Alkotmányban is rögzített paragrafus módosítása. Ez már azért is komoly akadálynak számít, mert a megkívánt módosítások az EU-rendszer követelményeiből következően természetesen Magyarország szuverenitását csökkentik, és ennek következtében a változtatás társadalmi elfogadtatása és ezzel összhangban a kétharmados parlamenti

megszavazás ellenállásba ütközhet. A jelek szerint azonban megalapozott lehetőség van arra, hogy ez nagyobb konfliktusok nélkül, kellő időben sikerüljön fog.

A *második akadály* abban jelentkezik, hogy Magyarország felzárkózási és EU-tagsági terveit nem lehet könnyen összhangba hozni a magyar társadalom zöme által jogosan megkövetelt, a gazdasági fejlettség és ezen belül az életszínvonal viszonylag gyors felemelkedésével. Itt hasonlít az EU-tagsággal kapcsolatos társadalmi feszültség a rendszerváltással összefüggő már említett problémákkal.

Egyik követelményrendszer sem könnyíti meg az életszínvonal társadalmi szolidaritásnak megfelelő gyors, az 1990-es szintet lényegesen meghaladó növekedését. Az országnak az EU-normák miatt – nem indokolatlanul, de a közvetlen társadalmi igényekkel bizonyos mértékig ellentétesen – többet kell költenie az infrastruktúrára, a környezetvédelemre, a közlekedésre, mint amit maga erre a célra megszavazott, hiszen ez a fogyasztásra jutó eszközök növekedését korlátozza.

A társadalomnak e nem minden szempontból kedvező feltételek mellett a célszerű fejlődés érdekében a vállalatok struktúráját is át kellene alakítania, illetve azok ráfordításait is a rekonstrukciós beruházások követelményeihez kellene igazítania annak érdekében, hogy az EU kínálta lehetőségeket és a gazdasági növekedés igényeit ki tudja elégíteni.

Mindezt összefoglalva megállapítható, hogy az ország EU-tagsága – úgy, ahogy a rendszerváltás is – hosszú távon nem jelentéktelen előnyöket kínál, sőt olyan helyzetet teremt, amellyel katasztrófa lenne, ha nem tudnánk élni, de rövid távon nem kevés feszültséggel terheli a társadalmat.

Török Ádám,

**az MTA levelező tagja, a Veszprémi Egyetem és a BME egyetemi tanára,
az Acta Oeconomica főszerkesztője**

Az EU-csatlakozás részletes magyarországi gazdasági hatásairól egyelőre csak sejtéseink vannak azon túl, hogy e hatások eredőjét szinte egyöntetűen pozitívnak ítéljük. Az egyes hatások előjelét azért sem láthatjuk előre, mert sok esetben majd attól függ, hogy a magyar gazdaság szereplői hogyan készülnek fel és reagálnak a csatlakozásra. Érdeemes tehát számba venni a különféle hazai gazdasági szereplők stratégiai lehetőségeit a csatlakozás előtti időszakban. Ilyen, sokak s közöttük egyes iparági érdekképviseletek szerint bizonytalan jövőjű kör vagy csoport az iparban és a szolgáltatásokban működő kisvállalkozásoké. A magyar ipar kompetitív részében az 1989–1991-es importliberalizáció és a KGST-export összeomlása válságot okozott ugyan, igazán tragikus csődhullámot azonban szerencsére nem. Egyes szektorok később más piaci átrendeződések miatt kerültek súlyos helyzetbe. Így az élelmiszer-kiskereskedelem egy részének lába alól – különösen a nagyvárosokban – a külföldi áruházláncok megjelenése húzta ki a talajt, a könnyűiparban pedig a hagyományos versenyképességi előnyök tűntek el az alacsony szakképzettségű magyar munkaerő jelentős megdrágulásával. Ezekben a szektorokban azonban az uniós csatlakozás már aligha hoz komolyabb változást. Igaz, egyes kedvezőtlen irányzatok később megfordulhatnak. Franciaország több nagyvárosában megfigyelték például, hogy a jobban kereső középosztálybeli családok számára az áruházláncok kínálata nem mindig eléggé kifinomult és egyedi jellegű, ezért ott ismét megjelentek vagy visszatelepültek a korábban tönkrement vagy tevékenységüket felfüggesztett pékek, sajt-, borkereskedők, hús- és hentesárúüzletek. Az természetesen még nem tudhatjuk, hogy ehhez a „visszatéréshez” hol lesz majd elegendő vásárlóerő. A kisebb ipari és szolgáltató vállalkozások – különösen az importversenytől védett piacú cégek –

körében aggodalmak tapasztalhatók. Ebben a körben sok kis- és mikrovállalkozó (például építőipari vagy javító szolgáltatásokat kínáló hajdani kisiparos) a hagyományos piacát félti attól, hogy az uniós csatlakozás után az EU-országok hasonló profilú, de sokkal tőkeerősebb vállalkozásai felvásárolják cégét, vagy egyszerűen sokkal versenyképesebb és korszerűbb kapacitásait helybe telepítik, és így szorítják ki őt a piacról. Gondoljunk például a sokat emlegetett nyugat-magyarországi fodrászokra és fogorvosokra, ami természetesen csak egy regionális és termelési szerkezeti értelemben is szűk, ám sokatmondó példa. Ők az elmúlt évtizedben jelentős osztrák és kisebb részben német ügyfélkört építettek ki maguknak, és sikerült kivívniuk az érintett EU-országok vállalkozói érdekképviselőinek az elégedetlenségét, esetenként akár a haragját is. Az EU-belépés előtt nem fenyegeti őket komolyan az a veszély, hogy a piaci részesedésüket megszerezni kívánó versenytársaik felvásárolják őket. 2004-től viszont számolhatnak azzal, hogy részben osztrák vagy német cégek fogják kiszolgálni a burgenlandi közönséget Magyarországról is fogorvosi és fodrászati szolgáltatásokkal. Ezeket a szolgáltatásokat valószínűleg továbbra is magyar munkaerő végzi majd, s noha a szolgáltatások ára megnő, nem fogja elérni az osztrák vagy a német árszínvonalat. Kevésbé valószínű, de ugyancsak elképzelhető lehetőség, hogy mondjuk tiszántúli autószervezeteket vásárolnak fel a piaci részesedés megszerzésében érdekelt külföldi vállalkozók, akik az importliberalizációt vagy a megnyílt privatizációs lehetőségeket még nem használhatták ki, az egyszerű magyarországi cégalapítás esélyével azonban lehet, hogy élni fognak. Ahogy a nyugat-dunántúli esetben, itt sem külföldi nagybefektetők megjelenése valószínű, hanem az EU-n belüli piacbővítés könnyen adódó stratégiáját választó nyugat-európai kis- és középvállalkozásoké. A magyar kis- és középvállalkozók körében terjed ennek a kihívásnak a felismerése, de itt korántsem csupán stratégiai fenyegetésről van szó. Ha a fent felvázolt forgatókönyv valóban megvalósul, sokan nem munkahelyüket, hanem „csak” vállalkozásukat fogják elveszíteni, pontosabban eladni. A sokat emlegetett és várt aktív kisvállalkozási politika céljai közé be lehetne emelni a csatlakozásig védett piacon működő magyar vállalkozások megerősítését, ha a gazdaságpolitika is osztja az említett kisvállalkozói aggodalmakat. A stratégiai „fenyegetés” valódi méreteit azonban előbb fel kellene mérni, hiszen Görögországban és Portugáliában sem tűnt el a hazai kisvállalkozói szektor a csatlakozás után. Persze ezek az országok Magyarországnál sokkal távolabb vannak Európa tőkeerős közepétől. A stratégiakészítés azonban nemcsak közép-, hanem hosszú távú gondolkodást is jelent. Azt ugyancsak mérlegelni kell, hogy fél vagy egy évtized múlva a most még csatlakozásra felkészületlen magyar kis- és középvállalkozók – különösen a keleti országrészben – hasonló „fenyegetést” jelentenek majd román, esetleg jugoszláv és ukrán versenytársaik számára, mint amilyet most sokan Nyugat felől érzékelnek. A magyar EU-csatlakozás után elképzelhető – bár egyelőre nem látható mértékű – belföldi piacvesztést túlélő magyar vállalkozások néhány évvel később már felkészült és tőkeerős piaci szereplőkké válhatnak Kelet- és Délkelet-Európában. Ehhez azonban jól végiggondolt felkészülés szükséges. Minél hamarabb át kellene tekinteni, hogy az említett kis- és középvállalkozói félelmek milyen széles kört érintenek, és valójában milyen mértékű piacvesztés fenyegetheti ezeket a magyar piaci szereplőket. Ez után kellene eldönteni, hogy kiknél és milyen eszközökkel szükséges a versenyképesség és a tőkeerős megerősítése kormányzati segítséggel. Az elkerülhetetlen piaci diszkriminációt és versenytorzítást okozó állami eszközök bevetésével azonban itt is csínján kell bánni, és óvakodni kellene attól, hogy a kormányzat (a „regulatory capture” jelenségéhez hasonlóan) vélt veszélyekre hivatkozó vállalkozói érdekcsoportok foglyává váljon ezeken a szabályozási területeken.

Várhegyi Éva

kandidátus, a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa

Az EU-csatlakozás gazdasági hatásait alapvetően az határozza meg, hogy a magyar gazdaság az unió (nagyjából) egységes belső piacának részévé válik. Vagyis a csatlakozás pillanatától (néhány kivétellel) lebomlanak az áru, a tőke, a munkaerő és a szolgáltatások szabad mozgását korlátozó akadályok. Mivel az elmúlt évtizedben, de különösen az Európai megállapodás (1994) és Magyarország OECD-tagsága (1996) óta ezeknek az akadályoknak a többségét fokozatosan felszámolták, a csatlakozás deklarálása nem hoz törésszerű változást ezeken a területeken.

Pénzügyi szektor

A többéves liberalizációs folyamat eredményeképpen a tőkeáramlás és a szolgáltatásnyújtás szabadságát gátló szabályozási korlátok 2001 nyarára csaknem teljesen leépültek. A csatlakozás így kevés változással jár, és van olyan terület, ahol átmenetileg fennmaradnak a ma meglévő korlátok (lásd például a külföldiek termőföldtulajdon-szerzését). A tőke és a szolgáltatások csaknem szabad áramlása a pénzügyi szektor működési feltételeit már eddig is gyökeresen megváltoztatta. A pénzügyi szolgáltató intézmények szabad letelepedése következtében a belföldi piacon felerősödött a verseny, amelyet a határon átnyúló szolgáltatások is erősítenek.

A pénzügyi szektorban a legfontosabb változást a fióktelep létesítésének jelenlegi speciális (nem EU-konform) feltételeinek kiiktatása jelenti majd, amelyek a csatlakozás pillanatától automatikusan bekövetkeznek. A bankpiacon például ez azzal jár, hogy a csatlakozást követően külön tőkekövetelmény (dotációs tőke) nélkül alapíthat bármely uniós tagállamban bejegyzett hitelintézet fiókot Magyarországon, és a fióktelep kockázatvállalását (vagyis hitelnyújtását és befektetéseit) az anyabank tőkeereje, és nem a fióké fogja korlátozni. A tőkeerős unióbéli bankok fiók alapítása, illetve a ma önálló jogi személyként működő leánybankok fiókká történő átminősítése ronthatja a ma Magyarországon bejegyzett, az uniós versenytársakéhoz képest szerény tőkével rendelkező bankok üzleti lehetőségeit. Ugyancsak kedvezőtlen hatást gyakorol a Magyarországon működő bankok számára az, hogy a csatlakozást követően a jelenlegi 1-ről 6 millió forintra nő a betétbiztosítás kártalanítási plafonja, ami megnöveli a bankok költségeit – igaz, másfelől növeli a betétesek biztonságát.

A bankpiaci verseny erősödése ugyanakkor jótékony hatással járhat a szolgáltatások áraira és minőségére. Hiába működik ma Magyarországon negyven bank, és hiába váltak (a fiókműködést kivéve) szabaddá a határon átnyúló szolgáltatások, a lakossági és kisvállalkozói piacon még mindig jóval magasabb (átlagosan az uniós átlag kétszeresére rúgó) kamatréssel működnek a magyar bankok, mint ami az Európai Unió bankrendszerére jellemző. A monopolisztikus verseny ma is lehetővé teszi, hogy a bankok többsége az uniós versenytársakét jócskán (átlagosan kétszeresen) meghaladó fajlagos költséggel működjön, és a nem hatékony működés költségét a magas kamatrésen keresztül áthárítsa a betétesekre és a hitelfelvevőkre.

A csatlakozástól – ha nem is azonnal, de középtávon – az várható, hogy a Magyarországon működő bankok kamatrései fokozatosan közeledni fognak az uniós versenytársaikéhoz, miként ez más, korábban csatlakozott országok esetében is megfigyelhető volt. Arra is számítani lehet, hogy – más üzleti lehetőségek hiányában, minthogy a nagyvállala-

latok hitelezéséért tovább erősödik a verseny – nagyobb elánal fordulnak a kis- és középvállalkozói szektor felé, és a mainál kedvezőbb kondíciókkal nyújtanak hiteleket számukra. A lakossági bankszolgáltatásokban várhatóan lassabban érezeti magát a verseny jótékony hatása: akkor, amikor az elektronikus bankolás elterjedése miatt többen igénybe vehetik a határon átnyúló szolgáltatásokat. A személyes kapcsolatokat igénylő szolgáltatások (például hitelezés) terén a fiókbankok szaporodása erősítheti valamelyest a versenyt.

Kamatok és költségvetés

A reálkamatok mérséklődése inkább majd a monetáris uniós tagságtól várható, akkor, amikor a kamatok konvergenciája végbemegy. Az EU-csatlakozás önmagában nem oldja meg a jegybanki kamatpolitika mai problémáját: azt, hogy a laza költségvetési és jövedelempolitika ellenében egyedül próbálja erőltetni a dezinflációt, amivel nemcsak a gazdasági növekedést fékező árfolyamszintet alakít ki, de – a magas reálkamatok ellenére – a pénzügyi megtakarításokat sem képes ösztönözni. Bár az EU-tagság a mainál fegyelmezettebb költségvetési politikát követel meg, a sokáig nem halasztható strukturális reformok (nyugdíjreform folytatása, egészségbiztosítás) kezdetben komoly kiadásokkal jár, miközben a megtakarítások csak hosszabb távon jelentkeznek.

További problémát jelent, hogy a magyar kormány olyan célok érdekében is elkötelezte magát, amelyek nem felszámolják, hanem éppen konzerválják az elmaradott termelési struktúrákat (lásd agrártámogatások), illetve amelyek szociálpolitikailag indokolatlanok, ugyanakkor a költségvetésre exponenciálisan növekvő terhet raknak (lásd lakás-kamat-támogatás). Eközben a működő tőke vonzását segítő és a versenyképességet is növelő infrastrukturális fejlesztések már szétfeszítenék a központi költségvetést. Az aktuálpolitikai érdekekből vállalt, gazdaságilag ésszerűtlen kötelezettségek, illetve az egyre sürgetőbb reformokat szolgáló, nélkülözhetetlen állami kiadások terhei mellett nehezen képzelhető el 2004-től olyan (többé-kevésbé kiegyensúlyozott) költségvetés, amely a magyar gazdaság versenyképességét elősegítő adó- és járulékmérséklést is megvalósíthatná.

Pedig az uniós egységes belső piacon folyó versenyben akkor lesz képes a magyar gazdaság a felzárkózáshoz nélkülözhetetlen, az uniós átlagnál gyorsabb növekedésre, ha a bérköltségekkel fakadó versenyelonyt a bérszínvonal emelkedése mellett is megőrzi, és a külföldi működő tőke mellett az itthon felhalmozott tőke is a beruházások forrásává válik. A mainál nagyobb és könnyebben hozzáférhető piacból fakadó elonyt akkor tudják a magyar termelők (és foglalkoztatottaik) kiaknázni, ha tartósan megőrzik versenyképességüket. A költségvetési és a monetáris politika a maga eszközeivel nemcsak segítheti, de gátolhatja ezt – miként éppen mostanában teszi. Ha a két politikának továbbra is ez a kedvezőtlen keveréke (laza költségvetési és jövedelempolitika, szigorú monetáris politika) marad fenn, egyhamar nem fogjuk élvezni a csatlakozás potenciális előnyeit.

Esszé nyugdíjról, nyugdíjrendszerekről, nyugdíjreformról – II. rész

NÉMETH GYÖRGY

A szerző kétrészes írásának második részében részletesen elemzi azokat a problémákat, melyek a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek válságát ténylegesen előidézik, melynek oka döntő részben kialakulásuk történelmi körülményeiben található. A megértést nehezíti, hogy az államháztartás számbavételi rendszere a makrogazdaságilag teljesen azonosan működő felosztó-kirovó és tőkefedezeti nyugdíjrendszert különbözőképpen veszi számba. Ezt követően a szerző ismerteti a Világbank úgynevezett hárompilléres nyugdíjreform-javaslatát és bemutatja a Magyarországon megvalósult, a Világbankét mintának tekintő, de attól jócskán különböző 1997. évi nyugdíjreformot. Ismerteti a kormányzat érveit, melyekről bizonyítja, hogy nem állják ki a közgazdaság-tudományi vizsgálódás próbáját. Rámutat arra, hogy a nyugdíjreform legfontosabb lépése nem a tőkefedezeti pillér megteremtése, hanem az első pillérben megtestesülő implicit államadósság nagy részének eltüntetése volt.

Az 1997. évi nyugdíjreform előkészítése

A Világbank javaslatai

Az 1997. évi nyugdíjreform-törvénycsomagot Medgyessy Péter pénzügyminiszter terjesztette az Országgyűlés elé, de az előkészítő munkálatok elődei, Bokros Lajos, sőt Békesi László hivatali ideje alatt megkezdődtek. Mivel a nyugdíjreformban a Világbank a kitüntetettnél is fontosabb szerepet játszott, gondolatmenetét részletesebben kell felidézni.

1995 szeptemberében, Bokros Lajos pénzügyminisztersége alatt jelent meg a Világbank Magyarországról szóló országtanulmánya (Világbank, 1995), mely szerint a gyorsabb gazdasági növekedés elősegítése érdekében megváltoztatandó a közkiadások szintje és összetétele – ez a lényege annak a makrogazdasági kihívásnak, állították, mellyel az országnak szembe kell néznie. A probléma az, fűzik tovább, hogy a közkiadások nagy részét a jóléti kiadások teszik ki, amelyek felemésztik a növekedéshez szükséges erőforrásokat – s melyek „felszabadítása” nélkül elkerülhetetlen a gazdaság szerkezeti átalakítása. Megítélésem szerint ez téves álláspont: a jóléti kiadások, ahová az állam nyugdíjkiadásait is sorolják, egyrészt polgárok közötti jövedelem-újraelosztás, másrészt az állampolgárok vásárlásaiból állnak, az állam által folyósított nyugdíjak pedig a „rég” (implicit) államadósság törlesztései. Az aktívok járulékfizetése – melyből e nyugdíjakat fizetik

Németh György közgazdász, szociológus, a BKÁE Gazdaságpolitikai Tanszékének oktatója.

– nem más, mint a jövődő nyugdíjak megvásárlása. Azt a kérdést persze fel lehet tenni, hogy miért van, vagy miért oly mértékű, amekkora az államnak nyugdíj-ígérvényekben megtestesülő adóssága, de ez történeti, nem pedig makrogazdasági kérdés. Makrogazdasági kérdés viszont, hogy a mai járulékfizetésért mi jár majdan cserébe.

E tévedésért az államháztartás mélyebb összefüggéseinek figyelmen kívül hagyása okolható. A felszínen valóban az látszik, hogy az állam a nemzeti jövedelem jelentős hányadát elvonja és újraosztja, nagy részben jóléti célra, ráadásul számos esetben olyanoknak, akik valójában erre nem szorulnának rá. Ez a gondolatmenet azonban nem veszi számításba azt a nyilvánvaló tény, hogy az állam jóléti kiadásai arra fordítódnak, amire azt az emberek döntő hányada maga is költené (nyugdíj, egészségügy, oktatás stb.), legfeljebb az állam közbejötté megváltoztatja a kiadások szerkezetét, ami semmiképpen sem értelmezhető a növekedéshez szükséges erőforrások felemésztésének. A Világbank abból indul ki, hogy a jóléti kiadások nagy részét a *bérre rakódó közterhek*ből fedezik, s a jóléti kiadások nagyobb célzottsága – a rászorultsági elv következetes érvényesítése – e közterhek csökkentését tenné lehetővé. Így szabadulhatna fel forrásfelhalmozás, befektetés céljából. Azonban olyan közgazdasági fogalom, hogy *bérre rakódó közteher* nincs, a releváns kategória a *munkavállalói jövedelem*, melyből elsősorban a személyi jövedelemadó, a különböző fogyasztáshoz kapcsolt adók (elsősorban a forgalmi adók) és a járulékok fizetése történik. A járulékot közgazdasági értelemben a munkavállaló fizeti, még akkor is, ha jogi értelemben a munkaadó a fizetésre kötelezett. *A Világbank korabeli véleményéből az következik, hogy a munkavállalóktól a munkaadókhöz kell jövedelmet átcsoportosítani*, melynek eszközéül a közkiadások, ezekből is elsősorban a jóléti kiadások csökkentését szánják.

A Világbank a makrogazdasági kihívásra válaszul az ún. hárompilléres nyugdíjrendszer létrehozását ajánlotta, mivel – érveltek – „az egyetlen pilléren alapuló nyugdíjrendszer nem képes egyszerre kielégíteni a szükséges megtakarítások elérésére kényszerítő erő kritériumát és a szociális újraelosztás céljait”. (Világbank, 1995, 31. o.) A javasolt hárompilléres nyugdíjrendszer első pillére „többé-kevésbé átalány jellegű, egységes nagyságú juttatást” (uo.), „átalány jellegű egységes állampolgári nyugdíjat” (uo. 38. o.) ad, melynek feladata, hogy szociális védőhálóként az életkeresettől és járulékfizetéstől függetlenül biztosítsa a nyugdíjas korúak életszínvonalát. A második pillér a „munkajövedelmekhez világosan kapcsolódó megtakarítási program” (uo. 31. o.), míg a harmadik pillér az önkéntes nyugdíjbiztosítás.¹ A második pillér, mondják, kétféle formában szervezhető meg: a mostanihoz hasonlóan felosztó–kirovóként – vagy tőkefedezetiként. „Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetében igen sok érv – különösen a megtakarítások nagyobb ösztönzése és a tőkepiacokra gyakorolt dinamikus hatás – szól egy tőkésített nyugdíjalap formájú második pillér létrehozása mellett.” (Világbank, 1995. 40. o.)² Így áll elő a hosszú távú megtakarítások új forrása – állítják –, mely nemcsak a tőkepiac fejlődésére van pozitív hatással, hanem „fontos következményekkel bír a gazdaság hosszú távú növekedése szempontjából” (Világbank, 1995, 42. o.) is. A Világbank látószögébe nem kerül az a kérdés, mely szerint *ha a második pillért tőkefedezetivé alakítjuk*,

¹ A Világbank szerint a pilléreknek együttesen az átlagos nettó keresetek 70 százalékát kell nyugdíjként biztosítaniuk, súlyuk 30:30:10 százalék. Egyébként a hárompilléres rendszer nem Világbank-lelemény, a fejlett világ (társadalombiztosítási) nyugdíjrendszerei az utóbbi évtizedekben a több, különböző feladatot betöltő nyugdíjelem felé mozdultak el, s az 1990-es évek közepén – az 1997. évi nyugdíjreform munkálatainak megindulásakor – ez már egy évtizede a magyar nyugdíjrendszer továbbfejlesztésének általánosan elfogadott koncepciója volt. (Lásd *Réti János*, 1995. 928. o.)

² Az idézet így folytatódik: „Előnyös oldala e megoldásnak az is, hogy az idősebb korokra megtakarító kockázataikat szétteríthetik, diverzifikálhatják azáltal, hogy az állami gazdálkodás, illetve a piaci alapú megtérülés kiegyensúlyozott kombinációját választják.” (Uo.)

akkor az aktuális nyugdíjakat a központi költségvetésből kell fizetni. Emiatt pedig bár a második pillérben komoly tőke képződik, de – ceteris paribus – makrogazdasági szinten nem jön létre új megtakarítás, mivel csökken ugyan az implicit államadósság, de ugyanannyival nő az explicit. A Világbank nem ismeri fel, hogy az állítása, miszerint a második pillér felosztó-kirovóként vagy tőkefedezetként szervezhető meg, azzal egyenértékű, hogy az állam – ceteris paribus – választhat az explicit és az implicit államadósság között. Tehát végül is az kell döntő legyen, hogy gazdasági szempontból a teljes államadósság milyen összetétele a kedvezőbb: a több implicit és kevesebb explicit, vagy fordítva. Érdeemes arra is felfigyelni, hogy a Világbank látókörébe nem kerül a DB és DC nyugdíjrendszerek megkülönböztetése, ami pedig – mint fentebb tárgyaltam – lényegesen fontosabb, mint a felosztó-kirovó és a tőkefedezeti különbségtétel.

A Világbank Magyarországnak szóló ajánlása az egy évvel korábban, 1994 szeptemberében megjelentetett, kétéves kutatómunkával elkészített *Averting* című tanulmány ismeretében, következtetéseinek átvételével fogalmazódott. E tanulmány nem csupán az 1990-es évek közép-kelet-európai nyugdíjreformjainak politikai gazdaságtanáról könyvet író Katharina Müller által új nyugdíj-ortodoxiának (new pension orthodoxy) nevezett irányzat alapműve, hanem a Világbank „legfőbb propagandaeszköze” is. (Müller, 1999. 26. o.) Az *Averting* szerint a nyugdíjrendszereknek három funkciót kell ellátniuk, ezek a redisztribúció, a megtakarítás és a biztosítás, melyek egymáshoz viszonyított súlya az egyes országok nyugdíjrendszereiben eltérő. E nyugdíjrendszerek értékeléséhez a Világbank két kritériumot ajánl: az idősekre és a gazdaságra gyakorolt hatásukat. Ennek alapján úgy találták, hogy a legtöbb létező nyugdíjrendszer inadekvát védelmet nyújt az időseknek, ráadásul éretté válva – amikor a munkapiacra belépő fiatalokon kívül már nincsenek a járulékfizetésbe újonnan bevonható csoportok, miközben a munkapiacról kilépő idősek döntő hányada nyugdíjjogosult – visszafoghatja a gazdasági növekedést. Ennek oka a magas járulékok megfizetése elől a kevésbé hatékony informális szektorba való húzódás, az emelkedő költségvetési hiány és az általa gerjesztett infláció, valamint az ennek elkerülése, illetve korlátok között tartása érdekében a gazdasági növekedés szempontjából fontos oktatási vagy fiatalokra fordított egészségügyi kiadások csökkentése. A Világbank mindezen probléma megoldására a hárompilléres nyugdíjrendszert ajánlja. Az első pillér minimális összegű nyugdíjat fizetne minden nyugdíjkorhatárt betöltött személynek (*universal flat benefit*), de azt is lehetséges alternatívaként veszik számba, hogy ezt pusztán csak garantálná, vagyis a jövedelemigazolás alapján rászorulóknak minősülők kapnák (*means-tested benefit*) – e pillért adóból finanszíroznák. (A *universal flat benefit* drágább, de olcsóbb az adminisztrációja, a *means-tested benefit* a redisztributív funkciót tekintve hatékonyabb, feltéve, hogy az adminisztráció költségei kellően alacsonyok. A Világbank akkor ajánlja egyértelműen az utóbbit, ha már létezik megtakarítási funkciót ellátó pillér, amihez ez csupán hozzáadandó). Az első pillér látná el a nyugdíjrendszer redisztributív funkcióját. A második pillér teljesen tőkésített (fully funded), magánkezelésű és szigorúan szabályozott. A második pillér látná el a megtakarítási funkciót, s ez a feladata a harmadik pillérnek is, mely szintén teljesen tőkésített, magánkezelésű, szabályozásának azonban kevésbé kell szigorúnak lennie (ha egyáltalán), s a részvétel benne nem kötelező.³ A Világbank erőteljesen hangsúlyozza a redisztributív és a megtakarítási funkció éles elkülönítését (az előbbit kizárólag az első pillér látja el); a biztosítási funkció mindhárom pillér sajátja.

³ A harmadik pillér tulajdonképpen azt jelenti, hogy a kormányoknak a nyugdíjcélú megtakarítások gyűjtésére és befektetésére adekvát intézményt kell létrehozniuk, melyet esetleg életjáradék folyósítására is alkalmassá tesznek. Ha ez utóbbi elmarad, s életjáradék csak biztosítótól vásárolható, kifejlesztendő az életjáradék-piac.

A nagy kérdés, hogyan juthatunk el a nyugdíjrendszer Világbank szerinti ideáltípusához. A gyorsan öregedő népességgel és érett felosztó–kírovó nyugdíjrendszerrel rendelkező országok – ide sorolható az összes OECD és kelet-európai ország, valamint néhány latin-amerikai ország is – első lépése a nyugdíjkorhatár emelése kell legyen, azt követően a korai nyugdíjba menetelt ösztönző, a későit büntető szabályozás ellentétébe fordítása, valamint a „túlzottan nagylelkű” nyugdíjak szintjének csökkentése. Mindemelt a szegénységet enyhítő redisztributív funkciót erősíteni, a nyugdíjjárulék alapján szélesítésével párhuzamosan szintjét csökkenteni kell. A következő lépés a második pillér létrehozása és az abba kerülő járulék mértékének meghatározása, majd e meghatározott mértéknek megfelelően fokozatosan csökkentendő az első pillérbe kerülő járulék szintje (ha az első pillérbe fizetendő járulék szintje egyébként alacsony, azt változatlanul lehet hagyni, ez esetben nem történik más, mint egy kötelező részvételen alapuló teljesen tőkésített második pillér létrehozása). Végül a régi nyugdíjrendszerben szerzett jogosultságokat maradéktalanul el kell ismerni, s az új nyugdíjrendszer tervezése során meghatározandó az implicit társadalombiztosítási adósság (*implicit social security debt*) finanszírozásának politikailag és gazdaságilag elfogadható módja.⁴

A három ellátandó funkció meghatározása is problémás: a biztosítás említése értelmetlen, a redisztribúció pedig valójában annyit jelent, hogy senki nem maradhat idős korában jövedelem nélkül, függetlenül attól, hogy mennyi járulékot fizetett, míg a megtakarítás a saját öregségi nyugdíj fedezetének előteremtésére utal, de e kifejezés használata a régi narratívában csak a tőkefedezeti rendszerek sajátja. A létező nyugdíjrendszerek inadekvát voltát egy olyan elemzés eredményeként mondja ki, melynek rejtett, ki nem mondott kiinduló feltételezése, hogy a felosztó–kírovó nyugdíjrendszer esetén az aktuális nyugdíjak csak és kizárólag az aktuális járulékokból fizethetők, ami öregedő társadalom csökkenő számú járulékfizetője és növekvő számú járadékjogosultja miatt nem feloldható ellentmondás forrása. Ezért okoz számára problémát az éretté vált nyugdíjrendszer. A járulékok magas vagy alacsony volta pedig önmagában nem értelmezhető, csakis az érte kapott járadékkal összevetve. A gazdasági növekedés lassulása, az emelkedő költségvetési hiány – ebből látható, hogy a Világbank mégsem ragaszkodik a „klasszikus” felosztó–kírovó definícióhoz, mert a nyugdíjakat nem csupán járulékból tartja kifizetendőnek! –, valamint ennek és inflációgerjesztő hatásának elkerülésére a gazdasági növekedés szempontjából fontos oktatási és a fiatalokra fordított egészségügyi kiadások csökkentése közönséges rémisztgetés, de ha nem lenne az, a probléma megoldására javasolt hárompilléres nyugdíjrendszer akkor sem jelentene orvosságot.

A Világbank látókörébe nem kerül a DB és DC nyugdíjrendszerek közötti különbségtétel: a nyugdíjkorhatár felemelése tipikusan DB nyugdíjrendszerben értelmezhető „költségcsökkentő” lépés. Ugyanez mondható a „túlzottan nagylelkű” nyugdíjakra is – ez DC-rendszerben értelmezhetetlen. A Világbank – mivel nem tesz különbséget a DB és DC nyugdíjrendszerek között – a második pillér tőkefedezetiként való létrehozása mellett érvel, mert ezt sui generis DC-nek, míg a felosztó–kírovót sui generis DB-nek tudja. Így viszont eszébe sem ötlhet, hogy az „implicit társadalombiztosítási adósság” finanszírozásának politikailag és gazdaságilag elfogadható módja lehet a régi rendszer DC-vé alakítása úgy, hogy unfunded jellege megmaradjon.

⁴ A Világbank álláspontjának rekonstruálásában elsősorban az Averting xiii–xiv., 15–22., 237–254., 261–263. oldalán található szövegekre támaszkodtam.

Az *Averting* legsúlyosabb tévedése az, hogy az alapproblémát a felosztó-kirovó és a tőkefedezeti rendszer közötti „vitában” látta, holott ennél jóval nagyobb fontossággal bír a DB és DC nyugdíjrendszerek közötti különbségtétel. A tanulmány *A programok finanszírozása: tőkefedezeti vagy felosztó-kirovó?* című fejezetének *A generációk közötti transzferek és a demográfiai átmenet* című alfejezetében⁵ (már e címválasztás is egyértelműen a régi nyugdíj-narratívában való gondolkodásra, DB-rendszerben való gondolkodásra utal) – a következőket olvashatjuk:

„Három-négy évtizeddel ezelőtt sokan úgy gondolták, hogy a magas népszaporulat örökké fog tartani, és ezért a felosztó-kirovó rendszer alapján működő nyugdíjprogramok tűntek jó megoldásnak. Mára azonban a születési arányok csökkennek, vagy azzal számolhatunk, hogy a jövőben csökkenni fognak. Ezzel szemben az emberek által megért életkor rohamosan növekszik. A demográfiai átmenet során, amely jelenleg jellemzi a fejlett ipari országokat, és amely az elkövetkező fél évszázad során a fejlődő országokat is eléri, a népesség növekedési rátája a nullához közelít. Ha ezt nem ellensúlyozza a termelékenység nagymértékű növekedése, a felosztó-kirovó rendszer esetén vagy a járulékokat kell növelni, vagy csökkenteni kell a juttatások mértékét. Az átlagkereset a kamatlábaknál kisebb mértékű növekedése mellett – s a legtöbb országban ez a jellemző – a dolgozók nyugdíjainak jelenértéke nem fogja elérni befizetéseik mértékét. Ennek következtében a nyugdíjasok első csoportja, akik még a gyors népességnövekedés idején mentek nyugdíjba, összességében jövedelemnövekedést fog realizálni. A felosztó-kirovó rendszer vesztesei a későbbi generációk.”

A leírtak jobb megértetése érdekében a Világbank példálózásba kezd: „Tegyük fel, hogy Kína felosztó-kirovó elven alapuló nyugdíjrendszert kíván bevezetni, amelynek keretében 1995-től kezdődően az átlagkereset negyven százalékát kitevő egyenlő juttatásban részesíti valamennyi hatvan év fölötti polgárát.”⁶ A Világbank az elképzelés kapcsán óvatosságra int, mivel: „Azok, akik a kezdeti években mentek nyugdíjba, az általuk befizetettnél jóval többet kapnának vissza”. Ez persze tőkéletesen igaz, de hát segélyről van szó, s a segélyezés egyirányú aktus, a segélyező nem vár(hat) viszonzást!

A Világbank felvázolja a nem túl rózsásnak látszó jövőt: az 1997-ben még csak 7, 2035-ben már 18, 2065-ben pedig 23 százalékos szintet is elérő mértékű járulék akár 35 százalékgig is felkúszhat, ha „a munkanélküliséget, a járulékfizetés alóli kibújást, a juttatásokkal való stratégiai manipulációt, az özvegyi nyugdíjakat, a megadóztatható jövedelmek plafonját, valamint az adminisztrációs költségeket” beszámítjuk. Hogy ez ne következzen be, a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer helyett teljes egészében tőkefedezeti elven működő nyugdíjrendszert kell választani – tanácsolja –, s mintegy húsz év elegendő lenne a megfelelő mértékű nyugdíjcélú megtakarítások felhalmozódásához, s bár az „első évek nyugdíjasai meglehetősen alacsony nyugdíjat kapnának, mivel nem részesülénének a fiatalok által finanszírozott nagy összegű jövedelemtranszferekből. A későbbi generációk viszont jobban járnának, mert nem vesztenének életjövödelmükből. Vagy az általuk kapott juttatások mértéke lenne sokkal magasabb, vagy a járulékuk lenne sokkal alacsonyabb.”

Azonban egyszerűen nem erről van szó! Nem az történik, hogy Kína politikai és gazdasági elitje heves közgazdaság-elméleti vitákat folytat a bevezetendő nyugdíjrendszer

⁵ Ennek magyar fordítása is létezik, lásd *Csaba Iván – Tóth István György* [1999].

⁶ Az *Averting* értelmezése szerint ez a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer létrehozása lenne, valójában a dolgok lényegét tekintve a *kínaiak valamennyi hatvan év fölötti polgárúknak az átlagkereset negyven százalékát kitevő jövedelmet kívánnak juttatni. Vagyis segélyezni kívánják a hatvan év felettieket.*

tőkefedezeti *versus* felosztó-kirovó voltáról, s amely mellett erősebb érveket sikerül felsorakoztatni, amellet döntenek, ha pedig rosszul döntenek, az az egyes érvek súlyának hibás értékelésének tulajdonítható. Ez a vita politikai jellegű, s arról szól, hogy enyhítsék-e az idős kínai polgárok szegénységét *most azonnal*, avagy sem, a szociális feszültségek kiéleződtek-e oly mértékben, hogy az feltétlenül csökkentendő, avagy sem. A társadalmi kohézió erősítése érdekében kézenfekvő az idősek segélyrendszerének létrehozása, ami egy generációval később nyugdíjrendszerré fejleszhető, avagy átugorható-e ez a generáció? (A következmények messzebb hatóak az idősek viszonylagos anyagi biztonságának megteremtésénél. A lényeg a politikailag cselekvőképes, fiatalabb generációk *hatalomképének* befolyásolása: ha nehézségeink vannak is a jelenben, az időskor biztonsága adott lesz.) Kínában a *Teng Hsziao-ping* nevével fémjelzett piaci reformok hatására, az 1980-as évek elejétől világvizonylatban is igen gyors gazdasági növekedés ellenére a szociális feszültségek kiéleződtek. A vidék problémáit paraszttüntetések és több tízmillió megélhetést keresőnek a partvidék nagyvárosaiba özönlése jelzi, akiket nem vagy alig vár munkahely. A munkanélküliek száma 2000-ben még a hivatalos becslések szerint is legalább 12 millió. Sokan tartanak attól is, hogy ha a növekedés tartósan 6-7 százalék alá csökken, eltűnik az a pluszforrás, mellyel a társadalmi robbanás elejét lehetne venni. A vita arról szól, hogy bár a gazdaság számára elvész egy jelentős pénzügyi portfólió, de ha társadalmi robbanás lesz, minden elvész. Kérdés az is: mennyiben kerülhető el ez a társadalmi robbanás azzal, ha az aktívaktól beszedett járulékot a 60 éven felüliek közt szétosztjuk?

Pedig az *Averting* szerzői közel jártak a megoldáshoz. Azon megállapításukat kellett volna tovább gondolniuk, mely szerint „Amennyiben a jelenlegi generációknak akarnak kedvezni, a felosztó-kirovó rendszer az előnyösebb. Ha az elosztást illetően semlegesek kívánnak maradni, azt a teljes tőkefedezeti rendszer biztosíthatja.” Pontosán erről van szó! Boldogok azok az országok, melyek történelme nem teszi fel a *jelenlegi generációnak való kedvezés* szükségességének kérdését. Számos országé azonban feltette. Tévednek, amikor azt állítják, az „egyik legfontosabb kérdés az, hogy melyik rendszerben nagyobb a termelékenység és a GDP növekedése.” Ez hamis kérdésfeltevés. Hogy *egygenerációnyi időszakot kell átvészeln*i, Kínában jól tudták, ezért *eszmei járulékmeghatározott* (National Defined Contribution, NDC) nyugdíjrendszert hívtak életre.

A többletmegtakarítás reménye

Az 1997. évi magyar nyugdíjreformra az a hit volt a legnagyobb hatással, hogy a második pillérbe átcsoportosított járulékok miatt az első pillérben keletkező hiány finanszírozására kibocsátott állampapírok után a költségvetésnek kisebb kamatot kell fizetni, mint a második pillér befektetéseivel – legalábbis hosszabb távon – elért hozam. Az így keletkező „hozam-kamat rés” termeli meg azt a nemzetgazdasági szintű többletmegtakarítást, ami miatt mindenképpen érdemes a második pillér létrehozása, s ami – érvelt a kormány – „nagyban hozzájárul a gazdasági növekedés felgyorsításához, új munkahelyek teremtéséhez, a reálkeresetek és az életszínvonal tartós emelkedéséhez.” Ehhez hozzátesszik: „...az új nyugdíjrendszer bevezetése azt eredményezheti, hogy a megtakarítások kedvező gazdaságélénkítő hatása miatt a nemzeti össztermék évente 1,5-2,0 százalékkal gyorsabban növekedhet, mint az új nyugdíjrendszer bevezetése nélkül.”⁷ Ugyanaz

⁷ Népjelölti Minisztérium–Pénzügyminisztérium: A nyugdíjrendszer reformja a kiszámítható jövőért. *Napi Gazdaság*, 1997. január 10. Megjegyzem, hogy a későbbi kormánydokumentumokból kikopott a gazdasági plusznövekedés számszerűsítése, talán azért, mert az előterjesztők maguk is ráéreztek gondolatmenetük gyengeségére.

másképp: bár a jelenlegi nyugdíjrendszer jogosultsági feltételeinek szigorításával is elérhető lenne a kívánt hatás, de „ez a szigorítás ... a következő évtizedekben nyugdíjba kerülőkre hárítja a terheket, s az átmenet gazdaságához nem ad belső impulzust, a tartósan befektethető lakossági megtakarítások nélkül az ország lehetséges fejlődését akadályozzuk meg.”⁸ Látható, hogy az 1997. évi nyugdíjreformerek mint az ország gyorsabb gazdasági fejlődése érdekében tevékenykedők élték meg szerepüket.

Csak hogy ez a „hozam-kamat rés” nem eredményez nemzetgazdasági szintű többletmegtakarítást.⁹ A kormányzat ott követte el a hibát, hogy csupán két szereplővel számolt: az államháztartással és a nyugdíjpénztárakkal. Az világos, ha a nyugdíjpénztárak felvásárolják az összes olyan állampapírt, melyet a kormány azért bocsátott ki, hogy finanszírozni tudja a második pillér létrehozása miatt az első pillérben keletkező hiányt, a kétszereplős modellben sem keletkezik megtakarítástöbblet, sőt valójában megtakarítások csökkenése történik a súrlódási veszteségek miatt. (A súrlódási veszteség alatt az állampapír-kibocsátás és a második pillér működési költségét értjük; utóbbi a nyugdíjpénztárak működési költségei mellett magában foglalja az állami felügyelet stb. költségeit is.) Azonban joggal remélhető, hogy a nyugdíjpénztárak nem csupán állampapírt, hanem ennél magasabb hozamot ígérő, bár kockázatosabb pénzügyi instrumentumokat (részvény, vállalati kötvény stb.) is vásárolnak, így – hosszabb távon legalábbis – a nyugdíjpénztárak hozama meghaladja a központi költségvetés második pillér létrehozása miatti kamatterhét, beleértve az állampapír-kibocsátás és az állami felügyelet nem a nyugdíjpénztárak által fizetett költségei miatti súrlódási veszteséget. Ebben az esetben a kétszereplős modell nemzetgazdasági szinten többletmegtakarítást eredményez.

Valójában azonban a modell nem két-, hanem háromszereplős. Ha választ keresünk arra kérdésre, hogy ki vásárolja meg az első pillérben keletkező hiány miatt kibocsátott állampapírok nem nyugdíjpénztárak által megvásárolt részét, rábukkanunk a harmadik szereplőre, melyet „hagyományos” megtakarítóknak nevezhetünk. A „hagyományos” megtakarítók „monopolizálták” az értékpapírok piacát egészen addig, míg a kormány a második pillér létrehozásával versenytársat nem támasztott nekik. De nem csupán az új versenytárs nyugdíjpénztárak kereslete jelent meg a piacon, hanem az ezzel közel azonos (valójában a súrlódási veszteség miatt valamivel magasabb) kínálat is. Mivel az új versenytárs nyugdíjpénztárak valamennyit biztosan kiharítanak az értékpapírpiac nem állampapír részéből, a „hagyományos” megtakarítók kénytelen-kelletlen „vásárolni kényszerülnek” a második pillér létrehozása miatt az első pillérben keletkező hiány pótlására kibocsátott állampapírból. Így ha igaz lesz is az, hogy a kétszereplős modell többletmegtakarítást mutat, az nem *nemzetgazdasági szintű*, mert a harmadik szereplő – a „hagyományos” megtakarítók – e többlettel azonos „veszteséget” kénytelen elkönyvelni. S a gazdaság egészét e három szereplő fedi le. A háromszereplős modell valójában nullösszegű játék.

A Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat reformterve

Érdemes felfigyelni, hogy a Világbank Magyarországnak szóló ajánlása egy nagyon lényeges ponton eltér ugyanazon Világbank nyugdíjrendszer-ideáltípusától. Míg az

⁸ Pénzügyminisztérium–Népjóléti Minisztérium: „A Kormány javaslata a nyugdíjrendszerre” című anyaghoz kiegészítések jegyzéke, lezárva 1997. január 21.; Információs füzet: 1. 1997. január 23. Megjegyzem, hogy a létező DB-rendszer szigorításáról van szó, s nem kerül képbe a DB-DC problematika. A „következő évtizedekben nyugdíjba kerülőkre hárítja a terheket” kitétel pedig egyszerűen értelmetlen: amiről szó lehet, az az államadósság terhének következő generációkra hárítása, ami viszont önmagában nem értelmes, mivel az államnak nem kell törlesztenie adósságát, az görgetheti maga előtt.

⁹ Az alábbi bizonyítást lásd: *Németh György* [1998a] 1043–1046. o. és *Németh György* [1998b] 35–36. o.

utóbbiban a második pillérnek egyértelműen teljesen tőkésítettnek kell lennie, a Magyarországnak szóló ajánlásban lehetségesnek tartják, hogy az továbbra is felosztó-kirovó maradjon, bár – az ország felzárkózásának feltételeire tekintettel – az előbbit tartják jobb megoldásnak, elsősorban azért, mert a második pillértől a megtakarítások növelését várják.

E furcsaságra magyarázat keresendő. Ebben az időben már ismert volt a Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat reformterve,¹⁰ mely a Világbankhoz hasonlóan szintén három-pilléres nyugdíjrendszer létrehozását javasolta, de azzal a nagyon lényeges eltéréssel, hogy a második pillér továbbra is felosztó-kirovó maradt volna. A Világbank 1994-ben ezt a lehetőséget még elvetendő alternatívaként sem ismerte, azonban 1995-ben a Magyarországnak szóló ajánlásában már akként szerepel. Szinte kizárt, hogy ennek oka szakmai lett volna, mivel semmiféle nyoma sincs annak, hogy a Világbank álláspontja egy év alatt bármily meckély mértékben is elmozdult volna; az alternatívává léptetés nagy valószínűséggel dramaturgiai célokat szolgált: előbb a kapukon belülre kellett engedni a rivális elképzeléseket (ezzel jelezve, hogy azt komolyan veszik), hogy később „szakmai” érvekkel el lehessen utasítani.

A Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat elképzelése szerint az első pillér a mindenkori átlagbér vagy minimálbér százalékában meghatározott *alapnyugdíj*at biztosítana minden időskorú számára, azok jövedelmi-vagyonai helyzetétől függetlenül. Elfogadták volna, hogy az alapnyugdíj minden időskorút megillető jövedelemgaranciaként értelmeződjön, melyre a nyugdíjjogosultságot nem szerzett, vagy az alapnyugdíjnál alacsonyabb nyugdíjjal rendelkezők nyugdíját kiegészítik, vagyis az a legrászorultabbnak járjon, s ne legyen statisztikai-adminisztratív horgonyhoz kötve, hanem a *gazdaság* mindenkori teljesítőképességéhez igazodjon (vagyis a mérték meghatározása *politikai* kérdés legyen), s emiatt ne is *alapnyugdíj*nak, hanem járadéknak hívják.¹¹ Elmondható tehát, hogy a Világbank és a Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat első pillérről vallott elképzelései egybeestek. A második pillér kapcsán is ugyanez mondható, azzal a nagyon lényeges eltéréssel, hogy az továbbra is felosztó-kirovó maradna. E pillér *munkanyugdíj*at fizetne, melynek mértéke kizárólag a fizetett járulékok nagyságától és a nyugdíjba vonulási életkortól függ, s német mintára pontrendszeren alapulna;¹² e pontrendszer sajátos egyéni számlaként működne, melynek állásáról – az adott évben és az addig összesen megszerzett pontról, annak (azoknak) ak-

¹⁰ Ezt az elképzelést többek között olyan szakemberek nevei fémjelezték, mint *Augusztinovics Mária*, *Bod Péter*, *Réti János* és *Czúcz Ottó*.

¹¹ Mindkét megoldásnak vannak hátrányai és előnyei. Amennyiben az állampolgári jövedelmek minden idős-korút megillető alapnyugdíj túlságosan magas, a munkanyugdíj nem lesz képes a kellő differenciáltságot biztosítani, ami ellenőrzést jelent a járulékfizetésben, amennyiben pedig túlságosan alacsony, nem érdekes bevezetni. Az alapnyugdíj és a munkanyugdíj kívánatos arányának beállítása azért különösen nehéz Magyarországon, mert a létminimum/minimálbér – melyből kiindulva indokolt meghatározni az alapnyugdíj összegét –, valamint az átlagnyugdíj között túlságosan kicsi a különbség. Amennyiben pedig az alapnyugdíj jövedelemgaranciaként értelmeződik, még ha igénybevétele szűk körű is, a differenciálódás – különösen közvetlenül az alapnyugdíj feletti sávokban – nem lesz megfelelő mértékű, s itt a nyugdíjak összecsúsznak, ami ellenőrzést jelent a járulékfizetésben, különösen az alacsonyabb jövedelműek körében. (*Réti János*, 1995. 930–931. o.). E nyugdíjszakmai dilemmák nem kerültek a Világbank látószögébe, a Világbank mindössze annyit mond, hogy – mint fentebb tárgyaltuk – a means-tested benefit a hatékonyabb, feltéve hogy az adminisztráció költségei kellően alacsonyak. A hatékonyság mibenléte nem tisztázódik, így csak arra gondolhatunk, hogy jelentése egészen egyszerűen *olcsóbb* – a központi költségvetés számára. (Ami egyáltalán nem biztos, hogy valóban így van.) *Augusztinovics Mária* másképp vélekedik: szerinte a „rászorultsági” alapon járó alapnyugdíj „látszólag igen ‘szolidáris’, de – szemben az állampolgári alapnyugdíjjal – ‘beletúr’ a járulékfizetésbe épített alrendszerre áttekinthető működésébe.” Ezért ezt *zavaros újraelosztás*nak nevezi, szemben az *áttekinthető újraelosztást* biztosító feltétel nélküli állampolgári alapnyugdíjjal. (*Augusztinovics Mária*, 1999. 665. o.)

¹² Az egy éven át az átlagkeresetnek megfelelő mértékben fizetett járulék egy nyugdíjpontot ér, az ennél magasabb arányosan többet, az alacsonyabb arányosan kevesebbet.

tuális értékéről – minden évben tájékoztatást kapnának a biztosítottak. (E pontrendszer úgy is értelmezhető, mint egy tőkésített rendszer működési szabályainak modellként való alkalmazása egy nem tőkésített rendszer esetén. E modell lehet nagyon pontos, „élethű”, de sosem lehet teljesen azonos az „eredetivel”). A harmadik pillér nem képezi vita tárgyát.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a Világbank és a Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat reformterve csupán abban az egy kérdésben különbözött, hogy az utóbbi a második pillért nem tőkefedezetiként képzelte. A Világbank ezt a megoldást 1995–1997. évben még elutasította, de talán már 1999-től „beletörődött” volna. Nem túlzás azt mondani, hogy az 1998. év utáni Világbank és az 1995–1997. évi Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat csaknem azonos nyugdíjreform híve volt, s ez az azonosság sokkal erősebb, mint a Világbank nyugdíjreform-elképzelései és a megvalósult magyarországi nyugdíjreform közötti. Ennek ellenére a Világbank melegen üdvözölte és követendő példaként állította azt a fejlett világ elé. Ez paradoxonnak tűnhet, a magyarázat azonban roppant egyszerű: a Világbank számára valójában nem saját reformkoncepciójának győzelme, hanem a tőkefedezeti pillér létrehozása volt az igazán fontos.

Az 1997. évi nyugdíjreform – a valóságban

A helyzet sajátossága, hogy egyik fél sem látta át teljes mélységében a nyugdíjreform nyugdíjszakmai és makrogazdasági összefüggéseit. A Világbank egyenreceptet készített, egy „zöldmezős”, „ideáltípusos” nyugdíjrendszer tervét, melynek a második pillére magától értetődően tőkésített, ha pedig nem az, át kell alakítani. De hogy milyen nyugdíjszakmai vagy makrogazdasági okokból, az adekvát formában fel sem vetődött. A meglévő nyugdíjrendszerek reformját nyugdíjszakmai szempontból a nem tőkésített, járadékkal meghatározott (DB) nyugdíjrendszer belső kamatlábának (belső megtérülésének) az állampapírindexnél (lényegesen) magasabb volta indokolja, ami kézenfekvően a járadékkal meghatározottból (DB) járulékkal meghatározottá (DC) alakítással érhető el, ez pedig egyúttal alkalmat ad a generáción belüli „túlzott” újraelosztás (mint a nyugdíjrendszerrel való elégedetlenség egyik fő oka) kiküszöbölésére.¹³

A makrogazdasági ok ennél jóval kisebb fontosságú. A második pillér – ceteris paribus – az implicit államadósságot csökkenti, az explicitet növeli, mivel az első pillér kieső bevételeit az államháztartásnak kell pótolnia, ezért a hiány ennyivel nagyobb lesz. Az explicit államadósság azonban számos okból nem nőhet, ezért az államháztartásnak erőfeszítéseket kell tenni csökkentésére. Második pillér nélkül és változatlan erőfeszítéseket feltételezve az explicit államadósság gyorsabban lenne csökkenthető. Tehát a második pillért létrehozó nyugdíjreform a kormányzat azon választása, hogy *milyen összetételű teljes államadósságot tart kedvezőbbnek: azt, amely több implicitet és kevesebb explicitet tartalmaz, vagy fordítva*.¹⁴ Minden érv az előbbi, a több implicit és kevesebb explicit államadósság-mix mellett szól.

¹³ Ami, mint említettük, a „szegényektől” a „gazdagok” felé irányuló újraelosztást eredményez. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy az újraelosztó rendszereket csak együttesen célszerű vizsgálni: ha létezik állampolgári alapnyugdíj, az képes lehet visszabilenteni a szegények felé az újraelosztás irányát – minél magasabb összegű, annál inkább. Az irány tisztázása mindenesetre szinte reménytelenül bonyolult. Például az egészségügyi rendszereket főszabályként keresetarányos járulékkal finanszírozzák, de valószínűleg a „gazdagok” több és drágább egészségügyi szolgáltatást vesznek igénybe, mint a szegények. Kérdés az arányok. A rokkantnyugdíjazás és a táppénz igénybevétele esetén egyértelműbbnek tűnik, hogy a „szegények” felé irányuló újraelosztásról van szó. Érdemes lenne vizsgálni az újraelosztási rendszerek végső egyenlegét.

¹⁴ Egy példa, hogy a kormányzat mennyire félreérti a problémát: az Orbán-kormány által megszüntetett kötelező tagság visszaállítása melletti érvként hangzik el, hogy az „hosszú távon enyhíteni fogja a társadalombiztosítás terheit.” (Magyar Köztársaság Kormánya: Magyarország középtávú gazdaságpolitikai programja az uniós csatlakozás megalapozásához 2002. Budapest, 2002. augusztus, 41. o.) Így igaz, bár szakszerűbb lenne arról beszélni, hogy csökkentik az implicit államadósságot. Ekkor viszont feltehető a kérdés: miért nem az explicitet?

Létezhet azonban olyan helyzet, amikor a második pillér létrehozása mellett hozható fel makrogazdasági érv. Az ország felzárkózásához szükséges gyors gazdasági növekedés intenzív beruházási tevékenységgel alapozható meg, amelynek forrásigénye meghaladja a vállalati és a lakossági megtakarításokat. Ha az ország el kívánja kerülni a külső finanszírozás miatti – a folyó fizetési mérleg egyensúlyának esetleges megbillenésében megmutatkozó – kockázatokat (az eurózónához történő jövőbeli csatlakozásunk e kockázatot is eltüntetné), nem marad más, mint az államháztartás megtakarító szerepének erősítése az államadósság csökkentésével. Az állam ezen összehúzódása forrásokat szabadít fel az üzleti szféra részére. Ha e folyamat során gyakorlatilag megszabadulunk az államadósságtól (valamennyinek számos gazdasági és gazdaságon kívüli ok miatt maradnia kell), de a felzárkozási folyamatnak még nem vagyunk a végén, s a beruházási tevékenység forrásigénye továbbra is meghaladja a vállalati és lakossági megtakarításokat, továbbá a külső finanszírozás növelése továbbra is veszélyeket rejt, a forrásbővítés járható útja a nem tőkésített nyugdíjrendszerek (részleges) tőkésítése – vagyis az implicit államadósság csökkentése – lehet. De e helyzet bekövetkeztéig – mely véleményem szerint inkább elméleti, semmint gyakorlati problémaként állhat elő – minden érv az explicit államadósság csökkenése mellett szól.

Bár a második pillér mellett a *kormányzat felől nézve* nincs érv, van azonban a *jövendő nyugdíjasok felől nézve*. A jövődő nyugdíjas megalapozottan gondolhatja úgy, hogy nyugdíja magasabb lehet, ha járuléka a pénz- és tőkepiacon kerül befektetésre, mert az így elérhető hozam magasabb lesz az állampapírok hozamánál.¹⁵ Egy újabb tanulmány, amely 16 ország adatait vizsgálta 100 évre visszamenőleg, arra jutott, hogy „jó esetben is legfeljebb 5-6 százalékpont a nyereség” a részvényeken az állampapírokhoz képest.¹⁶ Ez tekintélyes különbség, de figyelembe kell venni, hogy egy portfólió aligha állhat csupán részvényből,¹⁷ s tekintélyesek a működési költségek is, ami erősen csökkenti az elérhető többletet. Míg a járulékokra az állampapír-indexnek megfelelő hozam jóváírása viszonylag egyszerű adminisztrációs művelet, a nyugdíjalapok (és tükrekre állami felügyeletük) működtetése meglehetősen költséges. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a piaci opció mellett döntő jövődő nyugdíjasok (és már nyugdíjasokként) vállalni kénytelenek mindazt, amit a piac kockázatosága jelent. Az átlag mögött nyertesek és vesztesek egyaránt találhatók.¹⁸

Az állampapírokénál a piacon elérhető magasabb hozamok indokolják, hogy a jövődő nyugdíjas választhassa a piacra lépést, járulékanak egy általa választott nyugdíjalapba történő fizetését. Ez azonban véleményem szerint ellentétben áll az ország *jelenlegi* mak-

¹⁵ A szakirodalom dinamikus hatékonyságnak (dynamic efficiency) tudja be a tőkésített nyugdíjrendszerek felosztó-kirovónál magasabb hozamát. E kifejezés arra utal, hogy a „dolgozó” – a dinamizált – tőke magasabb hozamot ér el, mint a „holt”. Ez azonban tévedés, a háromszereplős modell segítségével fentebb bizonyítottuk, hogy ez a „dinamika” nem létezik.

¹⁶ Idézi *Matolay Réka – Mong Attila – Szép Ildikó* [2002] 43. o. A tanulmányt a London Business School három, a cikkben meg nem nevezett kutatója írta. Ugyanezt támasztja alá (ui. „jó esetben is legfeljebb 5-6 százalékpont a nyereség”) az a tény, hogy „Az Egyesült Államokban az utóbbi két évszázadban a részvények éves átlagos reálhozama 7 százalék volt”. (*Economist*, 2000. 8. o.) Ez a szám tűnik a hosszú távú plafonnak. *Gary Burtless*, a washingtoni Brookings Institute munkatársa több országban vizsgálta az utóbbi 75 évben a részvények hozamát és volatilitását. Úgy találta, hogy az előbbi az Egyesült Államokban a legnagyobb, utóbbi pedig (Nagy-Britannia után) a legkisebb. (Uo.) Nem tűnik elhamarkodottnak ebből arra következtetni, hogy az Egyesült Államokhoz képest – legalábbis amíg a gazdasági és politikai világtrend középpontjában fog állni – minden más ország ezen adata rosszabb: a részvények hozama alacsonyabb, volatilitása magasabb.

¹⁷ Többek között azért nem, s azért szükséges, hogy (állam- és vállalati) kötvényt is tartalmazzon, mert így csökkenthető a volatilitás.

¹⁸ Az előbb idézett *Burtless* továbbá arra jutott, hogy 15 év távlatában még az Egyesült Államokban is 10 százalék az esély arra, hogy nem realizálódik hozam. „De az emberek csak egyszer mennek nyugdíjba” – teszi hozzá a lap. (*Economist*, 2000. 8. o.)

rogazdasági érdekeivel, pénzügyi stabilitásával. E két szemben álló érdek közé határvonalat a politikának kell meghúznia. Erre valahol a két szélső eset – a piaci opció elvetése, illetve a járulék egészével a piacra lépés megengedése – között kerülhet sor: a járulék bizonyos hányadában a piaci opció érvényesítésének megengedésével. Ez a „hol” politikai vita tárgyát képezheti, de a kötelezés mellett nincs releváns makrogazdasági érv.

Kormányzati érvek I.

A nyugdíjreform mellett két nagyobb és öt kisebb jelentőségű érv hangzott el. Nagyobb jelentőségű érv volt, hogy a (1) tőkefedezeti második pillér növeli a nemzetgazdasági szintű megtakarításokat, valamint (2) ha teljes mértékben nem is, de részlegesen kiutat jelent az öregedő népességű ország felosztó-kirovó nyugdíjrendszerének demográfiai csapdájából. Kisebb jelentőségű érv volt, hogy (1) a tőkefedezeti pillér alapvetően átformálja a munkavállalók gondolkodásmódját, ami az *eddig kevésre becsült* öngondoskodás, az egyéni felelősség felértékelődését jelenti; (2) a járulékfizetési hajlandóság növekedni fog, mivel ellentétben a nyugdíjreform előtti helyzettel, mikor is *az emberek érdektelenek a járulékfizetésben, mert öregkorukra semmi összefüggést nem látnak a befizetett összegek és az alacsony nyugdíjak között*, a befizetések és a nyugdíjak közötti összefüggés látható lesz, ami segít a fekete és szürkegazdaság kifehéritésében;¹⁹ (3) a részleges privatizáció, a kockázatok diverzifikációja a jövőndő nyugdíjasokra leselkedő kockázatokat csökkenti, ha a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer politikai kockázata mellé a tőkefedezeti nyugdíjrendszer gazdasági (piaci) kockázatát állítjuk, e diverzifikációval növelve a biztonságot („okos ember nem tesz minden tojást egy kosárba”); (4) a második pillér „létrehozásának célja az állam újraelosztó szerepének csökkentése”²⁰; végül, de nem utolsósorban (5) a reform „hozzájárulhat a tőkepiacok fejlődéséhez.”²¹

Arról, hogy miért nem növekszenek a megtakarítások, már volt szó (a „hozamkamattal” megtakarításnövelő hatása nem létezik). A megtakarítások növekedése azonban még két módon értelmezhető: 1. a második pillér makrogazdasági hatása csaknem azonos az államadósság csökkentésével, csak itt éppen az implicit államadósság törlesztése történik az explicit helyett. A megtakarítás azért növekszik, mert csökkentjük az államadósságot, csak éppen kedvezőtlenebb szerkezetben. 2. A második pillér létrehozásával a *statisztika szerint* a háztartások megtakarításai – *ceteris paribus* – növekedésnek indulnak, mivel a második pillér megtakarításait a háztartások nettó pénzügyi vagyona/megtakarításai statisztikai tábla nyugdíjpénztári követelés oszlopa tartalmazza. E statisztikai táblák viszont nem mutatnak gyarapodást, ha a második pillér megteremtése

¹⁹ A kurzívval szedett részek az előterjesztő pénzügyminiszter a nyugdíjtörvény-csomag országgyűlési vitáját megnyitó exozójából vett idézetek. *Országgyűlési Napló*, 1997. május 28.

²⁰ Magyar Köztársaság Kormánya: T/4295. számú törvényjavaslat a magánnyugdíjpénztárakról. 1997. május 7. 100. o. A törvényjavaslat általános indoklásán kívül ez az érv nem bukkant fel, politikusok és a pénzügyi kormányzat tisztségviselőinek megnyilatkozásaiban nem találjuk nyomát. Azonban a minden köztisztviselő által leteendő közigazgatási szakvizsga jegyzetének 2. részében (Államháztartási ismeretek) a tőkefedezeti pillér létrehozásának céljaként első helyen „az állam újraelosztó szerepének csökkentése” áll. (BM Kiadó, Budapest, 1998. 78. o.) A szerző neve nincs föltüntetve, de tudható, hogy a jegyzet írója a Pénzügyminisztérium főosztályvezető beosztásban lévő munkatársa.

²¹ Uo. Ez az érv számtalanszor elhangzott, de maga a kormány politikai megfontolásból kerülni igyekezett hangsúlyozását. Érdemes felfigyelni, hogy a szövegezők bizonytalanságukat feltételes móddal jelezték. Évekkel később a nyugdíjreform változó érvhierarchiájában már ez számított a legerősebbnek. *László Csaba* pénzügyminiszter 2002. szeptember 16-án, egy gazdasági szaklap konferenciáján azzal indokolta a pénztárba fizetendő járulék mértékének a bruttó bér 6 százalékáról 8 százalékára emelését, hogy az „a hazai tőkepiac fejlődését hosszabb távon segíti”. *Heti Válasz*, 2002. szeptember 20., 7. o.

helyett inkább az explicit államadósság csökkentésére fordítjuk erőfeszítéseinket, pedig akkor ráadásul még a szerkezet is kedvezőbb. Mindez azt bizonyítja, hogy a mélyebb összefüggések ismeretének hiánya milyen nagy mértékben lehet félrevezető.

Az öregedést úgy szokás tekinteni, melynek a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerekre gyakorolt hatása – a járulékot fizetők és a járadékot kapók arányának utóbbiak javára történő eltolódása (ún. függőségi ráta romlása) miatt – végzetes, s e demográfiai csapdából a tőkésítés kínál kiutat, ha részleges, legalább részlegesen. „A reform egyik alapvető célja volt a finanszírozás megváltoztatása tőkefedezeti elem bevezetésével – írják a Pénzügyminisztérium munkatársai a nyugdíjreform első négy évét értékelő tanulmányukban –, mivel az egységes felosztó-kirovó rendszer egyensúlyban tartása hosszú távon nem lehetséges. (Ennek az az oka, hogy a járulékot fizetők és a járadékot kapó nyugdíjasok aránya trendszerűen a járulékfizetők rovására csökken.) A jelenség a nemzetközi mércével mérve alacsony magyar aktivitási rátával és a munkanélküliséggel is összefügg, de legnehezebben változtatható oka a kedvezőtlen demográfiai folyamatokban, a társadalom előregedésében keresendő.” (Ámon Zsolt – Budavári Péter – Hamza Lászlóné – Haraszi Katalin – Márkus Annamária, 2002. 519. o.)²² A felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek esetén az egyensúly fogalma alatt – köszönhetően Samuelson „öngóljának”, mellyel ez a nyugdíj-narratíva részévé vált – az államháztartás járulékbefvételeinek és járadékkiadásának (közel) azonoságát értjük (kellően rövid időszak alatt), amire az öregedés valóban végzetes hatása. Ez pedig azzal küszöbölhető ki, hogy felosztó-kirovó nyugdíjrendszerünket tőkefedezetre cseréljük, mert annak esetén a fizetett járulékok és a kapott járadékok között (adott egyén vagy generáció szintjén) áll fenn az egyensúly. Tehát – e logika szerint – azért kell felosztó-kirovó nyugdíjrendszerünket tőkefedezetre cserélnünk, hogy megszabadulhassunk az előbbi egyensúly-fogalmától és birtokba vehessük az utóbbiét. Ennél egyszerűbb, ha inadekvát egyensúly-fogalmunkat cseréljük le, amihez viszont előbb meg kell szabadulnunk a felosztó-kirovó régi nyugdíj-narratíva szerinti fogalmától, s az „új” nyugdíj-narratívában nem tőkésítettel (unfunded) kell felváltanunk, megszabadulva egy gondolkodásunkat gúzsba kötő megrögzött gondolkodási és kifejezési formától. Ezzel egy csapásra eltűnik az a képzet, hogy az aktuálisan kifizetendő járadékok csak és kizárólag az aktuálisan befolyó járulékokból fizethetők.²³

Ha felosztó-kirovónak nevezett nyugdíjrendszerünket nem tőkésítettnek (unfunded) tudjuk, mely az állam nyugdíjigérvény-államadósságát testesíti meg, akkor azonnal más dimenzióba kerül át az öregedés problémája. Az államoknak – akárcsak az egyéneknek és vállalkozásoknak – törleszteniük kell adósságukat. Ha az adófizetők száma csökken vagy/és az egy adófizetőre jutó aktuális törlesztés mértéke nő, akkor az államnak kötelezettségei teljesítéséhez szükséges források előteremtése érdekében magasabb adókat kell kivetnie. Az öregedés annyiban veszélyezteti a társadalombiztosítást (ide értve nem csupán a nyugdíj-, hanem az egészségügyi rendszert is), hogy neki tulajdoníthatóan is előállhat ez a helyzet. Természetesen nem azt állítom, hogy az öregedés a fejlett világ

²² „A nyugdíjreform szükségessége, továbbá halaszthatatlansága a kilencvenes évek elejétől már minden szakértő számára világos volt” – kezdődik cikk, s ezzel teljes mértékben egyet lehet érteni, ami a folytatásról sokkal kevésbé mondható el. – „A nyugdíj-kassa krónikus hiánya, a riasztóan alakuló demográfiai folyamatok, a nyugdíjak alakulásának esetlegessége és a konjunktúrának való kitettsége, a rendszer igazságtalanságai sürgős változásokat követeltek meg. Ezen a ponton még teljes volt az egyetértés szakértői és politikai körökben. A változás azonban szenvedélyes, alkalmasint ideológiailag túlfűtött vitákat váltott ki.” (Uo. 518. o.)

²³ Felosztó-kirovó nyugdíjrendszer esetén egyensúly alatt a *pillanatnyi pénzügyi egyensúlyt* értjük, míg tőkefedezeti esetén magának a nyugdíjrendszernek az egyensúlyát (*rendszer egyensúly*). Tőkefedezeti nyugdíjrendszer esetén nem okoz gondot, ha adott időpontban a kifizetett járadékok meghaladják a befizetett járulékokat, *senki nem kiállt hiányt*. E tanulmányban tulajdonképpen amellől érvelek, hogy a nyugdíjrendszer tényleges egyensúlya a rendszeregyensúly, de hogy e felismerésre eljussunk, a felosztó-kirovó terminus technicust nem tőkésítettet (unfunded) kellett cserélnünk.

társadalmi számára nem fog problémát okozni, csak másutt és máshogy, mint gondolni szokták. A nem tőkésített nyugdíjrendszereket az öregedés egy széles problémahalmaz részeként érinti.

De az öregedés kellemtlenül érinti a tőkésített nyugdíjalapokat is, mert „a tőke megté- rülése a népesség öregedésével valószínűleg csökken. Bár a tőke bőségesebben, a munka szűkebben fog rendelkezésre állni.” (*Economist*, 2000. 8. o.) Az is csökkenti a hozamokat, hogy az öregedés miatt a pénzügyi piacokról több pénz áramlik ki, mint be, azonos idő- pontban többet fizetnek ki, mint takarítanak meg nyugdíjra. (Uo.) A hozamok csökkenése csak úgy lenne elkerülhető, ha mód lenne nem öregedő társadalmú fejlődő országok piaca- in befektetni, de nem biztos, hogy ez járható út lesz.

Kormányzati érvek II.

A kisebb jelentőségű kormányzati érvek közül az első, mely szerint a tőkefedezeti pillér alapvetően átformálja a munkavállalók gondolkodásmódját, mivel felértékeli az *eddig kevésre becsült* öngondoskodást és az egyéni felelősséget, egyértelműen ideológi- ai érv, mely azon alapul, hogy nem a járulékfizetés ténye, hanem címzettje a fontos. Ha ez a magyar államháztartás részét képező Nyugdíj-biztosítási Alap, akkor a nyugdíj az állam gondoskodásaként fog majd a ma járulékfizetőjének számlájára jutni, ha a címzett egy nyugdíjpénztár, akkor önmagukért felelősséget vállaló, önmagukról öregkorukra jó előre gondoskodó egyenéről van szó.

A második érv, hogy a járulékfizetési hajlandóság növekedni fog, mivel *az emberek érdekeltté válnak a járulékfizetésben, mert végre összefüggést látnak a befizetett össze- gek és a nyugdíj között.* Ezzel lehet indokolni a DB nyugdíjrendszerek DC-vé alakítását, s ennek a második pillér megfelelt, de az első semmiképp, sőt kondíciói kedvezőtleneb- bekké váltak, így összességében az érdekelttség romlott. Másrészt ez az érv azt sugallja, hogy a járulékfizetés elkerülésének fő mozgatója ezen érdekelttség hiánya, ami nem felel meg a valóságnak. A harmadik, hogy a részleges privatizáció diverzifikálja a kockázato- kat: az eddigi politikai kockázat mellé beemeli a gazdasági (piaci) kockázatot, s e diver- zifikációval növeli a biztonságot.²⁴ Azonban a kosárban csak egy tojás van, az implicit államadósság. A negyedik szerint a második pillér csökkenti az állam újraelosztó szerep- t – ez az érv mind az állam, mind az újraelosztás fogalmának teljes félreértéséből származik.²⁵ Végül az ötödik, mely egyre inkább a nagyobb jelentőségű érvek közé kerül, hogy a második pillér hozzájárulhat a tőkepiacok fejlődéséhez. Erről részleteseb- ben kell szólni.

A nem tőkésített nyugdíjrendszerről a tőkésítettre való áttérés közgazdasági tartal- márt tekintve implicit államadósság-törlesztő program. Mindez azt is jelenti, hogy félre- értés az egyik rendszerről a másikra való áttérés költségeiről (transitional cost) beszélni, mint ahogy félreértés az a gyakran hallható vélekedés is, hogy az átállás esetén egy ge- nerációnak kétszeres terhet kell viselnie: egyrészt ki kell fizetnie a régi nyugdíjakat, másrészt takarékoskodnia kell majdani sajátjára. Ez a makrogazdasági folyamat egy

²⁴ A lengyel nyugdíjreformnak egyenesen ez volt a hivatalos jelszava: Biztonság diverzifikációval (Security through Diversity).

²⁵ De még az *Economist* is hitelt ad neki: „Az 1990-es évek reformjai ellenére az olasz nyugdíjrendszer még mindig a GDP jelentős hányadát, 14 százalékát szívja fel.” (*Economist*, 2000, 10. o.) Az, hogy egy ország GDP-jének 5, 14 vagy éppen 20 százalékát teszik ki a nyugdíjkiadások, semmit nem mond a nyugdíj- rendszer egyensúlyáról. E magas számot akár az olaszokra jellemző társadalmi prioritásaként is értelmezhet- jük, akik idős napjaikat bőségben szeretik tölteni, s ennek érdekében aktív kori keresetük más országokban megszokottnál nagyobb hányadát hajlandók e célra megtakarítani. Ez esetben – tudjuk – másról van szó, de jelezni kívántam, hogy e 14 százalék önmagában nem tekinthető sem magasnak, sem alacsonynak.

szeletének kiragadása, s e szelet összetévesztése az egészszel. Az a makrogazdasági kérdés, hogy szükség van-e az implicit államadósság „nem természetes úton” – nyugdíjfizetésen keresztül történő – törlesztésére.

Hozzjárulhat-e a tőkepiacok fejlődéséhez, ha nem az explicit, hanem az implicit államadósságot törlesztjük? Bizonyos szempontból igen: ha az explicit államadósságot törlesztjük, az államháztartás finanszírozásából kiszoruló megtakarítások előtt két lehetőség van: az, hogy a bankrendszeren vagy a tőkepiacon keresztül finanszírozza a gazdaságot (allokálódjon). A második pillér viszont e megtakarításokat a tőkepiacra irányítja. Amikor tőkepiaci szakértők azt nyilatkozzák, hogy a „magyar tőkepiac legnagyobb problémájának azt látom ... hogy a helyi források hiányoznak onnan”²⁶, vagy a „hosszú távú felhalmozási rendszerek elakadt reformjáról” beszélnek,²⁷ akkor a második pillér létrehozása és kiterjesztése mellett emelnek szót. Ebben semmiféle makrogazdasági-gazdaságpolitikai megfontolás nem vezet (leszámítva az olyan kevésbé konkrét, jelszó-szerű megfogalmazásokat, mint a tőkepiac fejlesztése, a tőzsde élénkítése stb.), legalábbis nincs nyoma annak, hogy mérlegelné: az explicit államadósság csökkentésének makrogazdasági előnyét mennyivel múlja felül, ha inkább az implicitet csökkentjük, viszont az így „felszabadult” megtakarítások a szabályozásnak köszönhetően biztosan a tőkepiacra kerülnek.²⁸ Másutt találkozhatunk vele: az *Economist* idézi *Dieter Brauningert*, a Deutsche Bank közgazdászát, aki szerint a német nyugdíjrendszer második pillérének létrehozása mellett elsősorban az szól, hogy „az felpezsdíti a pénzügyi piacot”, ez pedig „szélesebb és mélyebb piacokat hoz létre, és sokkal hatékonyabb vállalatvezetést fejleszt ki”. E gondolatmenet szerint a második pillér megtakarításainak tőkepiacra terelése a tőke hatékonyabb felhasználását fogja eredményezni, mivel a vállalatok menedzsmentjének figyelmét a részvényesek érdekeire – a részvények tőzsdei árának magas tartására – koncentrálna. (*Economist*, 2000. 9. o.)

Nem célolok annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a banki forrásallokációnál valóban hatékonyabb-e a tőzsdei, s vajon éppen ez a hatékonyság-e az, amiért a tőzsdei forrásallokáció utóbbi évtizedekben felértékelődött. Az Egyesült Államokban még 1970-ben is a vállalatok finanszírozása 80 százalékban banki forrásokból történt, 1990-re ez az arány 20 százalékra csökkent.²⁹ A bankárok helyébe brókerek léptek. A forrásallokáció tőzsdei vagy banki formája eltérő környezetet jelent a vállalatok számára. A tőzsdén való jegyzés erős és folyamatos, de rövid távú profitkövetelményt támaszt, mivel ettől függ a tőkepiac személytelen értékelése. A banki hitelek viszont tartós és személyes jellegű kapcsolatokat, nemritkán kölcsönös függést és érdekeltséget teremtenek, s a *hosszú távú* profitabilitásban való érdekeltséget. Mindkét formának vannak előnyei és hátrányai, de azt nagyon valószínűk tarthatjuk, hogy a nagyobb biztonságot jelentő, hosszú távú banki érdekeltség inkább alkalmas a hosszú lefolyású fejlesztési projektek megvalósítására. Ezzel szemben „olyan

²⁶ Várkonyi Iván: Lépünk vissza pár évet. Interjú Jaksity Györggyel: Egy jól előkészített tranzakció többet ér, mint száz ígéret. *Népszabadság*, 2002. augusztus 3., 25. o.

²⁷ Például: Merényi Miklós: A csintalan kisgyermek esete. Interjú Jaksity Györggyel. *Figyelő*, 2001. november 8–14. 15. o.

²⁸ Amikor 2002 nyarán, az új kormány hivatalba lépése után szóba került az 1997. évi nyugdíjreform „eredeti menetrendjéhez” való visszatérés (a magánnyugdíj-pénztári tagdíjnak a bruttó bér 6 százalékáról 8 százalékára emelése és a pályakezdő kötelező tagságának helyreállítása), az kizárólag mint a Budapesti Értéktőzsde keresleti oldalának erősítése nyert indokolást. Például: „Elsősorban a nyugdíjpénztárak vagyonának gyarapításával izmosítaná a kormány a BÉT-et”. (Giczi József: Indul a tőzsdeélénkítési kampány. *Népszava*, 2002. szeptember 28.) „Zene füleimnek”, kommentálta Jaksity György a pénzügyminiszter tőkepiac-ösztönző programját. (Farkas Zoltán: Vissza a jövőbe. A kormány tőkeélénkítési tervei. *Heti Világgazdaság*, 2002. október 5., 116. o.)

²⁹ Szamuely László: A globalizáció és a kapitalizmus két alapmodellje II. *Kritika*, 2002. június, 28. o. A továbbiakban nyomértékben támaszkodom ezen írásra.

gyors és széles körű szerkezeti átalakulások viharos időszakaiban, amelyek rendszerint radikálisan új tudományos felfedezések és műszaki találmányok hasznosításával függnek össze, ez a fajta finanszírozás hátrányos lehet, mert a régi szerkezetek működéséhez kötődik, a kialakult vállalati kapcsolatokat inkább fenntartja, konzerválja, mintsem leépítené, megszüntetné.” (Szamuely, 2002. 29. o.)³⁰ És éppen ilyen korszakot élünk. De ez a korszak bizonytalansággal teli lehet.

A tényleges kérdés a következő: helyes-e az, ha a kormány gazdaságpolitikai megfontolásból a tőkepiac felé csatornázza be a megtakarításokat, kizárva annak lehetőségét, hogy azok a bankrendszerbe kerüljenek? Mindezt azon meggyőződésből, hogy a megtakarítások tulajdonosai esetleg rosszul döntenek, s forrásaik egy részét vagy akár egészét nem az igazán hatékony forrásallokációs csatorna felé irányítják, hanem a bankrendszerben helyezik el? Véleményem szerint ez sajátos gazdaságpolitikai paternalizmus, mely szakmai mellett etikai megfontolásból is elvetendő. S mint fentebb utaltam rá, lehetséges, hogy ez rövidesen gazdaságpolitikai megfontolásból sem fog oly racionálisnak tűnni. S arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tőzsdei történések sokkal több bizonytalanságot visznek a gazdasági folyamatba, mint amennyit a bankrendszer jelenthet. Egyre gyakrabban hallhatjuk, hogy a tőzsdei áralakulás elszakad a fundamentális alapoktól, önálló életet él, közel sem produkál olyan minőségű információt, ami egyértelmű útbaigazításul szolgál a gazdaság szereplői számára.

A nyugdíjreform, szűkebben a második pillér létrehozása mellett a pénzügyi kormányzatnak volt egy nagy dolga nem vert, de már akkoriban is nyílt titkot képező érve, mely még a kormány tagjai számára készített dokumentumokból is hiányzott: az ezredforduló körül és néhány évig még utána is többlet keletkezett volna a Nyugdíj-biztosítási Alapban a sajátos átmeneti demográfiai helyzet miatt (a nyugdíjba vonulók száma csökken, míg az aktívaké nem, köszönhetően az 1950-es évek első felének nagyszámú generációjának, az úgynevezett Ratkó-gyerekeknek). Ez felerősítette volna a nyugdíjak emelését célzó politikai nyomást és/vagy a Nyugdíj-biztosítási Önkormányzat lett volna jogosult a vagyonekezelésre. A pénzügyi kormányzat mindkét lehetőséget el kívánta kerülni.³¹ Ennek kézenfekvő módja a második pillér létrehozása, ami miatt mindenképpen hiány keletkezik az első pillérben. Így viszont fel sem merülhet a többlet szétosztásának igénye, s kezelendő tartalék nincs.

Az érvek végére értünk, de a célokénak nem, s e tekintetben a jövő még tartogathat meglepetéseket. A 2003-tól tervezett módosítások célja ugyanaz – olvashattuk 2002 kora őszén egyik jól értesült minőségi napilapunkban –, „ami az eredeti, 1997-ben hozott törvény szándéka is volt: fokozatosan elmozdítani a társadalombiztosítás által garantált nyugdíjrendszert, és elérni, hogy az állampolgárok a különféle magánnyugdíjpénztárak valamelyikéhez csatlakozzanak.” (F. Szabó Emese, 2002. 15.

³⁰ A tőzsdéről való forrászerzést olcsóbbnak tartják, aminek két oka lehet: az egyik, hogy a bank forrása a betétekből származik, melyre kamatot kell fizetnie, a másik, hogy a jegybank monetáris politikai célból a bankoknak betéteik után kötelező tartalékolási kötelezettséget ír elő, aminek veszteségét magasabb kamattal kell ellensúlyozni. Kérdés az is, hogy a hosszú távú profitabilitás vajon nem a sok rövid távú profitérdekeltség együttese? Véleményem szerint az utóbbi szembekerülhet az előbbivel, ahogy a pokolba vezető út is jókarakterrel van kiköveve. A klasszikus példa az Apple, mely akkor érte el legnagyobb profitját, amikor hanyatlása megindult – csak nem vette észre. Az Apple nem volt hajlandó hozzájárulni gépei klónozásához, így platformja nem terjedhetett el eléggé, ami miatt kevesebb szoftvert készítettek rá, így viszont visszaesett a hardver kereslete is. Az Apple azóta a túlélésért, néhány kisebb jelentőségű piaci szegmensben való megkapaszkodásért küzd.

³¹ Lásd: Wagner [2002], 23. o. Tudomásom szerint a pénzügyi kormányzatban nem merült fel az a kézenfekvő megoldási lehetőség, hogy a többlettel az államadósságot csökkentsék, s ezt a Nyugdíj-biztosítási Alap tartalékaként írják jóvá. Ez az Egyesült Államok bevett gyakorlata.

o.)³² Ugyanekkor tűnt fel a nyugdíjreform mellett nemzetközi nagytőke ellenes érv is. Egy volt pénzügyminiszter azzal bírálta az Orbán-kormány intézkedéseit, hogy amiatt „az amúgy is nagyon tőkegyenge hazai magánnyugdíjpénztárak gyakorlatilag meghaltak, és csak a multinacionálisok bírták nagy tőkeerővel kibőjtölni ezt a három-négy szűk esztendő. Tehát sikerült egy olyan területet is átjátszani a nemzetközi pénzvilág kezébe, amelyik 97–98-ban hazai nyugdíjpénztárakkal tulajdonképpen biztatóan indult.”³³

Nehéz nem észrevenni, hogy az érvek nem logikus és hierarchikus sorba rendeződnek, hanem mintegy tálcán felkínálják őket, melyről bármikor leemelhető a konkrét helyzetnek és ízlésnek megfelelő. Például az elsorvasztás szándékával nem illeszthető a kockázatok diverzifikációja érv – tehát eltűnik a tálcáról.

Érdekek és nyugdíjreform

Nyugdíjreformra szükség volt, a célnak pedig a ma fizetendő járulékokhoz a majdan értük járó nyugdíjak rögzítésének kellett volna lennie. Ez a *járadékkal meghatározott* (DB) nyugdíjrendszer *járulékkal meghatározottá* (DC) alakításával lett volna megvalósítható. Azonban az 1997. évi nyugdíjreform során nem ez történt, hanem ehelyett létrehozták a nyugdíjrendszer tőkésített második pillérét, s ide irányították a nem tőkésített – ettől kezdve első pillérnek nevezett – nyugdíjrendszerbe fizetendő járulék egy részét, és az emiatt kieső bevételt a központi költségvetésből ígérték pótolni. Eközben az első pillér alapvetően járadékkal meghatározott (DB) jellegén nem változtattak, de – modernizációnak nevezve³⁴ – a jogosultság megszerzését jócskán megszigorítottak (legfontosabb a nyugdíjkorhatár 62 évre emelése volt), s néhány éves átmenet után a nyugdíjak emelése svájci indexálással történik (a svájci indexálás az átlagos kereset- és fogyasztói árnövekedést fele-fele arányban veszi figyelembe³⁵) az átlagos keresetnövekedés helyett, valamint jogszabályba foglalták a nyugdíjskála „kiegyenesítését” későbbi időponttól. A második pillérbe lépés a pályakezdőknek kötelező, a nem pályakezdőknek választható volt, azonban utóbbiak elvesztették addig megszerzett nyugdíjjogosultságuk negyedét. Ennek ellenére özönlöttek a nyugdíjpénztárba, melyek taglétszáma rövidesen meghaladta a kétmilliót, az aktívak létszámának több mint felét.

Erre való hivatkozással a kormányzat hatalmas sikerről, a nyugdíjreform melletti tömeges *lábbal szavazásról, az öngondoskodás nem is sejtett mértékű vágyáról* beszélt. Sikerről azonban szó sem volt, tömeges *menekülésről* inkább beszélhetünk: a nyugdíjreform során az első pillér ún. belső kamatlábát jóval az állampapírok kamata alá süllyesztették, így abban maradni oly mértékű veszteség, melynek elkerüléséért még az addig megszerzett jogosultságok negyedének feladása sem tűnt nagy árnak, ráadásul a további változtatások ennél csak rosszabb kondíciókat eredményezhetnek.

³² Ezt követően jön a jól ismert demográfiai érv („A csökkenő gyermekvállalási kedv és a folyamatosan emelkedő átlagéletkor”) és a társadalombiztosítási nyugdíj bonyolult számítása, „ami miatt a munkavállaló nem tudhatja, idővel mennyi lesz a havi járuléka”. Valójában ezt is csak a nyugdíjba menetelkor tudja meg. Ahol ez előre tudható, az a DB-rendszer! A második pillér pedig DC-rendszerű.

³³ *Tarnói Gizella*: Pénzügyminiszterek reggelije. Médiahajó 2002. *Élet és Irodalom*, 2002. október 4. Az idézet több helyütt értelmzésre szorul (talán az élőbeszéd pontatlansága miatt, például: ki a „tőkegyenge”, a nyugdíjpénztár vagy a kezelője? A portfólió-gyapodás lassúbb ütemét vagy a koncentrációs folyamatot kifogásolja, de célja egyértelműen az, hogy a tagdíj befagyasztását és a tagság választhatóvá tételét a „nemzetközi pénzvilág kezére játszás” negatív összefüggésébe illessze. A nyugdíjrendszerek tőkésítésének kritikusai ezt pontosan ellenkezőleg gondolják.

³⁴ A nyugdíjszakma ezt parametrikus reformnak nevezi.

³⁵ Ez hosszabb távon a nyugdíjak átlagkeresettől való elmaradását fogja eredményezni, jelentős feszültségeket gerjesztve.

Kinek állt a nyugdíjreform – megvalósult formájában – az érdekében? Először is a tőkepiac cégeinek, akik kiterjeszthették tevékenységi területüket, egy addig demonetizált szféra monetizálásának köszönhetően. Az érdekviszonyok azonban ennél bonyolultabbak. Azok a gazdaságpolitikusok, akik úgy gondolják, hogy az ország felzárkózásának útja a relatíve alacsony munkavállalói jövedelmeken és magas megtakarítási hányadon át vezet, azok az inkorrekt nyugdíjreformban érdekeltek, mert az alacsony belső kamatozás magával hozza előbb a járulékcsoökkentést, majd az így még inkább hiánnyal küzdő rendszer további parametrikus reformját, szigorítását – mindezt 3-5 éves időközönként. Ez történt 1998–2002 között. Ha pedig a nyugdíjrendszer nem nyújt tisztességes nyugdíjat, akkor az egyéneknek más módon is kell takarékoskodniuk. Így előáll az a sajátos helyzet, hogy az *unfair* megoldás erőltetésében szövetségesként talál egymásra a gazdaságpolitika méltányolható, bár elfogadhatatlan szándéka és a tevékenységi területének tagításán fáradozó pénzügyi csoportok érdeke. A tudományos közösségnek az a feladata, hogy távol tartsa magát a tudományon kívüli szempontok figyelembevételétől.

Hivatkozott irodalom

- Aaron, H. J. [1996]: The Social Insurance Paradox. *Canadian Journal of Economics and Political Science*. No. 3. 371–374. o.
- Ámon Zsolt – Budavári Péter – Hamza Lászlóné – Haraszti Katalin – Márkus Annamária [2002]: A nyugdíjreform első négy éve. Modellszámítások és tények. *Közgazdasági Szemle*, június.
- Augusztinovic Mária [1999]: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle*, július–augusztus.
- Barr, Nicholas [2001]: The Truth About Pension Reform. *Finance and Development*. A quarterly magazine of the IMF, No. 3.
- Barr, Nicholas [2001]: Reforming Pensions: Myths, Truths, and Policy Choices. IMF Working Paper No. 11/139.
- Barr, Nicholas [2001]: The Welfare State as Piggy Bank: Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State. New York, Oxford University Press.
- Barr, Nicholas [2002]: The Pension Puzzle. Prerequisites and Policy Choices in Pension Design. *IMF, Economic Issues* No. 29. március.
- Bod Péter [1947]: Várományfedezeti vagy felosztó-kirovó nyugdíjrendszer. *Társadalombiztosítási Szemle*, 4. szám 17–19. o.
- Bod Péter [1992]: Mibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése? *Közgazdasági Szemle*, 3. szám.
- Csaba Iván – Tóth István György [1999] (szerk.): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 287–293. o.
- Economist*, [2000]: Time to grow up. A survey of pension. (Nyugdíjmelléklet) február 16., 4–5. o.
- F. Szabó Emese [2002]: Kezdődik minden előlről. Jövőre ismét régi szerepben a magánnyugdíjpénztárak. *Népszabadság*, szeptember 9.
- Fack, Fritz Ulrich [1992]: Ludwig Erhardt hagyatéka. A „gazdasági csoda”. *Európai Útas*, 2. szám.
- Farkas Zoltán [2002]: Vissza a jövőbe. A kormány tőkeélenkítési tervei. *Heti Világgazdaság*, 2002. október 5.
- Gál Róbert Iván – Simonovits András – Szabó Miklós – Tarcali Géza [2000]: A korosztályi elszámolás Magyarországon. Társadalompolitikai Tanulmányok 22., április.
- Gál Róbert Iván – Simonovits András – Tarcali Géza [2001]: Korosztályi elszámolás a magyar nyugdíjrendszerben. *Közgazdasági Szemle*, április.
- Gere Ádám [2002]: A (bismarcki) nyugdíj alkonya. *Népszabadság*, március 20.
- Giczi József [2002]: Indul a tőzsdéelenkítési kampány. *Népszava*, szeptember 28.
- Jenks, Christopher [2002]: Számít az egyenlőtlenség? 2000. június, 22. o. (E cikk eredetileg a *Deadalus* 2000. téli számában jelent meg.)
- Keyne, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. KJK, Budapest.
- Müller, Katharina [1999]: The Political Economy of Pension Reform in Central-Eastern Europe. Edward Elgar Publishing, Inc., Northampton–Massachusetts, 1999. xiv+222 o.

- Népjóléti Minisztérium–Pénzügyminisztérium [1997]: A nyugdíjrendszer reformja a kiszámítható jövőért. *Napi Gazdaság*, január 10.
- P. Kiss Gábor [1998]: A költségvetés tervezése és a fiskális átláthatóság problémái. *MNB Füzetek* 11.szám.
- P. Kiss Gábor [1999]: A fiskális politika jelzőszámai. *Közgazdasági Szemle*, április, 307–325. o.
- P. Kiss Gábor [2002]: A fiskális jelzőszámok új megközelítésben. *Közgazdasági Szemle*, április, 292–319. o.
- Matolay Réka – Mong Attila – Szép Ildikó [2000]: Profitvadászok és túlélők. *Figyelő*, augusztus 1–7., 43. o.
- Merényi Miklós [2001]: A csintalan kisgyermek esete. Interjú Jaksity Györggyel. *Figyelő*, november 8–14.
- Németh György [1998a]: Megjegyzések Simonovits András Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái című tanulmányához. *Közgazdasági Szemle*, 11. szám, 1043–1046. o.
- Németh György [1998b]: Megtakarítás nélkül. A nyugdíjreform makroökonómiaja. *Figyelő*, október 1., 35–36. o.
- Réti János – Borlói Rudolf [1990]: Vagyonnal vagy vagyontalanul? *Figyelő*, szeptember 27.
- Réti János [1995]: A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. *Közgazdasági Szemle*, október.
- Réti János [2002]: Egyéni számlás felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek. *Közgazdasági Szemle*, június.
- Samuelson, Paul A. [1958]: An Exact Consumption-Loan Model of Interest With or Without the Social Contrivance of Money. *The Journal of Political Economy*. 1958. 6. szám (december) 467–482. o.
- Samuelson – Lerner-vita [1959]: Abba P. Lerner: Consumption-Loan Interest and Money. 512–518. o.; Samuelson: Reply, 518–522. o.; Lerner: Rejoinder, 523–525. o. *The Journal of Political Economy* 5. (októberi) szám.
- Samuelson – Meckling-vita [1960]: Meckling, W. H.: Az Exact Consumption-Loan Model of Interest: A Comment. 72–76. o.; Samuelson: Infinity, Unanimity, and Singularity: A Replay. 76–83. o.; Meckling: Rejoinder. 83–84. o. *The Journal of Political Economy*, 1. (februári) szám.
- Simonovits András [1994]: Együtt élő nemzedékek modellje. *Közgazdasági Szemle*, május.
- Simonovits András [1995]: Az együtt élő korosztályok modellcsaládja. *Közgazdasági Szemle*, április.
- Stiglitz, Joseph – Peter M. Orszagh [1999]: Rethinking Pension Reform: Ten Myths about Social Security Systems. In.: Holzmann, R. – Stiglitz, J. (szerk): *New Ideas about Old-Age Security: Toward Sustainable Pension Systems in the 21st Century*. The World Bank. Washington, 2001
- Szabó Miklós [1998]: Együtt élő nemzedékek, generációk közötti transzferek, játékelmélet. *Közgazdasági Szemle*, április.
- Szamuely László [2002]: A globalizáció és a kapitalizmus két alapmodellje II. *Kritika*, június.
- Tarnói Gizella [2002]: Pénzügyminiszterek reggelije. *MédiaHajó* 2002. *Élet és Irodalom*, október 4.
- Várkonyi Iván [2002]: Lépünk vissza pár évet. Interjú Jaksity Györggyel: Egy jól előkészített tranzakció többet ér, mint száz ígélet. *Népszabadság*, augusztus 3., 25.o.
- Világbank [1994]: Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth. World Bank Policy Research Report. Oxford University Press.
- Világbank [1995]: Magyarország. Szerkezetváltás és tartós növekedés.
- Wagner, Nancy [2002]: The Demographic Shock and Hungary's Pension System. IMF Country Report No. 02/109, June. Hungary: Selected Issues and Appendix, May 8. 22–59.o.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja

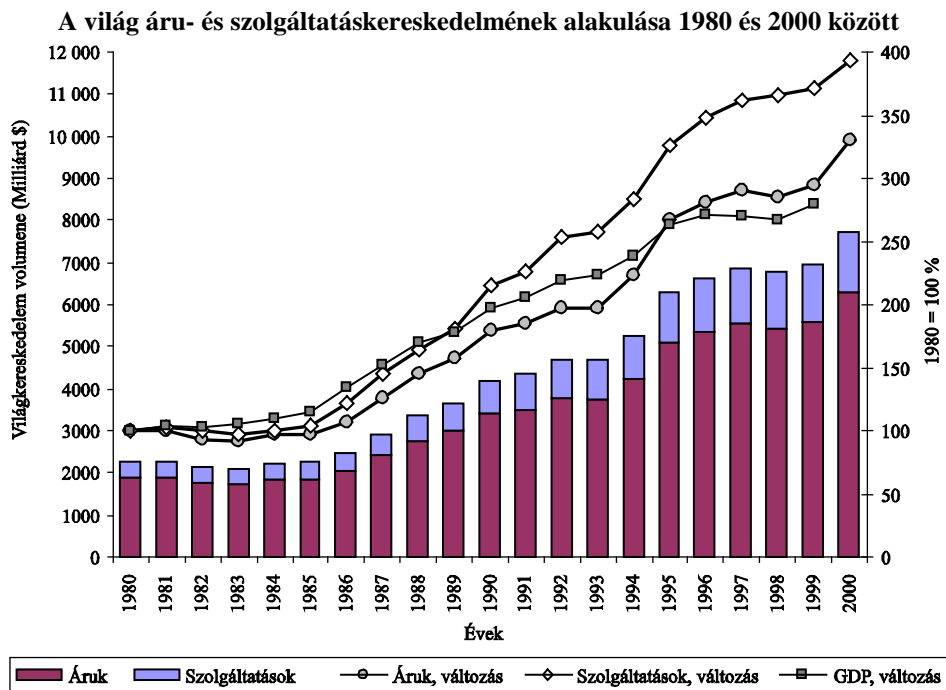
JANCSIK ANDRÁS

A szolgáltatások sajátos természete miatt a fejlett országok gazdaságát uraló szolgáltatási ágazatok nemzetközi terjeszkedése nem kevés akadályba ütközik. Így ezen a területen az 1980-as évekre jelentős „liberalizációs deficit” alakult ki, ami arra készítette a GATT tagállamait, hogy a kérdést a multilaterális kereskedelmi tárgyalások napirendjére tűzzék. Az Uruguayi fordulón megszülető Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről (GATS) mérföldkőnek számított a szabályok megalkotása tekintetében, azonban nem jelentett érdemi előrelépést a piacnyitás terén, hisz a tagországok jobbra csak a már megvalósult liberalizációt rögzítették vállalásaikban. A gyors ütemű technikai modernizáció és a nagy integrációs tömbök belső liberalizációjának kiteljesedése az 1990-es években felhívta a figyelmet a nemzetközi liberalizáció terén való jelentős mennyiségi és minőségi továbblépés szükségességére. Ugyanakkor hangsúlyosabbá váltak a liberalizációval kapcsolatos érdekkonfliktusok is – és itt nem csupán az ágazatok és kereskedelmi módozatok terén mutatkozó nézetkülönbségekről van szó, hanem egyes szolgáltatások piaci alapon történő nyújtásával kapcsolatos aggodalmakról is. A WTO jelenlegi tárgyalási fordulóján ezért a tagországoknak nehéz feladatot kell megoldaniuk, ha érdemi előrelépést szeretnének elérni: az egyes szolgáltatásokra korlátozó alkudozások helyett olyan általános megközelítési módszereket (esetleg liberalizációs „képleteket”) kell kidolgozniuk és alkalmazniuk, amelyek a hátrányok minimalizálása (vagy legalább politikailag elfogadható szintre történő leszorítása) mellett képesek a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem jelentős liberalizációjára.

A szolgáltatások nemzetköziesedése

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem az utóbbi egy-két évtizedben került a tudományos (és ezzel párhuzamosan a gazdaságpolitikai) érdeklődés homlokterébe. A korábbi érdektelenségben közrejátszott a szükséges információk és ismeretek hiánya, ám a fő ok kétségkívül a szolgáltatásoknak a mainál jóval mérsékeltebb nemzetközi „forgalomképessége” volt. Ez utóbbi két alapvető tényezőre vezethető vissza: egyrészt a legfontosabb szolgáltatási ágazatok (például: távközlés, közlekedés, banki és biztosítási szolgáltatások) általában szigorú protekcionizmus alatt álltak még a liberális piacgazdaságokban is, másrészt a technikai lehetőségek igen korlátozottak voltak (ami csak viszonylag kevés szolgáltatás – például távközlés, közlekedés, turizmus – esetében tette lehetővé, hogy egyáltalán nemzetközi forgalomról beszélhessünk). Az 1990-es évek elejétől a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem növekedési üteme azonban felgyorsult, és azóta rendre meghaladja az árukerkedelem bővülésének mértékét (lásd az *1. ábrát*).

Jancsik András, a Veszprémi Egyetem Turizmus tanszékének egyetemi tanársegédje.

Forrás: Karsenty [2002].

E jelenség gazdasági és technikai okokkal egyaránt összefüggésbe hozható (Clark – Rajaratnam – Smith, 1996). Gazdasági szempontból az ipari termékekhez kötődő szolgáltatások jelentőségének folyamatos növekedése és a legfejlettebb országok belső piaci szolgáltatásliberalizációjának megindulása, illetve felgyorsulása egyaránt megemlíthető. A technikai oldalon jelentkező hatások talán még nyilvánvalóbbak: az 1990-es évek elejétől elterjedő új telekommunikációs technológiáknak köszönhetően számos szakmai, pénzügyi, egészségügyi vagy oktatási szolgáltatás vált nemzetközileg „forgalomképesé” – például a telebank-szolgáltatás, az internetes távoktatás, a távgyógyítás vagy az elektronikus levelezés az utóbbi tíz-tizenöt év vívmányának tekinthető.

A technikai fejlődésre hivatkozik Adlung [1999] is, aki emellett a nemzetköziesedés egyik további fontos hatótényezőjeként az állami monopóliumok „ellehetetlenülését” hangsúlyozza. A szolgáltatási ágazatok közül ugyanis több – köztük a távközlés és az egészségügy – sokáig jellemzően közintézmények vagy állami vállalatok kereteiben működött még a fejlett világban is. A stabil gazdasági körülmények között megfelelően működő állami szolgáltatók azonban nem voltak képesek hatékonyan reagálni a technológiai kihívásokra és az ezek kapcsán felmerülő új társadalmi igényekre. A gazdaságirányítás terén innovatív országok ezért mind jobban teret engedtek az alternatív szolgáltatók megjelenésének, ami a liberális logika szerint fokozatosan elvezetett a nemzetközi piacnyitáshoz.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem akadályai

A legtöbb ország kereskedelempolitikájára általánosan jellemző, hogy a nemzetközi áruforgalom szabályozásához képest a szolgáltatások nemzetközi kereskedelme terén jóval több korlátozást alkalmaz. A korlátozások változatos formákat öltenek, és a szolgáltatási kapcsolat más-más alkotóelemeire vannak közvetlen vagy közvetett hatással.

A szolgáltatáskereskedelem állami szabályozása a legtöbbször valamilyen „külső” (gazdaság)politikai célt követ (Barth, 1999). A külföldi szolgáltatások megvásárlását korlátozó devizagazdálkodási szabályok például a fizetési mérleg egyensúlyban tartását szolgáló politika alkotóelemei. A szolgáltatást végző személyek beutazását és letelepedését megnehezítő előírások a bevándorlási és a munkaerő-piaci politika részei. Más korlátozó szabályok célja a fogyasztók vagy a közbiztonság védelme (például a banki és biztosítási szolgáltatások felügyelete, illetve a légi és a közúti közlekedés szabályozása révén), a pénzpiacok, az egészségügyi vagy az igazságszolgáltatási rendszer működési feltételeinek biztosítása (például az e területeken tevékenykedők kvalifikációjára vonatkozó előírások segítségével), vagy esetleg a kulturális értékek megóvása (például a hazai gyártású filmek vetítésére vonatkozó minimális kvóták megszabásán keresztül).

A szolgáltatáskereskedelem területén tehát az állami szabályozásnak ritkán van kizárólag protekcionista, kereskedelemkorlátozó jellege. A fent példaként említett célok mindegyike túlmutat a kereskedelempolitikán, amennyiben (legalábbis elvileg) a kormányzat komplex politikai célrendszerének szerves részét alkotják. Nem véletlen tehát, hogy a szolgáltatáskereskedelem liberalizációja gyakran komoly akadályokkal szembeül, mivel az e téren végrehajtandó liberalizáció a legtöbbször összeütközésbe kerül egyes érzékeny belpolitikai kérdésekkel.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem akadályainak osztályozására különféle próbálkozások történtek. Az egyik legteljesebb általános áttekintést Hoekman és Primo Braga [1997] nyújtja, osztályozásuk a korlátozást jelentő speciális intézkedések jellemzői alapján készült. Az általuk javasolt kategóriák a következők.

A mennyiségi korlátozásokat (kvóták, helyi tartalomra vonatkozó előírások, tilalmak) széleskörűen alkalmazzák a szolgáltatásokkal szemben. A kvóták igen nagy változatosságot mutatnak, vonatkozhatnak többek között a szolgáltatások számára vagy összértékére, a külföldi befektetés nagyságára, az adott területen működő vállalkozások számára vagy a fiókok és értékesítési helyek mennyiségére. Jellemző példa a nemzetközi légi közlekedés, amelyet zömmel kétoldalú szerződések szabályoznak, kikötve, hogy mely légitársaság(ok) közlekedhet(nek) egy bizonyos útvonalon egy adott időszakban. Számos országban alkalmazzák a külföldi szolgáltatókkal szemben közvetlen tilalmakat olyan területeken, mint a távközlés, a belföldi és helyi közlekedés, a jogi, biztosítási, oktatási vagy befektetési tanácsadási szolgáltatások.

Az áralapú korlátozások tarifális és nem tarifális jellegű akadályokat egyaránt magukba foglalnak. Tarifális jellegű akadálynak minősíthetők mindazok a terhek, amelyeket az államhatárokon átlépő magánszemélyeknek kell magukra vállalniuk (vízumdíjak, belépési és kilépési adók, repülőtéri és kikötői illetékek stb.). Közvetett tarifális akadálynak tekinthetők a vámok, amelyek gátolhatják az áruk formájában nyújtott szolgáltatások (filmek, zenék, számítógépes szoftverek) áramlását, illetve korlátozhatják a szolgáltatások nyújtásához szükséges áruk (például: számítógépek, távközlési berendezések, kép- és hangrögzítő eszközök, szállodai és éttermi felszerelések, közlekedési eszközök stb.) kereskedelmét. Nem tarifális akadálynak minősülnek az állami árszabályozó mechanizmusok (akár ármeghatározásról, akár árellenőrzésről van szó). Ezek léte igen elterjedt a légi közlekedésben, a távközlésben és egyes pénzügyi szolgáltatásoknál. Az implicit vagy explicit állami támogatások ugyancsak torzítják a szolgáltató vállalkozások szabad versenyt.

A *technikai akadályok* közé sorolhatók a különféle szabványok, előírások, engedélyezési eljárások és a közbeszerzési eljárások, amennyiben azokat a hazai szolgáltatók előnyös helyzetének biztosítására használják. A szolgáltatások terén legjellemzőbb technikai akadály a külföldön szerzett képesítés vagy szakmai minősítés el nem ismerése akár természetes személyekről, akár vállalkozásokról van szó. A szabványok is alkalmazhatók diszkriminatív módon, ha az azokhoz való igazodás indokolatlanul magas költségeket jelent. A közbeszerzési eljárások gyakran nyíltan a hazai vállalkozások pozitív diszkriminációját szolgálják, „testre szabott” feltételrendszer kialakítása vagy a pályázatok önkényes elbírálása révén.

Az *elosztási és kommunikációs hálózatokhoz való diszkriminatív hozzáférés* számottevő akadályt képezhet a távközlési, közlekedési, pénzügyi és elosztási szolgáltatások szabad áramlása útjában. Ezek számára a „hálózati korlát” minden másnál közvetlenebb és megkerülhetlenebb akadályt jelent.

Az akadályok pontos és részletes feltérképezésére, illetve nemzetközileg elfogadott osztályba sorolására mindeddig nem került sor, jóllehet az OECD, az UNCTAD és a WTO is jelentős munkát végzett e téren.

Szolgáltatásliberalizáció a WTO megalakulása előtt

A GATT égisze alatt zajló világkereskedelmi liberalizáció és különösen az Európai Közösségek egységesülő piacának tapasztalatai megmutatták, hogy egy-egy ország intenzívebb bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe – különféle hatások révén – általában ösztönzőleg hat a gazdasági növekedésre (UNCTAD and World Bank, 1994). A liberalizáció a gazdaság egésze tekintetében fejt ki pozitív hatásokat, amennyiben – legalábbis elméletileg – lehetővé teszi a komparatív előnyök alapján történő szakosodást.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja mindazonáltal jóval később került napirendre, mint az árukereskedelem vagy a tőkeáramlásé. A szolgáltatásokra vonatkozóan az első számottevő liberalizációs kezdeményezések az OECD nevéhez fűződnek: 1961-ben a szervezet elfogadta a tőkeáramlások és a „folyó láthatatlan tranzakciók” liberalizációjának irányelveit. 1992 végéig gyakorlatilag valamennyi tagállam eltörölte a tőkemozgásokra vonatkozó restriktív intézkedéseket. A szolgáltatások terén ugyanakkor teljes liberalizációról még nem beszélhetünk, bár az OECD a korlátozások folyamatos csökkenéséről ad számot az eltelt három évtizedre vonatkozóan (OECD, 1995).

Az európai integráció vonatkozásában már az Európai Gazdasági Közösséget 1957-ben létrehozó Római Szerződés is célul tűzte ki a „négy szabadság”, köztük a szolgáltatások szabad áramlásának biztosítását. Ez utóbbi megvalósítása azonban nem volt zökkenőmentes, és a vámunió kialakításához képest csak jelentős késéssel kezdett körvonalazódni. A szolgáltatáskereskedelem liberalizációjának kérdése eleve más formában jelentkezett, mint az árukereskedelemé. Míg ez utóbbi szabadságát ugyanis elsősorban a vámok és mennyiségi korlátozások felszámolásával lehetett megvalósítani, addig az előbbi sajátos módon két másik „szabadsággal”, a tőke- és a munkaerő-áramlás akadálymentességével állt szoros összefüggésben.¹ Mivel azonban az Európai Közösségben a tőke- és munkaerőmozgás a vámunió létrejöttével párhuzamosan (1968-ra) *lényegében* liberalizálódott (Palánkai, 1995), a szolgáltatások terén már viszonylag hamar az adminisztratív korlátozások vették át a főszerepet, több alágazat esetében hermetikusan elzárva a belső piacot a külföldi versenytől (ez elsősorban a telekommunikációs szolgálta-

¹ Lásd a GATS által definiált szolgáltatási módozatokat.

tásokra és a közlekedésre vonatkozott). Elmondhatjuk, hogy az egységes belső piac megvalósításáig markáns „liberalizációs deficit” mutatkozott a szolgáltatások területén.

Az Európai Egységokmány döntő jelentőségű volt a szolgáltatások liberalizációja területén. Az okmány alapjául szolgáló Fehér Könyv (European Commission, 1985) 282 intézkedési javaslata közül mintegy 50 a szolgáltatásokra vonatkozott, nevezetesen az adminisztratív korlátozások felszámolását szorgalmazta a különböző ágazatokban. Az egységes piac létrehozására való törekvés szellemében került sor 1988 és 1993 között a legfontosabb szektorális liberalizációs intézkedések meghozatalára, amelyek lényegében megteremtették a szabad versenyt az addig leginkább zárt ágazatokban, azaz a banki és biztosítási szférában, a telekommunikáció és a közlekedés területén. Az intézkedések fokozatosan léptek életbe, több esetben évekkel az egységes belső piac kezdődátumaként deklarált 1993. január 1-je után (a telekommunikációs piac például 1998-ra lett szabad).

A két említett szervezet intézkedései mellett világszerte számos bilaterális és multilaterális együttműködési, kereskedelmi és beruházási egyezmény szolgáltatásokra vonatkozó fejezetei foglalkoznak a liberalizáció kérdésével. A többoldalú egyezmények, illetve szervezetek közt fontos példaként említhetők az 1960-ban alapított EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Övezet) vagy az 1992-es eredetű NAFTA (Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet).

A GATS létrejötte és fő tartalmi elemei

A GATT keretében zajló multilaterális kereskedelmi tárgyalások Uruguayi fordulója (1986–1994) áttörést hozott a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja terén: megszületett az *Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről*² (General Agreement on Trade in Services – GATS), az első globális nemzetközi szerződés, amely kifejezetten a szolgáltatások internacionalizálódásának feltételeit hivatott javítani. Ugyanakkor a GATS kapcsán maga a WTO is felhívja a figyelmet, hogy az Egyezményt az e téren kifejtett nemzetközi szabályozó tevékenység kezdeti lépésének kell tekinteni, intézkedéseit az első évek tapasztalatai és a tagországok újabb igényei alapján rendszeres konzultációkon szükséges értékelni, illetve továbbfejleszteni.

A GATS által meghatározott rendelkezések kiterjednek minden olyan intézkedésre, amelyet a központi, a regionális, vagy a helyi hatóságok, illetve az általuk delegált jogostítványok alapján működő nem kormányzati testületek hoztak.³

A nemzetközi áruforgalommal ellentétben, amelynek csupán egy megjelenési formája létezik (a termékek átlépése a nemzeti határokon), a szolgáltatások nemzetközi forgalma több konkrét formában is jelentkezhet. A GATS négy nemzetközi *szolgáltatási (szolgáltatásnyújtási, illetve kereskedelmi) módozatot*⁴ definiál.

Határon átnyúló kereskedelem: a hagyományos árukereskedelem legközelebbi analógiája – csak maga a szolgáltatás keresztezi a nemzeti határokat, a szolgáltató bármilyen helyi jelenléte nélkül.

² A szakirodalomban nem egységes az Egyezmény megnevezésének magyar fordítása: a „Szolgáltatások kereskedelmére vonatkozó megállapodás” (például: *Szentes*, 1995) és a „Szolgáltatáskereskedelemre vonatkozó egyezmény” (például: *Somai*, 1997) megnevezés egyaránt előfordul; a fent használt fordítás a Marrákesi Egyezményt Magyarországon kihirdető 1998. évi IX. törvény szövegében szerepel.

³ *Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről* [1998. évi IX. törvény 1. B) melléklet – a további hivatkozásokban GATS], I. cikk, 3. bek.

⁴ GATS, I. cikk, 2. bek.: megjegyzendő, hogy a fenti szövegben alkalmazott megnevezések nem az Egyezmény szóhasználatát tükrözik, hanem a vele kapcsolatos tárgyalások és dokumentációs gyakorlat során kialakult szakmai zsargont.

Külföldi fogyasztás: ez az eset áll fenn, amikor a fogyasztó az állandó tartózkodási helyéül szolgáló országon kívül vesz igénybe szolgáltatásokat; az Egyezmény értelmében nemcsak a külföldön tartózkodó fogyasztó részére nyújtott, hanem annak vagyontárgyát érintő szolgáltatások (például: külföldi repülőgép-javítás) is ide tartoznak.

Kereskedelmi jelenlét: ebbe a kategóriába tartozik minden olyan szolgáltatás, amelyet külföldi illetőségű cégek nyújtanak egy adott országban, függetlenül a jelenlét konkrét formájától (tehát leányvállalatok, képviseltek, vegyes vállalatok, franchising rendszerben működő vállalkozások egyaránt szóba jöhetnek).

Természetes személyek jelenléte: az ideiglenesen külföldön szolgáltatói munkát vállaló személyek tevékenységei sorolhatók ide, akár egyéni vállalkozóként, akár alkalmazottként folytatják azokat.

Mint látható, „valódi” szolgáltatásáramlás csak az első módozatnál fordul elő, hisz a többi esetben a határokat nem maga a szolgáltatás, hanem annak fogyasztója, a szolgáltató vállalkozásba befektetendő tőkejavak vagy a szolgáltató személy lépik át.

Fontos megjegyezni, hogy a 3. és 4. módozattal kapcsolatos szabályozások túlmutatnak a hagyományos kereskedelempolitikán, tekintettel arra, hogy olyan kényes kérdéseket érintenek, mint például a külföldi vállalkozások működési feltételeinek (azaz végső soron a közvetlen külföldi befektetések körülményeinek) szabályozása vagy a külföldi magánszemélyek munkavállalási (illetve vállalkozási) lehetőségei (Lloyd, 2001).

A nemzetközi szolgáltatás-kereskedelem legfőbb szabályává a GATS a *legnagyobb kedvezmény elvét* teszi.⁵ Ez a GATT-ból átvett elv igyekszik kiterjeszteni az árukereskedelem terén elért liberalizációs sikereket a szolgáltatási szektorra is, mégpedig általános alapokon, azaz a teljes és differenciálatlan piacnyitás felől közelítve. A szolgáltatási szektor liberalizációja azonban a GATS-egyezmény aláírásakor igen eltérő fázisban volt még a fejlett országokban is, ezért az egyezmény megengedi, hogy a tagországok – bizonyos feltételek mellett – kivonhatják egyes szektoraikat a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása alól.⁶ A mentességeket ötévente felülvizsgálják, és normális esetben nem tarthatók fenn tíz évnél hosszabb ideig.

A liberalizáció másik fontos alapelve az *átláthatóság*. Ez az elv lehetővé teszi a tagországok és gazdasági szereplők számára a szolgáltatás-kereskedelemre vonatkozó jogszabályok, illetve azok változásainak nyomon követését.⁷

Az általános elveken túl a GATS meghatározza a tagországok szolgáltatási piacaira való kölcsönös bejutás konkrét feltételeit, a piacra jutás és a nemzeti elbánás szabályozásán keresztül. Mindkét területen a tagok ún. engedményes listája⁸ a mérvadó, amely azok konkrét kötelezettségvállalásait tartalmazza az egyes szolgáltatási ágazatok tekintetében.⁹

A *piacra jutás* elve¹⁰ a szolgáltatás-kereskedelem mind a négy módozatára vonatkozik, és megtiltván a GATS által el nem ismert piaci akadályok alkalmazását, egyenlő feltételeket biztosít minden szolgáltató és szolgáltatás számára a piaci megjelenés tekin-

⁵ GATS, II. cikk, 1. bek.

⁶ GATS, II. cikk, 2. bek., e tekintetben a GATS markánsan különbözik a GATT-tól, amely nem jogosít fel hasonló korlátozásokra.

⁷ GATS, III. cikk, 1–5. bek.

⁸ Egyes forrásokban a „vállalási lista” megnevezés szerepel.

⁹ GATS, XX. cikk, 1. bek. Eszerint a lista meghatározza:

a) a piacra jutással összefüggő kikötéseket, korlátozásokat és feltételeket;

b) a nemzeti elbánásra vonatkozó feltételeket és minősítést;

c) a további kötelezettségekkel kapcsolatos vállalásokat;

d) amennyiben indokolt, az ilyen kötelezettségek végrehajtásának időszávját; és

e) a kötelezettségek életbelépésének időpontját.

¹⁰ GATS, XVI. cikk, 1. bek.

tetésben. A GATS ugyanakkor lehetővé teszi a tagországok számára, hogy bizonyos korlátozó intézkedéseket alkalmazzanak, amelyeket azonban fel kell tüntetniük engedményes listáikban, és amelyeknek meg kell felelniük az Egyezmény által elfogadhatóként definiált típusok valamelyikének.¹¹

A *nemzeti elbánás* elve megköveteli a külföldiek és a helyiek diszkriminációmentes kezelését a szolgáltatási szektorban. Az áruk külkereskedelméhez képest ez az elv tágabban érvényesül, ugyanis nemcsak a szolgáltatásokra, hanem a szolgáltatást nyújtó szervezetekre és magánszemélyekre is vonatkozik.¹² Az Egyezmény kimondja, hogy a nemzeti elbánás elve teljesíthető a külföldiek és hazaiak formálisan azonos és formálisan eltérő kezelésével egyaránt. E megfogalmazás mögött az a felismerés rejlik, hogy a *de jure* azonos elbánás *de facto* hátrányos helyzetbe is hozhatja a külföldi szolgáltatót, tekintettel a szolgáltatásokat az áruknál sokkal inkább átható, a környezeti tényezőkre fokozottan érzékeny humán elemekre. Ezért az egyenlő nemzeti elbánás elve – legalábbis elméleti szinten – leginkább a kiegyenlített versenyfeltételek biztosításában kell, hogy jelentkezzen, ami éppenséggel a külföldieknek nyújtott *de jure* kedvezményekben is megvalósulhat.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelmet befolyásolják a *belföldi szabályozás* kérdései is. A GATS elismeri a kormányok jogát belföldi illetőségű szolgáltatásaik szabályozása terén. Ugyanakkor arra törekszik, hogy ennek során kiiktassa a diszkriminációt a különböző külföldiek, illetve a külföldiek és belföldiek között, valamint szorgalmazza a szabályozórendszer minél nagyobb fokú átláthatóságát.¹³ A liberalizáció tehát a GATS értelmezésében nem azonos a deregulációval, a szabályozottság szükségességét az egyezmény nem vonja kétségbe.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja szempontjából kulcsfontosságú, fent ismertetett intézkedések mellett a GATS több *kiegészítő intézkedést* irányoz elő, például a gazdasági integrációs megállapodásokban való részvétel lehetőségére, a monopóliumok kialakulásának vagy fenntartásának tilalmára vagy a szabad versenyt korlátozó üzleti gyakorlatok felszámolásának kötelezettségére vonatkozóan.¹⁴

A GATS megalkotta saját szolgáltatásosztályozási rendszerét, amely elvileg – legalábbis az Egyezmény megalkotóinak szándékai szerint – a szektor egészét lefedi. A rendszer tizenegy fő ágazatot, s ezeken belül számos alágazatot különböztet meg. Az egyes szolgáltatási ágazatokra vonatkozó liberalizációs kötelezettségvállalásokat (illetve átmeneti korlátozó intézkedéseket) a tagországok *engedményes listái* tartalmazzák, amelyekből eredetileg 95-öt¹⁵ csatoltak a GATS cikkelyeihez (így a listák az Egyezmény szerves részét képezik). A listák valójában a piacra jutás mértékének szabályozását szolgálják, biztosítva az Egyezmény rugalmasságát – e nélkül a GATS liberalizációs rendelkezései elfogadhatatlanok lennének a legtöbb tagország számára.

A listákban rögzített kötelezettségvállalások két dimenzióban értékelhetők: *szélességben*, azaz a lefedett szolgáltatási ágazatok számának tekintetében, és *mélységben*, vagyis a vállalt liberalizációs fokozat vonatkozásában. Ez utóbbi meghatározására a GATS alapvetően négy kötelezettségvállalás-típust használ:

– a *korlátozásmertességet*, vagyis mindennemű korlátozás eltörlését a külföldi szolgáltatókkal szemben;

– a *korlátozást*, vagyis bizonyos feltételek előírását a külföldi szolgáltatók belföldi gazdasági szereplőket érintő tevékenységére vonatkozóan;

¹¹ GATS, XVI. cikk, 2. bek.

¹² GATS, XVII. cikk, 1. bek.

¹³ GATS, VI. cikk, 1. bek.

¹⁴ GATS, V., VIII., IX. cikk.

¹⁵ Az Európai Unió közös listát állított ki 12 tagállama nevében, megjelölve az esetleges specifikus nemzeti szintű kötelezettségvállalásokat.

– az *elnekmkötelezettséget*, azaz a tagország nem tesz liberalizációs kötelezettségvállalásokat; ez nem feltétlenül jelenti, hogy a külföldi szolgáltatókat nem engedi be a piacára, csupán nem garantálja számukra, hogy az adott állapotot fenntartja (vagyis a *de facto* liberalizációt akár jogszerűen is csökkentheti);

– az *elnekmkötelezettséget technikai megvalósíthatóság híján*, azaz a tagország nem tesz (liberalizációs vagy korlátozó) kötelezettségvállalásokat, mivel azok nem értelmezhetők vagy nem lehetségesek az adott szolgáltatás természetéből kifolyólag (például a szolgáltatások legnagyobb részénél nem értelmezhető a határon átnyúló kereskedelem fogalma, mivel a fogyasztó távollétében nem valósítható meg maga a szolgáltatás).

A GATS elveit és szabályait rögzítő cikkelyeken és a tagállamok által benyújtott nemzeti engedményes listákon túl az Egyezmény szerves részét képezik annak mellékletei is, amelyek további intézkedéseket határoznak meg néhány „kényes” ágazat (légi és tengeri szállítási, pénzügyi, illetve távközlési szolgáltatások), valamint a szolgáltatásokat nyújtó természetes személyek mozgása vonatkozásában. A GATS aláírása óta eltelt időszakban lefolytatott multilaterális ágazati tárgyalásokhoz a mellékletek szolgáltak alapul.

WTO-tárgyalások az Uruguayi forduló után

A WTO tagállamai gyakorlatilag közvetlenül az Uruguayi forduló lezárása után folytatták a szolgáltatáskereskedelmi tárgyalásokat, amelyek részben a GATS szabályainak továbbfejlesztésére irányultak, részben pedig a piacra jutási kötelezettségvállalások mennyiségi és minőségi fejlesztésére négy konkrét területen. Ezek a következők voltak (WTO, 2002).

– *Pénzügyi szolgáltatások.* Jóllehet az Uruguayi forduló során 76 ország tett kötelezettségvállalásokat e területen, az Egyesült Államok úgy ítélte meg, hogy néhány fontos partnere vállalásai, és így az egész pénzügyi „csomag” nem eléggé liberalizáltak ahhoz, hogy saját részéről biztosítsa a legnagyobb kedvezményt. Ezt alátámasztotta az a meggyőződése, hogy a fennálló – zömmel bilaterális kapcsolatokra épülő – nemzetközi bankrendszer elég jól működik ahhoz, hogy egy multilaterális kötelezettségeken alapuló új rendszer bevezetését csak a kötelezettségvállalások kellő kiterjedtsége és magas minősége tegye indokoltá. A tagállamok előtt két lehetőség állt: a tárgyalások folytatása a kötelezettségvállalások jelentős továbbfejlesztése céljából vagy a pénzügyi szolgáltatások kizárása a GATS-ból. A tagállamok az előbbi utat választották, és az 1997 decemberében lezárult tárgyalásokon jelentős sikert értek el: a kötelezettségvállalásokat tevő országok száma 102-re emelkedett, azok számottevő minőségi javulása mellett.

– *Alapvető távközlési szolgáltatások.* Az Uruguayi forduló tárgyalásain szándékosan kevés teret szenteltek e szolgáltatási ágazatnak, mivel egyrészt a kérdés túl összetett volt ahhoz, hogy egy széles ágazati lefedettségű tárgyalássorozatba beilleszthető legyen, másrészt az elkövetkező években olyan változások voltak várhatóak, amelyek nagymértékben megkönnyíthették az előrelépést (mindenekelőtt az EU belső piaci liberalizációjának kiteljesedéséről volt szó). Az alapvető távközlési szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalások 1997 februárjáig tartottak és jelentős eredményeket hoztak: mintegy 60 ország tette lehetővé a nemzetközi versenyt e téren, zömmel kereskedelmi jelenlét formájában. A domináns szolgáltatók piaci erőfölénnyel való visszaélésének megakadályozására a tagállamok egy sor irányelvet fogalmaztak meg, amelyeket egy „referencia-okmányban” rögzítettek. Ez utóbbit a tagállamok döntő többsége – változatlan vagy módosított formában – csatolta kötelezettségvállalásaihoz.

– *Tengeri közlekedés.* Az Uruguayi forduló utolsó napjaiban az Egyesült Államok és az Európai Unió visszavonta valamennyi kötelezettségvállalását erre az ágazatra vonat-

kozóan, és a tárgyalások folytatását javasolta szektorális szinten. A tárgyalások 1996 júniusáig folytak, ám nem szolgáltak érdemi eredményekkel – a tagállamok valójában közelebb voltak a megegyezéshez az Uruguayi forduló során, mint ezeken a tárgyalásokon. A legkomolyabb eredménynek sajátos módon az tekinthető, hogy az ágazat liberalizációját érintő kérdéseket a következő általános tárgyalási forduló napirendjére tűzték. A jövőbeni egyeztetések sem ígérkeznek könnyűnek, mivel az ágazat politikailag igen kényesnek minősül, és a tagállamok között nézeteltérések sora feszül a szolgáltatás-kereskedelmet e téren akadályozó tényezők mibenlétéről és kiterjedtségéről.

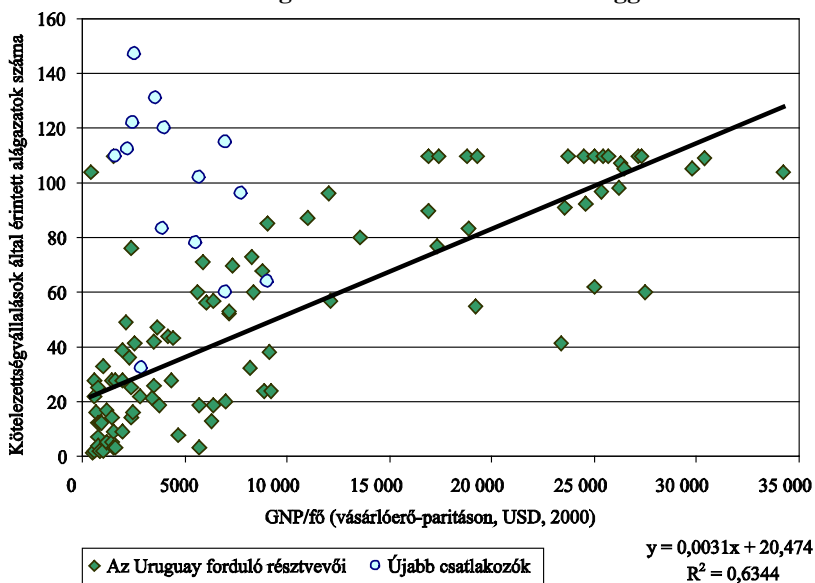
– *Természetes személyek mozgása.* A tárgyalások folytatását erre a kérdésre vonatkozóan elsősorban az a tény motiválta, hogy a fejlődő országok elégedetlenek voltak az Uruguayi forduló során elért eredményekkel, lévén a fejlett országok kötelezettségvállalásai főképp az üzleti látogatók és a vállalaton belüli vezetői és technikai munkaerő nemzetközi mozgására korlátozódtak, de nem adtak teret a számukra komparatív előnyöket hordozó munkaigényes szolgáltatások nemzetközi exportjának. A fejlődő országok ezért a nem titkolt feltétellel vettek részt a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalásokon, hogy engedményeket kapnak a 4. szolgáltatási módozattal kapcsolatban. Ez utóbbi területen azonban – minden igyekezet ellenére – nem történt áttörés. A fejlett országok egy része bizonyos fokig javított kötelezettségvállalásai minőségén, de teljes liberalizációról még távolról sem beszélhetünk. Ugyanakkor a fejlődő országok nem mondtak le arról, hogy a „másik oldal” számára előnyös további liberalizációs intézkedésekért cserébe e téren kérjenek a jövőben is ellentételezést.

A GATS keretében zajló liberalizáció értékelése

A GATT égisze alatt zajló nemzetközi kereskedelmi tárgyalások korábbi fordulóival ellentétben, amelyek a *meglévő jogi kereteken belül* igyekeztek továbblépést elérni a kereskedelmi akadályok lebontása terén, az Uruguayi forduló új alapokra helyezte a liberalizációt, amennyiben korábban „érintetlen” területeket – köztük a szolgáltatásokat – is a tárgyalások hatálya alá vonta. Ez megkövetelte a tárgyaló felektől, hogy gondolják át vagy adott esetben alkossák meg a szükséges kereskedelem-politikai eszközöket. Jóllehet megkísérelték, nem volt lehetséges változtatások nélkül alkalmazni a GATT rendelkezéseit e téren, tekintettel az áru- és a szolgáltatás-kereskedelem közötti számottevő tartalmi különbségekre. Ebből adódóan a tárgyalásokon rengeteg energiát emésztett fel a szabályok kialakítása, sokszor a liberalizációs egyeztetések kárára. Ezért az Uruguayi forduló során vállalt liberalizáció szintje meglehetősen alacsony maradt mind a szektorális lefedettség, mind a kötelezettségvállalások minősége tekintetében. A tagországok leginkább a status quo rögzítésére törekedtek, ritkán vállalva további liberalizációt – sőt, gyakran előfordult, hogy a *de facto* liberalizáció magasabb szintűnek bizonyult, mint amit egy-egy tagország az egyezmény keretében vállalt (*Snape, 1998*).

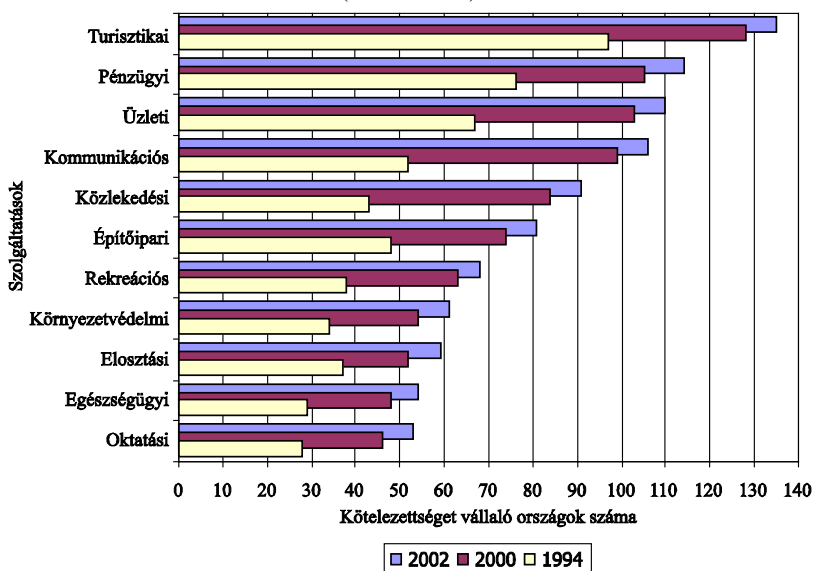
Az Uruguayi forduló szolgáltatásliberalizáció terén elért eredményeinek felmérése nem könnyű feladat – az előrelépés ezen a területen csupán hozzávetőlegesen „mérhető”, mégpedig elsősorban a tagországok által tett kötelezettségvállalások mennyisége és jellege révén. Ha a nemzeti kötelezettségvállalások összmennyisége szerinti csoportosításban vizsgáljuk a WTO tagállamait, aligha meglepő módon arra az eredményre jutunk, hogy a legtöbb vállalást a fejlett országok és az ún. átmeneti gazdaságok tették, míg az ebből a szempontból legkevésbé liberalizáltak minősülő piacok között szinte kizárólag fejlődő országok szerepelnek (WTO, 2002). Ezt az összefüggést jól szemlélteti a 2. ábra is (amely egyúttal néhány újonnan csatlakozó fejlődő és átmeneti ország erősen liberalizációpárti beállítottságára is rávilágít).

A gazdasági fejlettség és a GATS keretében tett kötelezettségvállalások számának összefüggése

Forrás: Adlung [2002].

A WTO-tagállamok által tett kötelezettségvállalások száma a GATS keretében, szolgáltatási ágazatonként (1994–2002)

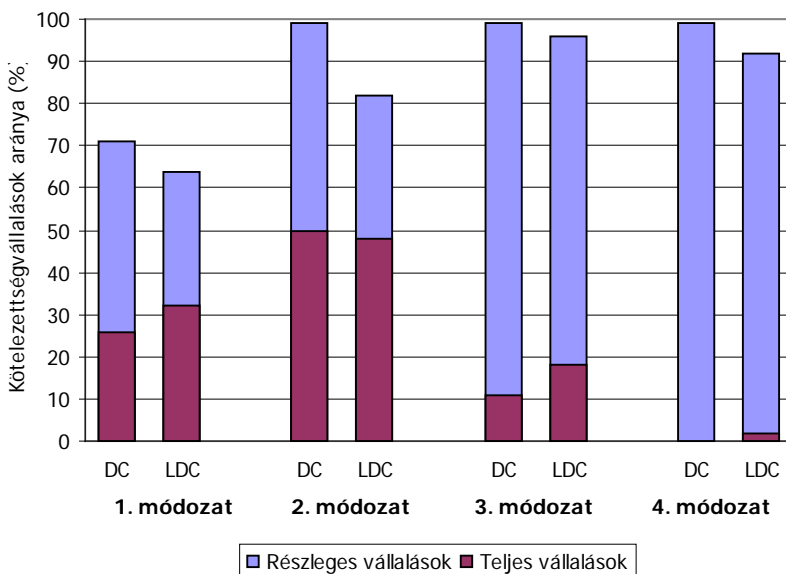
Források: GATT [1994]; WTO [2002]; Adlung [2002].

Fontos információkat nyújt a liberalizációs intézkedések ágazati megoszlása is. A 4. ábra a tagországok által általában használt ágazonkénti bontásban (GATT, 1991) mutatja be a 2002 elejéig tett nemzeti kötelezettségvállalások számát. A turizmus számít messze a legnyitottabb ágazatnak, mivel a szolgáltatások akadályainak lebontása még a fejlődő országok szemszögéből nézve is inkább előnyökkel, semmint hátrányokkal jár, de magas liberalizációs fokot képviselnek az alapvető üzleti és infrastrukturális szolgáltatások is. A sor végén azok az ágazatok találhatóak, amelyek a lakosság alapellátása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, ezért „piacosításuk” mérsékelten jellemző.

A kötelezettségvállalások száma azonban elsősorban azt árulja el, hogy beleesik-e egy-egy ágazat vagy alágazat a tagországok érdeklődésének hatósugarába a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem fejlesztése kapcsán, de nem ad pontos képet arról, mennyire liberalizált az adott terület. A kötelezettségvállalások ugyanis, mint fent láttuk, különböző liberalizációs fokozatot jelenthetnek, így azok nagy száma nemcsak a külföldi szolgáltatók „beengedésének” szándékát mutathatja, hanem éppenséggel azt is, hogy egyes országok jelenleg vagy a későbbiekben korlátozni kívánják a nemzetközi versenyt nemzeti piacaikon. Az árnyaltabb kép kialakítását segíti az 4. ábra, a kötelezettségvállalás-típusok arányainak szolgáltatásmódozatonkénti bemutatásával. Ebből látható, hogy igen nagy különbségek mutatkoznak az egyes módozatok között a teljes liberalizációt illetően: míg a külföldi fogyasztás esetében az összes vállalt kötelezettség mintegy fele esik ebbe a kategóriába, a természetes személyek jelenléte terén a korlátozásmentesség aránya elenyésző.

4. ábra

A piacra jutási kötelezettségvállalások összetétele szolgáltatási módozatoként (2000-ben)

Rövidítések: DC – fejlett országok, LDC – fejlődő országok és átmeneti gazdaságok; a „Teljes vállalás” a korlátozásmentességet, a „Részleges vállalás” a többi kötelezettségvállalási típust jelenti.

Forrás: WTO [2002].

Az 4. ábra adatainak értékelésekor érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy szakértői becslések (például: *Karsenty*, 2000) alapján a két legfontosabb módozatnak az 1. és a 3. számít, a világ szolgáltatáskereskedelmének 80-85 százalékát magába foglalva (a kereskedelmi jelenlét önmagában 40-50 százalékos részesedéssel bír). Ebből a szövegből különösen a 3. módozat liberalizációjának mérsékelt volta szembetűnő, hisz ez azt jelenti, hogy a legtöbb ország – még a fejlettek is – feltételekhez köti a külföldi szolgáltató vállalkozások létesítését.

Ez utóbbi módozatot érdemes tovább elemezni a korlátozások típusa alapján: az 1. táblázatból látható, hogy leggyakrabban a jogi formák, a külfölditőke-részesedés nagysága és tranzakciók vagy eszközök értéke tekintetében kötnek ki korlátozásokat a tagállamok, a leginkább „sújtott” ágazatoknak pedig a pénzügyi, az üzleti és a kommunikációs szolgáltatások bizonyulnak.

1. táblázat

**A kereskedelmi jelenlétet érintő piacra jutási korlátozások
a WTO tagállamok összességében
(2000-ben)**

Szolgáltatások	a szolgáltatók száma	Egy kötelezettségvállalásra jutó korlátozások száma					a külfölditőke-részesedés nagysága
		a tranzakciók vagy eszközök értéke	a műveletek száma	a természetes személyek száma	a jogi formák típusa	a jogi formák típusa	
Turisztikai	0,2	0,4	0,1	0,1	0,5	0,4	
Pénzügyi	4,6	4,3	1,4	0,9	8,6	4,4	
Üzleti	0,2	3,4	0,0	0,8	4,0	3,6	
Kommunikációs	3,9	2,1	0,2	0,5	4,3	3,8	
Közlekedési	0,3	0,9	0,0	0,1	1,9	1,4	
Építőipari	0,1	0,9	0,0	0,2	0,9	0,9	
Rekreációs	0,1	0,3	0,0	0,1	0,5	0,2	
Környezetvédelmi	0,2	0,7	0,0	0,1	0,7	0,6	
Elosztási	0,2	0,7	0,0	0,1	0,4	0,4	
Egészségügyi	0,2	0,3	0,1	0,2	0,6	0,4	
Oktatási	0,1	0,3	0,0	0,0	0,9	0,5	

Megjegyzés: A fenti mutatók az adott ágazatra jutó összes korlátozás, illetve az abban kötelezettségvállalásokat tevő tagországok számának hányadosai.

Forrás: *Mattoo* [2000b].

A GATS bírálata

A szolgáltatásliberalizáció folyamata élénk vitákat váltott ki világszerte, melyek gyökerei még jóval a GATS megszületése előtti időkre nyúlnak vissza (OECD, 2002). Az 1970–1980-as évek fordulóján lángolt fel először a vita a szolgáltatások világkereskedelmi szerepével kapcsolatban. A tercier szektor lebecsülése leginkább abban nyilvánult meg, hogy a „láthatatlannak” nevezett szolgáltatásokat sokan nem tekintették értékteremtésre, termelékenység-növelésre, illetve kereskedelmi haszon realizálására alkalmas javaknak.

A vita második hulláma a 80-as évek közepén bontakozott ki, amikor a fejlődő országok egy része ellenezte a szolgáltatások kereskedelmének napirendre tűzését a GATT soron következő tárgyalási fordulóján. Vezető politikusaik attól tartottak, hogy a fejlett országok dominanciája a szolgáltatások terén túlzott veszélyt jelent gazdasági szuvereni-

tásukra, különösen az olyan érzékeny ágazatokban, mint a banki vagy a távközlési szektor. Ezek a fenntartások azóta jelentősen mérséklődtek, egyrészt a GATS rendkívül rugalmas liberalizációs megközelítésének, másrészt annak a felismerésnek köszönhetően, hogy a fejlődő országok számottevő előnyöket realizálhatnak a szolgáltatások szabad áramlása révén, még ha komparatív előnyeik elsődlegesen a mezőgazdaságban vagy a feldolgozóiparban mutatkoznak is (*Sauvé, 2000*).

A szolgáltatáskereskedelemmel kapcsolatos ellenérzések harmadik hulláma egy olyan feltételezésen alapul, amely sajátos módon a korábbi nézetek szöges ellentéte. E szerint egyes szolgáltatási ágazatok egyszerűen túl nagy jelentőségűek ahhoz, hogy nemzetközi egyezmények tárgyává lehessen tenni azokat. A GATS – és általában a szolgáltatásliberalizáció – mai bírálói úgy tartják, hogy a nagyobb piaci nyitottság a szolgáltatások terén számos nemkívánatos következménnyel járhat. Kritikáik általában a következő megállapításokban csúcsosodnak ki.

A liberalizáció csökkenti a hozzáférhetőséget, növeli a költséget és fenyegeti a minőséget az olyan társadalmi és közszolgáltatások esetében, mint az egészségügy vagy az oktatás, illetve az ivóvíz- és energiaellátás.

A kulturális szolgáltatások – elsősorban filmek, televíziós és zenei produkciók – korlátlan beáramlása aláássa és marginalizálja az autentikus nemzeti és helyi kultúrát.

A liberalizáció egyedüli valódi haszonélvezői a multinacionális óriásvállalatok, akik ki tudják használni az egyezmény adottságait a helyi versenytársak elnyomására és a nemzeti szabályozás kijátszására.

Mindezen aggodalmak gyakran egyetlen fogalomkörben, a *globalizáció* hatásaira vonatkozóan jelennek meg. Anélkül, hogy a globalizáció fogalma és tartalma körüli parttalan vitákban állást foglalnánk, e helyütt röviden ki kell térnünk annak két, a szolgáltatásokat közvetlenül érintő vonatkozására. A globalizáció kapcsán megfigyelhető egyfelől egy *menyiségi* változás, a szolgáltatások nemzetközi forgalmának bővülése, másfelől egy *minőségi* átalakulás is, ami több olyan tevékenység kereskedelmi forgalomba való kerülésében ölt testet, ami korábban izolálva volt a piactól (ilyenek például az oktatási, az egészségügyi, a kulturális és a közmű-szolgáltatások).

Elsősorban ez utóbbi kérdés, vagyis a szolgáltatások piacra vitele az, ami a legtöbb kritikus vélemény táptalajául szolgált a liberalizációval kapcsolatban. Sajátos módon azok, akik a liberalizáció ellen foglalnak állást, valójában inkább bizonyos szolgáltatások piacra vitelét ellenzik, gyakorlatilag függetlenül attól, hogy nemzeti vagy nemzetközi potenciális befektetőkről van-e szó. A bírálók attól tartanak, hogy a politikailag érzékeny szolgáltatási ágazatok beillesztése a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokba csökkenteni fogja az állami ellenőrzés és befolyásolás lehetőségét azáltal, hogy kiszolgáltatottá teszi ezen ágazatokat a piaci erőknek. Szélsőséges vélemények szerint a GATS keretében zajló szolgáltatásliberalizáció egyenesen a demokráciát veszélyezteti a multinacionális társaságok mögöttes „világuralmi” törekvései révén (például: *Sinclair, 2000*, *Education International, 2000*).

A GATS továbbfejlesztése kapcsán napjainkban zajló vita ennél fogva összetettebb, mint a hagyományos szabadpiaci–protekcionista ellentét az árukereskedelem terén. Egy régebbi „GATT-típusú” vitában, még ha jelentős nézetkülönbségek voltak is a felek között a piacnyitás mértékét illetően, mindketten azonos platformon álltak, mert egyaránt piaci alapon működő vállalkozásokat képviseltek. A szolgáltatások kereskedelmének liberalizációjáról szóló vitákban azonban jóval szélesebb azok köre, akik képviselni szeretnék érdekeiket a tárgyalásztalnál: a skála a tiszta állami monopóliumoktól a hagyományos vállalkozásokig terjed, átmeneti formák sokaságán keresztül (állami részesezésű vállalatok, szabályozott monopóliumok, nonprofit szervezetek stb.). A GATS-nak címzett kritikák sokszor valójában nem is a WTO ellen irányulnak, hanem a nemzeti

kormányok figyelmét igyekeznek felhívni arra, hogy a szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdésekben mindenekelőtt nemzeti szinten kell konszenzusra jutni, és csak ezután lehet a nemzetközi nyitással foglalkozni.

A liberalizáció kiterjesztésével kapcsolatos érdekkonfliktusok

A liberalizációs tárgyalások kezdettől fogva érdekkonfliktusokkal terheltlen folytak, tekintettel arra, hogy a fejlett országok – bár ma már egyöntetűen támogatják az erőteljes liberalizációt – sokszor eltérő álláspontokat képviseltek a liberalizáció mechanizmusára és részleteire vonatkozóan, a fejlődő országok pedig bizalmatlanul viszonyultak magához a liberalizációhoz is. Utóbbiak egyértelművé tették, hogy a tárgyalásokon való előrelépés a fejlett országoknak a fejlődők érdekeit szolgáló engedményekre való hajlandóságán múlik.

A liberalizációval kapcsolatos legjelentősebb érdekellentétek éppen a kölcsönösség értelmezése kapcsán alakultak ki. A fejlett országok – egyes ágazati megállapodások vagy szervezetek által alkalmazott egységes feltételrendszerre hivatkozva – a tárgyalásokon a szimmetrikus megközelítést¹⁶ szorgalmazzák, amit a fejlődő országok többsége erős fenntartásokkal kezel. A javaslatok ugyanis főképp tüke- és technologiaigényes ágazatokra vonatkoznak, amelyekben a fejlett országoknak behozhatatlan komparatív előnyeik vannak.

A fejlődő országok egyes képviselői (például: *Nayyar*, 1990) ezért szorgalmazzák a kereskedelmi tárgyalások tematikájának kiegyensúlyozottabbá – vagyis az érintett ágazatok tekintetében aszimmetrikussá – tételét, amennyiben szerintük azokban a fejlett országok érdekeit szolgáló, azaz a nemzetközi tükeáramlást feltételező ágazatok rovására növelni kell a fejlődő országok számára előnyös, nemzetközi munkaerő-áramlásra épülő ágazatok súlyát. A szolgáltatások terén különösen hátrányos helyzetben levő országok számára pedig a kiegyensúlyozás eszközeként mezőgazdasági termékeik növekvő exportját kell lehetővé tenni.

Ugyanakkor a nemzetközi szolgáltatási tranzakciók akadályoztatása nem csupán a kormányok „privilegiuma”. A transznacionális vállalatok piacorlátozó intézkedései¹⁷ (piacfelosztás, ármanipuláció, belépési korlátok stb.) a banki, biztosítási, közlekedési és távközlési szolgáltatások területén ugyancsak számottevő akadályokat jelentenek. A fejlődő országok e téren nem csupán a nemzetközi kereskedelemből származó hasznok realizálásától esnek el, hanem sok esetben a tanulási és fejlődési lehetőségek terén is hátrányokat kénytelenek elszenvedni (*Vaitsos*, 1988). A fejlődő országok számára a liberalizációnak ezért együtt kell járnia a transznacionális vállalatokat „befogadni” képes piaci környezet kialakításával, azaz olyan feltételek teremtésével, amelyek például lehetővé teszik a helyi beszállítói háttér kialakítását (ami aláhúzza a liberalizációt megelőző belső reformok szükségességét).

¹⁶ Vagyis a kereskedelmi akadályok kölcsönös felszámolását az érintett ágazatok tekintetében.

¹⁷ Megfigyelhető, hogy az információs technológiák fejlődése következtében fellépő relatív távolság- és időcsökkenéssel párhuzamosan új kereskedelmi korlátok és kereskedelemtorzító „intézmények” alakultak ki (monopolisztikus megállapodások, piac- és termékelosztások stb.). Sajátos módon a nemzetközi kereskedelem liberalizációja napjainkban együtt jár az egyik legfontosabb termelési tényező, nevezetesen az információ növekvő globális monopolizációjával. Emiatt konfliktus alakul ki az új technológiák globális oligopolisztikus előnyök realizálására törekvő tulajdonosai, illetve azok között, akiknek ezek megszerzése a fejlődés elengedhetetlen feltétele. A világ ennél fogva egy újfajta protekcionizmussal szembesül: míg régebben ez az eszköz alapjában véve a belső piac védelmét jelentette a nemzetközi versenyen szemben, addig ma a globális piacok védelme került előtérbe az innovatív technológia tulajdonosai részéről (*Tuthill*, 1997; *Miozzo – Soete*, 2001).

A szolgáltatáskereskedelmi tárgyalások új fordulója

A GATS létrehozói számára nyilvánvaló volt, hogy a későbbiek során szükség lesz újabb tárgyalási fordulókra a liberalizáció magasabb szintre emelése érdekében. A GATS-egyezmény explicit módon kiköti, hogy az első fordulót a WTO-egyezmény életbelépésétől számított öt éven belül (azaz 2000 januárjában) meg kell kezdeni.¹⁸ A WTO 1999. decemberi seattle-i konferenciájának kudarcra ellenére 2000. január 1-jén formálisan kezdetét is vette a GATS újabb tárgyalási fordulója, az eredeti egyezményben rögzített menetrend („built-in agenda”) alapján.¹⁹

A leendő tárgyalási fordulóokra vonatkozó előzetes kötelezettségvállalás precedens nélküli a GATT történetében. A korábbi GATT-fordulókat a nagyobb tagállamok – elsősorban az USA – kezdeményezték, amikor úgy érezték, hogy megérett az idő az újabb tarifacsökkentésre és a liberalizáció vélt vagy valós kiskapuinak bezárására. Az új forduló megkezdése tehát egy számottevő politikai és gazdasági erővel bír, a szabadpiaci verseny kiteljesítése iránt elkötelezett vezető hatalom létén múlott (*Adlung*, 1999). Az a tény, hogy a GATS intézményesítette és rendszeressé tette a későbbi tárgyalási fordulókat, leginkább a világkereskedelmi rendszer kiszélesedésére és diverzifikáltabbá válására vonatkozó felismerésnek köszönhető. A GATT/WTO kereteiben zajló világkereskedelemben ugyanis jelentősen megnőtt a szereplők, az érintett területek és a létrehozott szabályok száma a szervezet működésének kezdeti időszakához képest.

Az újabb tárgyalási fordulók kikötése azonban nem jelentette azok tartalmának és tárgyalási módszerének meghatározását. A GATS-egyezmény e téren nem szolgál konkrét utasításokkal, nyitva hagyva bármilyen sajátos megközelítési mód lehetőségét, illetve szabad kezdet adva az eldöntendő kérdések körének meghatározásában. A XIX. cikkely általános mandátumát néhány területen ugyanakkor konkrétabb rendelkezések és útmutatások egészítik ki. Ilyenek például a legnagyobb kedvezmény elve alóli kivételek rendszerének felülvizsgálatára, a tengeri és a légi közlekedés egyezménybeli „lefedettségének” kiszélesítésére irányuló kezdeményezések. A millenniumi forduló előkészítése során felmerült az igény bizonyos új, korábban nem tárgyalt területek vizsgálatára is, köztük elsősorban az elektronikus kereskedelemmel összefüggő kérdések napirendre tűzésére.²⁰

Tárgyalási kihívások az új fordulóban

A világ országainak kormányai ma már széleskörűen elismerik a szolgáltatások kiemelkedő szerepét a társadalmi és gazdasági fejlődésben. Ennek megfelelően számos ország hozott már a GATS létrejötte előtt és az azóta eltelt időben is egyedi liberalizációs intézkedéseket. A jelenlegi tárgyalásokon ezzel kapcsolatban több kérdés is felmerül: miként lehet ezeket beilleszteni a GATS rendszerébe, hogyan lehet felhasználni az Egyezményt a további hazai reformok támogatására, hogyan lehet reagálni egyes országok erőteljesebb liberalizációs törekvéseire, és mit lehet ezekért cserébe kérni.

Mint korábban szó volt róla, az Uruguayi forduló mérsékelt eredményeket hozott a konkrét szolgáltatási ágazatok liberalizációja terén. Fő eredményének a későbbi tárgya-

¹⁸ GATS, XIX. cikk, 1. bek.

¹⁹ A 2001. novemberi Dohai Nyilatkozat már csak „szentesítette” a közel két éve folyó tárgyalásokat, az új általános WTO-forduló napirendjébe illesztve azokat.

²⁰ Felmerült például az a kérdés, hogy az internetes hálózatok vajon nyilvános távközlési hálózatoknak számítanak-e, és így kiterjednek-e rájuk a GATS távközlési mellékletének rendelkezései; kétségek fogalmazódtak meg emellett abban a tekintetben, hogy vajon minden elektronikus úton piacra vitt termék szolgáltatásnak minősül-e, azaz a GATS hatálya alá tartozik-e.

lások és a liberalizációs folyamat kereteinek kialakítása tekinthető, még ha ezeket sem lehet véglegesnek nyilvánítani. A GATS legnyilvánvalóbb hiányossága a liberalizációs kötelezettségvállalások csekély mértékében és alacsony minőségében rejlik (az előbbi alatt a korlátozott szektorális lefedettséget, az utóbbi alatt pedig a korlátozásmentesség alacsony részarányát értve).

Fontos kihívásnak számít tehát az új fordulóban a továbblépés mindkét tekintetben. A szektorális lefedettség bővítésének fő „csapásiránya” a tengeri és a légi közlekedés lehet, ahol csak elhanyagolható eredmények születtek az Uruguayi forduló során az ágazatok nagy jelentősége ellenére.

Az aktuális forduló további kulcskérdését jelenti, hogy megfelelően tudják-e értékelni a tagországok a választott liberalizációs politika szélesebb gazdasági következményeit. Az Uruguayi forduló sajátos tanulsága volt, hogy több ország is a meglévő szolgáltatók érdekeinek kedvező szabályozására törekedett ahelyett, hogy megkönnyítette volna az új piaci szereplők belépését (Mattoo, 1999). A tagországok számára nyilvánvalóvá kell válnia annak a ténynek, hogy a meglévő szolgáltatók privilégiumainak védelme hosszabb távon gazdaságilag általában nem kifizetődő. A GATS pozitív szerepet játszhat abban a tekintetben, hogy ráirányíthatja a figyelmet a privilegizált piaci pozíciók fenntartásának visszásságaira, és ezáltal megfelelő irányultságú belföldi szabályozás kialakítására készítheti a tagországokat.

A belföldi szabályozásra vonatkozó multilaterális szabályok segíthetnek a hazai reformintézkedések előmozdításában és konszolidálásában, még akkor is, ha ez utóbbiak elsődleges célja a külföldi szolgáltatókkal szemben a piac védelme. Az eredeti GATS-rendelkezők e kényes területen meglehetősen gyengék, jóllehet az utóbbi években sikerült némi haladást elérni, megalapozva a jelenlegi tárgyalási fordulón folytatandó munkát. Az alapvető távközlési szolgáltatásokra kialakított versenybarát elveket például alkalmazni lehetne más hálózati alapú szolgáltatási ágazatokra is, mint a közlekedésre (a terminálok és a vonalas infrastruktúra tekintetében) vagy az energetikai szolgáltatásokra (az elosztási hálózatok kapcsán), biztosítandó, hogy bármely nagy alapszolgáltató költségalapú hozzáférést nyújtson az összes érdekelt hazai és külföldi végszolgáltatónak. A haladást jelzi az is, hogy a könyvviteli szolgáltatások tekintetében sikerült bevezetni a „szükségyszerűségi teszt”²¹ intézményét, amely példaértékű lehet más ágazatok számára is (Mattoo, 2000a). Ez az eszköz meghagyja a kormányok számára a döntési szabadságot gazdaságpolitikai téren, azzal a megkötéssel, hogy a meghozott intézkedések nem korlátozhatják a kereskedelmet a célok eléréséhez szükségesnél nagyobb mértékben. Például ha az egészségügyi ellátás szakmai színvonalának fenntartása a cél, a külföldi orvosok esetében felesleges begyakorlási időszakot kikötni, elegendő lehet egy komplex képességvizsgálat a kiválasztáshoz.

Függetlenül a tárgyalásokon alkalmazott módszertől (kérés/ajánlat jellegű vagy formulaalapú megközelítések, lásd később), prioritást kell adni egyes kulcsszektoroknak – mint a már említett közlekedés és az energetika, valamint a távközlés, a banki és kereskedelmi szolgáltatások –, illetve az olyan egymással összefüggő tevékenységek klasztereknek, amelyek létfontosságúak a gazdasági fejlődés és a világgazdaság vérkeringésébe való nagyobb mértékű bekapcsolódása szempontjából (például: e-kereskedelem, gyorspostarendszerek, logisztikai hálózatok). Valamennyi említett ágazatban a fejlett országok egyértelmű dominanciával rendelkeznek, ezért az érdekkonfliktusok minimalizálása érdekében napirendre kell tűzni azon szolgáltatási szektorok és módozatok nagyobb

²¹ „Necessity test” – nem tévesztendő össze a GATS által említett *gazdasági szükségesség vizsgálatára irányuló követelménnyel* („economic needs test”). Ez utóbbi diszkriminatív piacra jutási korlátozásnak minősül, míg az előbbi épp az ilyen korlátozások felszámolását célozza.

mértékű liberalizációját is, amelyekben a fejlődő országok bírnak jelentős exportpotenciállal. Az utóbbiak számára legjelentősebb terület alighanem a GATS 4. módozatának (a természetes személyek áramlásának) számukra előnyös kiaknázása. Jóllehet a fejlett országok számára ez politikailag kényes kérdésnek számít, napirendre tűzése nehezen lesz megkerülhető az aktuális tárgyalási forduló során (OECD, 2001).

Lehetséges tárgyalási megközelítések

A szolgáltatáskereskedelem multilaterális liberalizációjának megvalósítása általában nehezebb feladatot jelent, mint az árukereskedelemé, tekintettel a szolgáltatások sajátosságaira és a kereskedelmi akadályok sokrétűségére, ami komplikáltabbá teszi a kölcsönös engedmények gyakorlását. A WTO-tagállamok számára ezért az egyik legkomolyabb feladatot a tárgyalási elvek és módszerek kialakítása jelenti (Hoekman – Messerlin, 2000).

Több mint 20 WTO-tagállam tett közzé javaslatokat az új tárgyalási forduló kezdetéig annak alapelveire és eljárásaira vonatkozóan. A legtöbb javaslat síkraszállt a szolgáltatási ágazatok és szolgáltatáskereskedelmi módozatok összességét érintő, átfogó tárgyalások szükségessége mellett. Ezek fő módszerének általában az érintett partnerek közötti, konkrét ágazatokra vonatkozó kérés/ajánlat formájú tárgyalásokat tekintették. Kisebb határozottsággal, de felmerült az igény a horizontális megközelítésre is (például megfogalmazódott a diszkriminatív tökekorlátozások általános, valamennyi szektorra vonatkozó eltörlésének óhaja). Javaslatok születtek bizonyos ágazati klaszterek komplex kezelésére és a kötelezettségvállalások minimális szintjének – ágazatok vagy módozatok tekintetében történő – kikötésére is.

A *kérés/ajánlat formájú tárgyalások* előnyben részesítése a tárgyaló felek részéről érthető, hiszen az általános megközelítést gátolja a szolgáltatások terén fennálló kereskedelmi akadályok nem tarifális jellege és a GATS által definiált kereskedelmi módozatok heterogenitása. Az *ágazatspecifikus*, kérés/ajánlat alapon történő tárgyalások továbbá jobban szolgálják az exportérdekelt hazai ágazatokat, mint az általános megközelítésen alapuló, így politikailag kifizetődőbbnek számítanak.

Az ágazatspecifikus tárgyalások ugyanakkor általában olyan szolgáltatásokra és módozatokra összpontosulnak, amelyeket a fejlett országok gazdaságilag erős ágazatai uralnak. A távközlési vagy a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kiterjesztett tárgyalások is egyértelműen ezt bizonyították. Jóllehet ez utóbbiak esetében az eredmények kétségtelenül pozitívak az adott ágazat szempontjából, az ilyen tárgyalások nem képesek érdemben hozzájárulni a kevésbé jövedelmező ágazatok liberalizációjához és az elmaradottabb országok világkereskedelmi integrációjához.

A korábbi kereskedelmi fordulók során többször is alkalmazták az *általános tárgyalási megközelítéseket* tarifacsökkentési „képletek” alakjában. A vámtarifák egységes, százalékosan kifejezett csökkentése a pozitív kereskedelmi hatáson túl politikai előnyökkel is járt, amennyiben az elért eredményeket könnyebb volt megvédeni az ellenérdekelt hazai gazdasági szereplőkkel szemben: a liberalizáció nem a külföldi nyomással szembeni meghátrálásként, hanem egy általános alapelv elfogadásaként volt interpretálható.

A GATS sajátosságaiból kifolyólag a *formulaalapú* megközelítés a szolgáltatások esetében tágabb módon értelmezhető, mint az áruknál. Elméletileg két alkalmazási lehetőség mutatkozik: egyfelől mód van az egyezmény hatálya alá tartozó *ágazatok számára kiterjesztésre*, másfelől a *kötelezettségvállalások minőségének javítására* (Adlung, 1999). Az elvileg lehetséges tárgyalási „képleteket” a 2. táblázat tekinti át.

Lehetséges liberalizációs formulák a GATS újabb tárgyalási fordulóján

Formula	Alapelv	Példa / Modell
Az ágazati hatály kiterjesztését szolgáló képletek		
a) Negatív felsorolás („felülről lefelé” történő megközelítés)	Valamennyi ágazat automatikusan a liberalizációs kötelezettségvállalások hatálya alá esik mindegyik szolgáltatási módozat esetében. A listákon csak a kivételeket kell felsorolni.	A NAFTA szolgáltatási fejezete.
b) „Kvantitatív” megközelítés	Az ágazatok egy minimális számára vonatkozó vállalások kötelezővé tétele.	A GATS által megnevezett 11 szolgáltatási szektor bizonyos hányadának „lefedése”.
c) „Kvalitatív” megközelítés	Bizonyos gazdaságilag fontos ágazatokra vonatkozó vállalások kötelezővé tétele.	A telekommunikációs és pénzügyi szolgáltatások nagyobb lefedettségére irányuló javaslatok.
A kötelezettségvállalások minőségének javítását szolgáló képletek		
„Tarifásítás”	A nemzetközi kereskedelem nem tarifális jellegű akadályainak felváltása tarifális jellegű korlátozásokkal.	A GATT–WTO mezőgazdasági megállapodása.
Klasztermegközelítés	A kötelezettségvállalásokat nem az egyes szektorokra, hanem az egymással kapcsolatban álló ágazatok klaszterekre vonatkoztatják.	A futárszolgálatot és a kapcsolódó közlekedési szolgáltatásokat vagy a környezeti szempontból jelentős szolgáltatásokat érintő javaslatok a további kötelezettségvállalásokra.
Szabványos kötelezettségvállalások		
a) „Negatív” megközelítés	A különösen restriktív korlátozások alkalmazásától vagy fenntartásától való tartózkodás.	Az elektronikus pénzügyi tranzakciók korlátozásainak megszüntetése.
b) „Pozitív” megközelítés	Kiegészítő intézkedések meghozatala egyes területeken.	A telekommunikációs alapszolgáltatásokra vonatkozó versenyszabályok.
c) „Mozdulatlan” kötelezettségvállalások	A tagok vállalják, hogy nem alkotnak újabb kereskedelemkorlátozó intézkedéseket.	Megállapodás a pénzügyi szolgáltatásokra vonatkozó kötelezettségvállalásokról.

Forrás: Adlung [1999] nyomán.

A GATS ágazati hatályának kiterjesztésére vonatkozóan a legradikálisabb megoldás kétségtelenül az összes szektor érintettségének automatikus elismerése lenne. Ebben az esetben az engedményes listákon csak a kivételeket kellene feltüntetni („negatív listázás” modellje). E megoldás politikai és gazdasági előnyei egyaránt nyilvánvalóak: a liberalizáció akadályozása ügyében a felelősség többé már nem a hazai gazdasági érdekcsoportok meggyőzésére erőltetnül törekvő kormányzatokat terhelné, hanem az előbbieik közül azokat, akik a kivételek mellett kardoskodnának. Az átláthatóság is jelentősen javulna annak köszönhetően, hogy a megmaradó korlátozásokat részletesen és precízen fel kellene tüntetni, az új szolgáltatások pedig automatikusan az egyezmény hatálya alá esnének. Ugyanakkor ez a megközelítés valószínűleg csak korlátozottan alkalmazható: aligha megfelelő módszer a nagyfokú fejlettségbeli eltéréseket mutató országok közötti szolgáltatásliberalizációra. Az elmaradott országokban például gondot okozna már a lehetséges szolgáltatáskereskedelmi akadályok feltérképezése is, nem beszélve annak

felméréséről, hogy milyen gazdasági-társadalmi hatásokra lehet számítani a széles körű és hirtelen liberalizáció következtében.

A teljes ágazati lefedettség elérése ezért jelenleg a GATS keretein belül nem reális célkitűzés. Az egyezmény hatókörének szélesítése mindazonáltal lehetséges, amennyiben kellően rugalmas, a különböző fejlettségű országok partikuláris érdekeit figyelembe vevő formulát sikerül találni. Ilyen lehet például a *minimális ágazati lefedettség* elvének alkalmazása, melynek eredményessége nagyban növelhető az alágazatonkénti minimumok kikötésével. A makrogazdasági hatékonyság növelése szempontjából különösen fontos ágazatokat (például távközlés, pénzügyek, szállítás) pedig kötelezően be lehet sorolni a (legalább részben) liberalizálandó területek közé, kvalitatív elemekkel bővítve a mennyiségi megközelítési módot.

A *kötelezettségvállalások minőségének javítására* irányuló lehetséges módszerek közül elsősorban a „tarifásítás” említendő meg. Ennek gyakorlata nem ismeretlen a GATT számára, hiszen alkalmazásra került az Uruguayi forduló megállapodásaiban, a mezőgazdasági kvóták és adminisztratív akadályok vámtarifákká való transzformációja során. Elvileg lehetséges a szolgáltatások szabad áramlásának útjában álló akadályok *tarifális* átalakítása is, ami nagymértékben növelné az átláthatóságot és a kiszámíthatóságot. A tarifális jellegű akadályok alkalmazása azonban elsősorban a határon átnyúló szolgáltatás-kereskedelem esetében képzelhető el, a többi módozatot más megközelítésben kellene liberalizálni (Snape, 1998). Bár a módszer számottevő előnyökkel bír, a GATS koncepciójával való össze nem egyeztetetőség, valamint a technikai kivitelezés nehézségei és buktatói²² erősen megkérdőjelezzik alkalmazhatóságát.

A minőségjavításra a tarifásítás mellett elméletileg más, „GATS-kompatibilis” képletek is rendelkezésre állnak. A különféle szabványos kötelezettségvállalásokra épülő, szektorspecifikusan és horizontálisan is alkalmazható formulák mellett kitéüntetett figyelmet érdemel a *klaszteralapú megközelítés*.²³ Ennek értelmében összehangolt kötelezettségvállalásokat lehetne tenni, amelyek figyelembe veszik az egyes szolgáltatások interszektoralis kapcsolatait, kiiktatva ez által a szolgáltatásáramlás „szűk keresztmetszeit” (OECD, 2000). A turisztikai szolgáltatások például a közlekedési, pénzügyi, építési, kulturális, egészségügyi és más ágazatokhoz fűződő kapcsolataik révén könnyen akadályokba ütközhetnek látszólagos liberalizáltságuk ellenére is. A klasztermegközelítés a szolgáltatások komplex természetének felismerését tükrözi, és következetes alkalmazása jelentős minőségi javulást eredményezhetne a szolgáltatásliberalizáció terén. A fő gondot e tekintetben az ágazatközi kapcsolatok és összefüggések pontos feltérképezése jelentené, hisz nemhogy általánosan elfogadott szabványok nincsenek e tekintetben, de még elméleti szinten sem alakult ki konszenzus az egyes szolgáltatási klaszterek tartalmáról és mibenlétéről.

Záró megjegyzések

A szolgáltatások nemzetközi kereskedelmét az 1980–1990-es évek liberalizációs törekvései ellenére ma még mindig a túlszabályozottság és a korlátozások nagy száma jellemzi. A GATS életre hívása elsősorban a nemzetközi szolgáltatásáramlás kodifikálását jelentette, a tényleges liberalizáció terén csekély előrelépésre került sor.

Ennek ellenére számos ország képes volt az elmúlt évtizedben a GATS által nyújtott előnyök kiaknázására a stabilabb kereskedelmi környezetet biztosító piacra jutási köte-

²² Nem valószínűtlen például azt feltételezni, hogy több ország túl magasan húzná meg a tarifák szintjét, hogy legyen elég „tartalékja” a későbbi kereskedelmi tárgyalásokra (Adlung, 1999).

²³ A témával foglalkozó szerzők egy része ezt a módszert nem egy tárgyalási képletnek tekinti, hanem a formulamegközelítéssel szembeni, eltérő felfogáson alapuló alternatívának.

lezettségvállalások rögzítése révén. Ezek kiterjedése ugyanakkor sok esetben korlátozott, és bizonyos vállalatok inkább a meglévő piaci szereplők érdekeit védik ahelyett, hogy az új belépők számára teremtenének kedvező körülményeket. Az új tárgyalási forduló résztvevői ezért komoly kihívásokkal szembesülnek: nemcsak – vagy nem is elsősorban – a kötelezettségvállalások számának növelésére kell törekedniük, hanem főképpen azok minőségének javítására. Más szóval a kölcsönös engedmények kicsikarására irányuló „számháború” helyett bizonyos liberalizációs elvek tartalmi szempontból történő megvalósítását kellene célul kitűzniük.

A nemzetközi szolgáltatáskereskedelem liberalizációja ugyanakkor nem ér véget a GATS jelenlegi keretein belüli megoldások keresésével. Fontos kérdés lehet például a jövőben a nemzeti versenypolitika hatályán kívül eső versenykorlátozó gyakorlatok kezelése. A jelenlegi GATS-szabályozás e tekintetben csak információcserét és konzultációt irányoz elő. Szilárdabb multilaterális szabályok megalkotásával kell biztosítani a gyenge tárgyalási pozíciókkal bíró kis országokat afelől, hogy a liberalizáció pozitív hatásait nem sajátítják ki a multinacionális vállalati kartellek.

A legnagyobb kedvezmény elvének szándékos figyelmen kívül hagyása jellemzi ma még az olyan ágazatokat, mint a tengeri és légi közlekedés vagy az audiovizuális szolgáltatások – ezeket eredetileg be sem vonták a GATS hatókörébe. Az előrelépés nehéz lesz e téren, de az ágazati tárgyalások „somagba rendezése” vagy klaszteralapú megközelítése (például a közlekedési szolgáltatások esetében) megkönnyítheti a tárgyalók dolgát.

A GATS a nemzetközi szolgáltatáskereskedelem általános liberalizációs keret-egyezményének tekinti önmagát, jóllehet jelenleg még nem sokkal több, mint különböző mélységű és szélességű liberalizációs vállalatok heterogén halmaza. A jelenlegi tárgyalási forduló kulcskérdése, hogy sikerül-e az érdemleges kölcsönös engedmények és/vagy egy hatékony tárgyalási képlet alkalmazása révén – vagy akár esetleg a GATS kereteinek kitágítása árán – kiegyensúlyozottabbá, átfogóbbá és átláthatóbbá tenni a nemzetközi kereskedelmi rendszert a szolgáltatások tekintetében, vagy csupán bizonyos részterületeken sikerül előrehaladást elérni, jogosnak tekinthető okokat szolgáltatva ezzel az Egyezménnyel szembeni újabb kritikák megfogalmazására.

Hivatkozások

- Adlung, R.* [1999]: Liberalizing Trade in Services. *Intereconomics*, Vol. 34., No. 5., 211–222. o.
- Adlung, R.* [2000]: Services Trade Liberalization from Developed and Developing Country Perspectives. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization.* Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 112–131. o.
- Adlung, R.* [2002]: Commitments under GATS—Overview of Current Schedules. WTO Trade in Services Division, www.wto.org.
- Barth, D.* [1999]: The Prospects of International Trade in Services. Friedrich Ebert Foundation, Bonn.
- Clark, T. – Rajaratnam, D. – Smith, T.* [1996]: Toward a theory of international services: marketing intangibles in a world of nations. *Journal of International Marketing*, Vol. 4., No. 2.
- Education International [2000]: The WTO and the Millennium Round – what is at stake for public education. www.ei-ie.org.
- European Commission [1985]: Completing the Internal Market: White Paper from the Commission to the European Council. COM (85) 310. Eur-Op, Luxemburg.
- GATT [1991]: Services Sectoral Classification List. GATT document MTN.GNS/W/120. GATT, Geneva.
- GATT [1994]: The results of the Uruguay Round of multilateral trade negotiations. GATT, Geneva.
- GATT [1998]: Általános Egyezmény a Szolgáltatások Kereskedelméről. 1998. évi IX. törvény 1. B) melléklet.
- Gauthier, G.* [2000]: Déjà Vu, or New Beginning for Safeguards and Subsidies Rules in Services Trade. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization.* Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 165–183. o.

- Hoekman, B. – Messerlin, P. [2000]: Liberalizing Trade in Services: Reciprocal Negotiations and Regulatory Reform. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization*. Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C., 487–508. o.
- Hoekman, B. – Primo Braga, C. A. [1997]: Protection and Trade in Services: A Survey. *Open Economies Review*, 8. 285–308. o.
- Karsenty, G. [2000]: Just How Big Are the Stakes? An Assessment of Trade in Services by Mode of Supply. In: *Sauvé, P. – Stern, R. M. (eds.): GATS 2000: New Directions in Services Trade Liberalization*. Brookings Institution Press and Harvard University, Washington, D.C.
- Karsenty, G. [2002]: Trends in Services Trade under GATS – Recent Developments. Symposium on Assessment of Trade in Services World Trade Organization, 14–15 March 2002. www.wto.org.
- Lloyd, P. J. [2001]: The architecture of the WTO. *European Journal of Political Economy*, Vol. 17., 327–353. o.
- Mattoo, A. [1999]: Financial Services and the WTO: Liberalization Commitments of the Developing and Transition Economies. *World Economy*, Vol. 23., No. 3., 351–386. o.
- Mattoo, A. [2000a]: NBER Conference on Trade in Services, Seoul, June. www.world-bank.org.
- Mattoo, A. [2000b]: Developing Countries in the New Round of GATS Negotiations: Towards a Pro-active Role. *World Economy*, Vol. 23., No. 4., 471–489. o.
- Miozzo, M. – Soete, L. [2001]: Internationalization of Services: A Technological Perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 67., 159–185. o.
- Nayyar, D. [1990]: Towards a Possible Multilateral Framework for Trade in Services: Some Issues and Concepts. In: *Technology, Trade Policy and the Uruguay Round*. United Nations, New York.
- OECD [1995]: Introduction to the OECD Codes of Liberalisation of Capital Movements and Current Invisible Transactions. OECD, Paris.
- OECD [2000]: Assessing Barriers to Trade in Services Using “Cluster” Approaches to Specific Commitments for Interdependent Services. TD/TC/WP (2000) 9/FINAL, OECD, Paris.
- OECD [2001]: Service Providers on the Move: A Close Look at Labour Mobility and the GATS. TD/TC/WP (2002) 26, OECD, Paris.
- OECD [2002]: GATS: The Case for Open Services Markets. OECD, Paris.
- Palánkai T. [1995]: Az európai integráció gazdaságtana. Aula, Budapest.
- Sinclair, S. [2000]: How the World Trade Organisation’s new “services” negotiations threaten democracy. Canadian Centre for Policy Alternatives, Ottawa.
- Sauvé, P. [2000]: Developing Countries and the GATS 2000 Round. *Journal of World Trade*, Vol. 34., No. 2., 85–92. o.
- Snape, R. [1998]: Reaching Effective Agreements Covering Services. In: *The WTO as an International Organization*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Somai M. [1997]: A GATT-ból a WTO-ba: az Uruguayi forduló előzményei és eredményei. *Külgazdaság*, 10. szám.
- Szentes T. [1995]: A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai. Aula, Budapest.
- Tuthill, L. [1997]: The GATS and new rules for regulators. *Telecommunications Policy*, Vol. 21., No. 9/10., 783–798. o.
- UNCTAD and World Bank [1994]: Liberalizing International Transactions in Services. A Handbook. UNCTAD and World Bank, New York and Geneva.
- Vaitsos, C. [1988]: Transnational Rendering of Services, National Development and the Role of TNCs. United Nations, New York.
- WTO [1998]: Economic Effects of Services Liberalisation: Overview of Empirical Studies, Background Note by the Secretariat, S/C/W/26/Add. 1, (29 May), WTO, Geneva.
- WTO [2002]: Market access: unfinished business. Post-Uruguay Round inventory and issues. WTO Special Studies 6. WTO, Geneva.

Brief Summary of the Articles

All-round inquiry about the probable direct effects of joining the EU – part II

As the date of joining the EU is approaching, it is becoming more and more important to identify: what are those direct, quickly valid economic and social effects, changes and new situations the economic and private sector will have to face. We ask to take all the positive and negative consequences into consideration, which should or have to be reckoned with – with various degrees of validity – right after the day of adhesion, and which indicate an important domain for both the companies and the private sector. One of the elements of preparing for joining is that the experts take these effects into account from various aspects.

The possible circle of effects is rather wide, this time we list only a few of them as we try not to limit the affected domains of problems. These are the variation of prices and wages, the employment and migration of workforce, the situation of competition and entering the market as well as the interest rates, economic growth, direct capital investment, macroeconomic balance, areas with profit and deficit, quality of life, welfare supplies, and the effects of introducing EU-directions.

Essay on pension, pension systems, pension reform – II. Part

GYÖRGY NÉMETH

In the second part of his two-part paper the author provides a detailed analysis of the problems that actually cause the crisis of the pay-as-you-go pension systems; the primary cause is to be found in the historic circumstances of their formation. Understanding is made difficult by the fact that the accounting system of the state budget gives different account of the macroeconomically identically functioning pay-as-you-go and pre-funded pension systems. Next the author reviews the so called three-pillar proposal for pension reform made by the World Bank and presents the 1997 pension reform carried out in Hungary – modelled on the World Bank proposal but greatly differing from it. Review of the Administration's arguments follows, and the author claims that they do not stand the test of economic investigation. He points out that the most important step of pension reform has not been the establishment of the pre-funded pillar, but the elimination of a large part of implicit state debt embodied in the first pillar.

Liberalization of the international trade in services

András Jancsik

The international expansion of the service sectors dominating the economies of the developed countries is facing numerous obstacles due to the specific nature of services. Thus the 1980s saw the development of a considerable "liberalization deficit" in this area, which prompted GATT member states to put the issue on the agenda of multilateral trade negotiations. The General Agreement on Trade in Services (GATS) achieved at the Uruguay Round was regarded as a milestone in terms of developing regulations; however, it did not signal effective headway in opening up markets, as member states mostly only set down the already achieved liberalization in their commitments. During the 1990s, the accelerating technical modernization and the full internal liberalization of the major integration blocs highlighted the need for substantial quantitative and qualitative progress in the field of international liberalization. At the same time, conflicts of interest connected to liberalization also became more emphatic – this involved not only different views of sectors and modes of supply but also concerns over providing certain services on a market basis. Thus the current round of WTO negotiations poses a difficult task for member states presuming that they want to achieve real advancement: rather than engaging in negotiations over particular services, they should aim to work out and apply general approach methods (or, possibly, liberalization "formulas") that are capable of significantly liberalizing the international trade in services while minimizing disadvantages (or at least reducing them to a politically acceptable level).

A szoftver és az adatbázisok jogvédelme

DR. TATTAY LEVENTE

A SZOFTVER

A szoftver megjelenése és térhódítása

Ma már a társadalmi életnek, a gazdaságnak és a kultúrának nincs olyan része, ahol a számítógépek ne játszanának *kiemelkedően fontos szerepet*. A számítógép pedig a szoftverekkel, számítógép-programokkal működik.

A számítógépek megnövekedett tároló képességét adatrögzítő kapacitása teszi lehetővé tömeges, sokrétű, eredményes felhasználást.

A szoftverkereskedelem fontos világgazdasági tényezővé vált. Érdekes módon a szoftveradattárak és az internet kiemelkedő jelentőségére tekintettel napjainkban már „szerzői jogi iparról” beszélhetünk.

A szerzői jogi ipar egyre jelentősebb vagyoni dimenziókat ölt. A szerzői jogi ipar teljesítménye a világ legfejlettebb országában, az Amerikai Egyesült Államokban 1995-ben lényegesen nagyobb volt, mint bármilyen más iparág – így a repülőgépipar, vegyipar, fémipar, elektronikus ipar, gépek, autóipar – teljesítménye.

Az Amerikai Egyesült Államokban a szerzői jogi ipar exportja 1997-ben 60 milliárd USD volt, ami tízszeresét tette ki például a jelentős forgalmat lebonyolító távközlési ipar exportjának.

A számítógép-ipari programok gazdasági forgalma 1997-ben a GDP-re vetítve meghaladta az 5%-ot. Az értékesített csomagolt szoftver értéke 1996-ban 37 milliárd USD-t tett ki Európában. Nyugat-Európában a szoftveripar 334 000 munkahelyet biztosított. Ez a szám 2001-ben meghaladta a 400 ezret.

A szoftverkereskedelem alapvető gazdasági kérdése, hogy sikerüljön a szoftverkereskedést 30% alá szorítani.

Európában Magyarország volt az első állam, ahol a számítógépes programok oltalmában részesülnek (1983). Európa nagy országai (Németország, Anglia, Franciaország) csak 1985-ben vezette be a szoftver jogi oltalmát.

A szoftverfelhasználás gyors üteme dimenzionális fejlődésre készítette a gazdaságot, a kultúrát, a műszaki tudományos alkotó tevékenységet, és meghatározó befolyást gyakorol az emberi civilizáció arculatára. Ezért korunkban „információs forradalomról” beszélünk.

A szoftver felhasználása napjainkban

Napjainkban a gazdasági, politikai és társadalmi élet valamennyi területét – fő szintérenként pedig a szórakoztatóipart említhetjük – átforgatja a digitális számítógépes technika előretörése.

A digitális számítógépes technika lehetővé teszi hangok, képek, jelek bináris számjegyekkel való elektronikus rögzítését, számítógépes tárolását és ezeknek a digitális jeleknek a valósággal egyező, vagyis analóg jelekké, hangokká, képekké való visszaalakítását.

A digitális technikának a megjelenési formái elsősorban a *számítógépi programok*, amelyek maguk is egyéni eredeti gondolat kifejezések, tehát szerzői művek. *Egyes programokkal további szerzői alkotások, pl. zeneművek, mérnöki tervek is létrehozhatók.*

A számítógépi programok elektronikus adattárak kezelésére is alkalmasak. A digitális technika tette lehetővé a *multimédiás mű létrehozását*. A multimédiás mű digitális úton rögzített, írott, hang, képi, mozgóképi művek, műrészletek százait kapcsolja egybe. A fő jellemzője az interaktivitás, vagyis az, hogy a mű egyes részeit a műélvező – a számítógépi programokhoz hasonlóan – tetszőleges sorrendben, időtartamban érzékelheti, „hívhatja le”.

Különleges jelentősége van a digitális technikában a lézerral leolvasható hang- és képhordozóknak, valamint a műholdas sugárzás útján vagy vezetékes úton működtetett műsorszolgáltatásnak és műsorelosztásnak.

A számítógépek felhasználásának leglátványosabb színtere a számítógépes világhálózat, az *internet*.

A szoftver fogalmi megközelítése és fajtái

A szoftvert és a számítógépi programot gyakran kezelik azonos értelmű fogalomként, azonban a szoftver fogalma valójában tágabb, mint a számítógépi programé, magába foglalja a programhoz tartozó dokumentációs anyagot és a kezelési útmutatót is.

Vannak olyan programok, amelyek *irodalmi alkotásként* értelmezhetők. A szoftver irodalmi alkotás jellegét elismeri a TRIPS és a BUE.

Vannak olyan programok, amelyek nem értelmezhetők irodalmi alkotásként. E programok közvetlenül nem értékelhető, gépeknek szóló utasításokat tartalmaznak gépi nyelven. *Ezek a programok inkább iparjogvédelmi, mint szerzői jogi jellegűek.*

Az Sztj. 1. § (2) bekezdése és 1. § (2) bekezdés c) pontja értelmében szerzői jogi védelem alá tartozik *a számítógépes programalkotás és a hozzá tartozó dokumentáció* (továbbiakban szoftver), *akár forráskódban, akár tárgykódban, vagy bármilyen más formában rögzített minden fajtája, ideértve a felhasználói programot és az operációs rendszert is.*

Az Sztj. ezen túlmenően nem határozza meg a számítógépi program és szoftver fogalmát.

Lényegében a számítógépes programalkotás és a hozzá tartozó dokumentáció minősül szoftvernek. A szoftver vonatkozásában közömbös, hogy forráskódban, tárgykódban vagy bármely más formában van-e rögzítve. A szoftverhez hozzátartozik továbbá

- a felhasználói program (pl. Microsoft, Office, Excel, Cap stb.) és
- az operációs rendszer (pl. Windows, Linux).

A szoftver fogalmi megközelítésénél a szoftver által ellátandó feladatokból kell kiindulni.

A szoftver feladatának azt tekinthetjük, hogy kapcsolatba lépjen a számítógép részeivel és kapcsolatot teremtsen a felhasználóval, valamint meghatározott eredményt érjen el.

A szerzői jogi védelemre igényt tartó dokumentációnak a program kialakítására alkalmasnak kell lennie. A dokumentáció a program kialakításának része kell hogy legyen. Nem elégtétele a szerzői jogi védelemnek az, hogy a dokumentációval célzott számítógépes program ténylegesen megvalósuljon, vagy hogy a dokumentációban megcélzott program jöjjön létre (Pf. III. 20.197/1985).

A szerzői jog alap gondolatának megfelelően a védelem a kifejezési formára vonatkozik. Nem képezik az oltalom tárgyát

- a programnyelvek alapját képező gondolatok,
- matematikai műveletek, ideértve az algoritmusokat.

A szoftver csak akkor használható, ha végleges alakja gép által olvasható formában jelenik meg.

A szoftver fogalmi megközelítése

Jaksity György leegyszerűsítő megfogalmazása szerint a számítógépi program – szoftver – írásos formában és/vagy adathordozón megjelenő olyan eszköz, amely a számítógép működtetéséhez szükséges.

A WIPO WCT Szerződése szerint a szoftver védelmére kibocsátott minta szabályzatában az alábbi meghatározást adja.

„A számítógépi programon olyan utasítások összessége értendő, amelyek alkalmasak arra, hogy miután azokat gépi úton olvasható hordozóra áttették, hogy egy funkciót, feladatot, vagy sajátos eredmény, információ feldolgozására alkalmas gép segítségével betöltsenek, kijelezzenek vagy azok teljesítését biztosítsák”.

Az amerikai szerzői jogi törvény (USA Copyright Act) (101. §) gyakorlatias megközelítésében a számítógépi program utasítások sorozata, mely közvetve vagy közvetlenül számítógépben alkalmazva meghatározott eredmény létrehozását célozza.

A szoftver részei

Ad. A) Számítógépi programok

A számítógépi programot az utasítás fogalmával lehet leginkább megközelíteni, amelyre az USA (lásd fent) és Japán szerzői jogi törvénye nyújt példát.

A program a számítógépnek adott összetett utasítás, hogy azt működtesse és eredményt érjen el. (Japán Szerzői Jogi Törvény 1985. évi novellája.)

A programok szinte kivétel nélkül két formában jelennek meg. *Forráskód* vagy forrásprogram esetén az utasításokat és megállapodásokat az emberi szem által olvasásra szánt nyelven írják le.

A tárgykód, illetve tárgyprogram a számítógép által közvetlenül felhasználható bináris jelekből áll. A tárgykód a forrásnyelvű program lefordításával jön létre.

Az *algoritmus* a program alapelve, ez az építőkö, ami nélkül a program nem lenne működtethető. Az *algoritmus* valójában egyfajta *séma*, *különböző műveletek egymásutáni leírása*, hasonlóan egy recepthez, és jelentősége szintén az egyes elemekben és azok sorrendiségében rejlik. Az algoritmus annak ellenére, hogy a számítógépi program magjának, megoldási eszmének tekinthető, a szerzői jog számára elvileg hozzá nem férhető, általa nem védhető.

Ad. B) A program leírása

Az eljárás teljes ábrázolását (leírását) jelenti szóban, rajzban vagy egyéb formában, elegendő részletességgel ahhoz, hogy meghatározzon egy megfelelő számítógépi programot alkotó utasítássorozatot.

Ad. C) Kiegészítő dokumentáció

A szoftver kiemelten fontos része a kiegészítő dokumentáció is. Ebbe tartozik minden olyan tartozék, minden olyan anyag, amely nem program és nem programleírás, amely arra szolgál, hogy a program alkalmazását vagy megértését elősegítse. Ilyenek a *kézikönyv* alakban megjelenő *használati utasítások*. A kiegészítő dokumentációba tartozó magyarázatokat: *help*, *súgó* vagy *tutoriál* elnevezéssel integrálják a programba.

Az olvashatóság nem feltétele a szerzői jogi védelemnek, tehát ha a forráskódot az emberi érzékszervekkel észlelhető formából (bináris kód) tárgyi kóddá – kizárólag gépi úton olvasható formává – alakítják át, nem jelenti azt, hogy a program megszűnik szerzői jog útján védhetővé lenni.

A szerzői jog alanya a természetes személy, a szoftver alkotója, vagyis az, aki a programot létrehozta.

Sajátos szerepet töltenek be az ún. csatlakozó felületek (interface). Feladatuk, hogy biztosítsák egy vagy több programegyüttes egy gépen ugyanazon környezetben való zavartalan működését.

A szoftver csatlakozó felületének alapját képező ötlet, elv, elgondolás, eljárás, működési módszer vagy matematikai művelet – önmagában – nem részesíthető szerzői jogi oltalomban.

A szoftver felhasználása során gyakran válik szükségessé az eredeti programnyelvnek más programnyelvre történő átírása. E tevékenység *átdolgozásnak*, eredménye származékos műnek minősül.

A szoftver fajtái

A számítógépi programok többféle módon csoportosíthatók

1. *Szerzői műnek minősülő és rutinszoftver* – azaz a szerzői alkotás színvonalát el nem érő szoftver.

2. *Kereskedelmi programok*. Ezeket hagyományos kereskedelmi csatornákon értékesítik.

3. *Osztott használatú programok*. (Speraware Software) Ezek sem tekinthetők ingyenes programoknak, használatukért díjat kell fizetni. Ezek forgalomba hozatala nem kiskereskedelmi értékesítésben, hanem nemzetközi számítógépes hálózaton vagy mágneses lézeralapú hordozókon történik. Ez esetben a felhasználás biztosítása kipróbálás formájában valósul meg. A tesztidő lejártá után a vevő eldöntheti, hogy kell-e neki a program, és regisztráltatás esetén használati díjat kell fizetni.

4. Vannak *nyilvános programok* (public domain software), amelyek díjfizetési kötelezettség nélkül minden további nélkül felhasználhatók.

5. A *szabad program*, a nyilvános programhoz hasonló, amelynél a szerzőnek jogában áll a szoftvert átsorolni valamely díjfizetéssel járó kategóriába.

6. A *másolt programok* (copylefted software) a nyilvános programok egyik alfajának tekinthetők. Az ilyen programok felhasználásával készített új programok nem kerülhetnek kereskedelmi forgalomba és tilos bármiféle ellenszolgáltatást követelni értük. Jogsértés esetén a szerzőnek csak erkölcsi elégtételre marad lehetősége.

A szoftver felhasználásával kapcsolatos szerzői jogi előírások

A szoftverre vonatkozó vagyoni jogok átruházhatók az Sztj. 58. § (3) bekezdése értelmében.

Speciális rendelkezése a munkaviszonyban alkotott szoftver tekintetében a díjazás mellőzése. A munkaviszony keretében munkaköri kötelezettség teljesítésével létrehozott szoftver szerzőjét díjazás nem illeti meg. A szerzőnek díj az átruházás esetén sem jár. A szerző és munkáltató ellenkező értelemben viszont megállapodhatnak.

A szoftverfelhasználó javára a szerzői jog további kivételeket engedélyez az Sztj. 59. § (1) bekezdése értelmében.

A többszörözés, átdolgozás, feldolgozás, fordítás vagy a szoftver bármely módosítása – ideértve a hiba kijavítását, valamint ezek eredményének többszörözését is – nem képezi a szerző kizárólagos jogát, ha e cselekményeket

- a szoftvert jogszerűen megszerző személy
- a szoftver rendeltetésével összhangban végzi és
- a felhasználási szerződés ezt kifejezetten nem zárja ki.

Ezeket a kivételeket az indokolja, hogy a szoftver megszerzőjének fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a kérdéses műveleteket halaszthatatlanul, gyorsan elvégezze, a kése-delem adott esetben jelentős károkat okozna. *Egyébként mind a többszörözés, mind az átdolgozás, mind a fordítás, mind a módosítás díjköteles felhasználási módok.*

Szintén speciális a szoftverfelhasználás körében – biztonsági másolat formájában – a sokszorozás engedélyezése. Az Sztj. 59. § (2) bekezdése alapján a felhasználási szerződésben nem zárható ki, hogy a felhasználó biztonsági másolatot készíthessen a szoftverről, ha az a felhasználáshoz szükséges.

A szoftver vonatkozásában viszont ezen túlmenően teljes másolási tilalomról beszélhetünk. Tilos tehát annak számítógépes vagy elektronikus hanghordozóra történő további másolása. *Kifejezett engedély hiányában, a biztonsági másolat készítésén kívül a szoftver mindennemű másolása tilos.*

A szoftver terjesztési joga kiterjed a mű egyes példányainak a nyilvánosság részére haszonkölcsönbe adására is. A haszonkölcsönbe adás a jogtulajdonos részére nem keletkeztet külön díjfizetési igényt, hacsak szerződésben eltérően nem állapodtak meg.

Az Sztj. 59. § (3) bekezdése értelmében a szoftver működésének megfigyelése, tanulmányozása a szerző engedélye nélkül is megengedett a jogosított felhasználó számára, ezt a felhasználási szerződésben sem szabad kizárni.

Nem jogsértő továbbá a szoftver kipróbálása, a szoftver valamely elemének alapjául szolgáló elgondolás vagy elv megismerése céljából végzett *betöltése, képernyőn való megjelenítés, futtatás, továbbítás vagy tárolás*, ha e cselekményeket a felhasználásra jogosult végzi.

A visszafejtés

A szoftver és a szerzői jog többi műfaja között az a különbség, hogy a szoftver felépítése, különösen tárgykód esetén rejtve marad a felhasználó számára. Más műfajoknál, pl. egy irodalmi műnél vagy egy színműnél az adott alkotás gondolatvilága, célja, felépítése, elvei nyilvánvalóak, és ezek minden további nélkül felhasználhatók.

Abban az esetben, ha a jogosult együtt kívánja működtetni saját szoftverét más szoftverrel, ennek megvalósítása más jogosult szoftvere felépítésének a megismerését, sőt másolását és átírását – vagyis visszafejtését – követeli meg. E felhasználási cselekmények nem sértik a szoftver jogosultjának a jogait.

A visszafejtés korlátozás nélküli engedélyezése viszont azt eredményezné, hogy a szoftverek terén teljesen feleslegessé válna az alkotó munka, a programok kifejlesztése és az ezzel kapcsolatos anyagi ráfordítás. A visszafejtés korlátozásokhoz kötése mindenképpen indokolt.

A visszafejtés szempontjából a forráskódnak van gyakorlati jelentősége. Csak a forráskód teszi lehetővé, hogy egy adott program elvét, telepítését, szerkezetét, algoritmusát meg lehessen ismerni. Tehát a szerző engedélye nélkül többszörözhető vagy fordítható a kód abban az esetben, ha olyan információ megszerzéséhez szükséges, amely elengedhetetlen egy önállóan alkotott szoftvernek más szoftverekkel való együttes működtetéséhez. Ezekre *a cselekményekre jogosult:*

- a szoftvert jogszerűen használó személy,
- a szoftverpéldány használatára jogosult személy, valamint
- aki a cselekményt az ő megbízatásukból hajtja végre.

A Sztj. további korlátozásul azt írja elő, hogy egyrészt az együttes működéshez szükséges információ nem vált könnyen hozzáférhetővé, másrészt a felhasználási cselekmények a szoftvernek azokra a részeire korlátozódnak, amelyek az együttes működés biztosításához szükségesek.

A Sztj. 60. § (2) bekezdésébe foglalt rendelkezés további garanciaképpen azt is meghatározza, hogy a más jogosult szoftverére vonatkozó információk a visszafejtés megengedettségére ellenére mire nem használhatók fel. Nevezetesen:

- nem használható fel az önállóan megalkotott szoftverrel való együttes működésen kívüli célra,
- mással nem közölhető, kivéve ha az önállóan megalkotott szoftverrel való együttes működtetés ezt szükségessé teszi,
- nem használható fel kifejezési formájában lényegében hasonló másik szoftver kifejlesztéséhez, előállításához és forgalomba hozatalához, sem pedig a szerzői jog megsértésével járó bármely más cselekményhez.

A szoftverfelhasználási szerződések

A szerzői jogi felhasználási szerződések általában írásbeli formában jönnek létre. A jövőben alkotandó szoftverek létrehozására irányuló szerződést mindenképp célszerű írásba foglalni.

Az Sztj. 60. § (5) bekezdése értelmében nem kötelező a szoftver felhasználására vonatkozó szerződés írásba foglalása a szoftver műpéldányának a kereskedelmi forgalomban történő megszerzése esetén.

A szoftverfelhasználási szerződések tipikus kellékeinek az alábbiakat tekinthetjük:

- *A szerződés tárgya* általában a szoftverre vonatkozó szerzői jogok átruházására, a rendszer üzembe helyezésére, a szoftverek és programok karbantartására irányul. A tárgy meghatározásakor célszerű megjelölni, hogy a megrendelő jogosult a saját hardverhálózatában a szoftver

- *képernyőn történő megjelenítésére,*
- *programok futtatására, működtetésére,*
- *a program biztonságos üzemeléséhez szükséges tárolására és többszörözésére.*

Tulajdonjog átruházása

Az elkészítendő szoftverek forráskódjai értelemszerűen a megrendelő tulajdonába kerülnek. Fontos kikötés, hogy a megrendelő kizárólag saját célra használhatja fel a szoftvert a rendelkezésre álló hardverkörnyezetben.

- Átadás, és az ehhez szükséges tárgyi és személyi feltételek.
- Ellenérték fizetése

Célszerű az ellenérték fizetését hónaponkénti számlázás alapján havi bontásban kikötni.

Kellékszavatosság

A vállalkozó meghatározott ideig – ezt célszerű egy évben meghatározni – felelősséget vállal az általa készített rendszer valamennyi elemének a rendeltetészerű működtetéséért.

Átadott mű elfogadása

A jövőre alkotandó szoftver esetén az átadott mű elfogadásáról a felhasználó a mű átadásától számított 4 hónapon belül köteles nyilatkozni.

Karbantartás

A karbantartás a szoftverszerződések speciális előírása. Azt jelenti, hogy a vállalkozó a megrendelő hibarögzítése alapján köteles a rendszerben jelentkező különböző hibá-

kat, így a rendszer működését teljesen megakadályozó és gátló hibákat egyaránt megfelelő határidővel kijavítani.

A szoftverfelhasználási szerződések további kellékei:

- a szerződés előzményeinek felsorolása,
- a szoftver harmadik személy számára történő átadása,
- alvállalkozó igénybevétele,
- kötbérikötés késedelem esetére,
- az átadás jegyzőkönyvezése,
- a megrendelő észrevételei a teljesítésre, azok elintézése,
- titoktartási kötelezettség,
- irányadó jogszabályok.

AZ ADATBÁZISOK

Az adatbázisok a gazdaságban

Az adatbázisok vonatkozásában kiemelkedő jelentősége van a legutóbbi években bekövetkezett informatikai fejlődésnek. Az információkat tároló adatbankok gazdasági tényezőkké válnak, azaz olyan javakká, amelyek a kereskedelmi szférában előnyt jelentenek. 1996-ban az adatbankok forgalma az egész világon 5,7 milliárd dollárra növekedett, 2001-ben meghaladta a 10 milliárd dollárt.

Az adatbázisok tekintetében nem beszélhetünk egységes terminológiáról. A szakirodalomban és a jogszabályokban is eltér a szóhasználat. Az Sztj. korábban, egészen 2002-ig az *adattár* terminológiát használta, az Európai Közösségben az *adatbázis* (lásd az Európai Parlament és Tanács 96/9 EK irányelvét az adatbázisok jogi védelméről) kifejezést alkalmazzák, de használatos az *adatbank* kifejezés is, továbbá a „számítógépes adatbank”, „számítástechnikai eszközökkel működtetett adattár” terminológia is. A Szerzői jogi törvény 2001. évi módosítása (2001. évi LXXVII. tv.) az adatbázis kifejezést alkalmazza, mivel ez a szóhasználat pontosabb.

Az adatbázisok szerepe és jelentősége Magyarországon rohamosan nő. Az internet és az internet alapú vállalatok egyre hatékonyabban használhatják az információkat azáltal, hogy *vevőik, ügyfeleik, alkalmazottaik és partnereik számára lehetővé teszik a számukra szükséges hozzáférést*. Magyarországon különösen a Compact és a Hewlett-Packard, az IBM és a Sun forgalmaznak Hitachi gyártmányú nagy kapacitású adatbázisokat.

Magyarországon nemcsak adatszolgáltatásokról, hanem már adatszolgáltatási piacról is beszélünk, a vállalkozások igénylik a folyamatos tőzsdei gazdasági adatszolgáltatást.

Az adatbázisok jogosultjai fontosnak tartják mind a magánszféra, mind a kis- és középvállalatok integrálását az elektronikus információs hálózaton.

Az adatszolgáltatás tökéletesítése és a külföldiek zavartalan ellátása érdekében *a különböző adatszolgáltatások egymással együttműködésre lépnek*.

Az adatszolgáltatási piacon kialakult verseny jelentős K+F tevékenységet indított el, tanulmányozzák és fejlesztik

- a tárolóeszköz-tipológia összes elemét,
- a számítógépek, tárolóeszköz-hálózatok és tárolási rendszerek kapcsolatait,
- az adatvédelem, a rendszervédelem lehetőségét,
- a felügyelet hatékonyságát.

Az informatika fejlődésével az adatok nemcsak a jogos felhasználók számára válnak egyre értékesebbé, hanem *a konkurencia, hackerek és más illegális behatók számára is*.

A high-tech iparban a pénzügyi szolgáltatások terén, a média- és szórakoztatóiparban, valamint az energia- és villamosiparban működő cégek elleni betörési kísérletek száma különösen magas.

Nagy súlyt fordítanak – ez is nagy számítógépes cégek szolgáltatásává vált – a biztonságra. A biztonságnak különösen jelentős szerepe van a *kormányzati, nemzetbiztonsági, katonai és pénzügyi szervezeteknél*.

A biztonsági rendszerek kiépítésében hagyományos bevált rendszer a kódolás, azonban ezen túlmenően fejlettebb és kombinációs módszereket alkalmazó biztonságtechnikát is alkalmaznak.

Főleg a gazdasági élet, valamint a tudomány területén működő adatbázisok létrehozása igen költséges. Az adatbázisokat általában gazdálkodó szervezetek vagy nem profitorientált jogi személyek jelentős anyagi befektetésekkel hozzák létre. Általában e szervezetek és személyek megszerzik az adatbázisokhoz való jogosultságot, rendelkezési jogot. Az adatbázisok jogvédelmének fő célzata a beruházások védelme.

A számítógépes adatbázisok jogvédelmét új alapokra helyezte a Szerzői jogi törvény (1999. évi LXXXVI. tv.) módosításáról szóló 2001. évi LXXVI. törvény.

Az adatbázis oltalma

A Szerzői jogi törvény 5. §-a értelmében szerzői jogi védelemben részesül a gyűjteményes műnek (7. §) minősülő adatbázis.

Az adatbázisok a szerzői jogban gyűjteményes műnek minősülhetnek, amennyiben megfelelnek a szerzői mű fogalmának.

Az Sztj. 7. § (1) bekezdés értelmében szerzői jogi védelemben részesül a gyűjtemény, ha tartalmának összeválogatása, elrendezése és szerkesztése egyéni, eredeti jellegű gyűjteményes mű. A védelem a gyűjteményes művet akkor is megilleti, ha annak részei, tartalmi elemei nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi védelemben. Ilyen esetben az adattárba felvett adatokra és egyéb alkotóelemekre a gyűjteményes mű minőségére tekintettel fennálló védelem nem terjed ki. Természetesen előfordulhatnak olyan esetek, hogy az adattárban tárolt adatok, alkotások mindegyike védett. Erről beszélhetünk szerzői oltalom alatt álló irodalmi antológia adattár esetén. Amennyiben az adatbázis nem minősíthető szerzői alkotásnak, akkor is megilleti a jogvédelem, ha az adatbázis tartalmi elemeinek megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényel.

Az adatbázisok vonatkozásában a nemzeti jogi szabályozás a nemzetközi jogfejlődés hatására alakult ki. Itt egyaránt figyelembe kell venni

– a BUE-t, azzal az irodalmi és művészeti művek oltalmáról szóló 1886-ban létrejött Berni Unió Egyezményt; Magyarországon kihirdette az 1975. évi 4. tvr.

– a TRIPS Egyezményt, azaz a szellemi alkotások kereskedelmi vonatkozású aspektusairól szóló egyezményt, amely a GATT Uruguay fordulót lezáró egyezménycsomag (Marrákési Egyezmény) részeként jött létre;

– a WCT Szerződést, a 2002-ben hatályba lépett WIPO Szerzői Jogi Szerződést;

– az Adatbázis Irányelvet; az Európai Parlament és Tanács 96/9 EK Irányelvét az adatbázisok jogi védelméről.

Érdemes figyelembe venni a megállapodások adattárakra vonatkozó szabályozását.

A TRIPS Egyezmény 10. cikk (2) bekezdése értelmében: *védettek az adatállományok, vagy más anyagok, akár gép által olvasható formában, akár más formában, amelyek tartalmuk kiválasztása vagy elrendezése folytán szellemi alkotások.* Ez a védelem, amely nem terjed ki magára az adatra vagy anyagra, nem károsíthat magán az adaton vagy anyagon fennálló semmilyen szerzői jogot.

Az Adatbázis Irányelv 1. cikk (2) bekezdése értelmében az adatbázis művek, adatok vagy független anyagok gyűjteménye, amelyet rendszeresen és tervszerűen állítottak össze, és amelyhez elektronikus vagy más úton egyedileg hozzá lehet férni.

A WCT 5. cikk (2) bekezdésében előírja: Az adatbázis művek, adatok vagy független anyagok gyűjteménye, amelyet rendszeresen és tervszerűen állítottak össze, és amelyhez elektronikus vagy más úton egyedileg hozzá lehet férni. A védelem az adatbázis bármilyen formájára kiterjed a WCT 1. cikk (1) bekezdés értelmében.

A BUE 2. cikk (1) bekezdésébe foglalt rendelkezés irányadó az adattárakra is, miszerint a szerzői jog kiterjed az alkotásra, tekintet nélkül *a mű létrehozatalának módjára vagy alakjára*.

Az adatbázis fogalma és a védelem feltételei

Az adatbázisok jogi szabályozása terén szerzői jogi törvényünk, a 2001. évi LXXVII. törvénnyel módosított 1999. évi LXVI. törvény (Szjt.) fontos előírásokat tartalmaz.

Az Szjt. a szerzői jogilag védett alkotások példálózó felsorolásába 1. § (2) bekezdés p) pontjába felveszi a gyűjtemények műnek minősülő adatbázist is.

Az adatbázisokra az Szjt. VII. fejezet és a 60–62. §-ai vonatkoznak. Az Szjt. 60/A. § (1) bekezdése megadja az adatbázis fogalmát. Adatbázisnak minősül: önálló művek, adatok, vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek tartalmi elemeihez – számítástechnikai eszközökkel vagy bármely más módon – egyedileg hozzá lehet férni.

Az Szjt. 1. § (8) bekezdése és a 84/E. § (3) bekezdése értelmében az adatbázist előállítók szomszédos jogi oltalomban részesülnek.

Az Szjt. 1. § (3) bekezdése értelmében ahhoz, hogy az adatbázis gyűjteményes műként oltalomban részesüljön, az szükséges, hogy az adatbázis összeválogatása, elrendezése és szerkesztése szellemi alkotás eredménye kell hogy legyen, vagyis az adattárnak ez esetben egyéni eredeti jelleggel kell rendelkeznie. A törvény védi a gyűjteményt, azaz a gyűjteményes műnek nem minősülő adatbázist is. A védelem az adatbázist akkor is megilleti, ha az adatbázis részei, tartalmi elemei nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi védelemben.

Az adatbázis jogvédelmének a terjedelme semmiképpen sem terjed ki a működést irányító szoftverre.

Fontos az a rendelkezés, melynek az értelmében *az adatbázis mint gyűjteményes mű jogi oltalma nem terjed ki az adatbázisban tárolt adatokra és információkra*. Ez a rendelkezés egyébként a közérdekű adatok felhasználását is a jogosult beleegyezésétől tenné függővé. Az Szjt. 7. § (3) bekezdése kimondja, hogy a gyűjteményes műnek minősülő számítástechnikai eszközökkel vagy bármilyen más módon működtetett adattár védelme nem terjed ki a tartalmát képező adatokra és egyéb alkotóelemekre.

Nyilvánvaló azonban, hogy amennyiben az adatbázis szerzői jogilag védett alkotásokat tartalmaz, ezek védelmét az adattárba kerülés önmagában nem szünteti fel.

Az adatbázisok létezhetnek hagyományos hordozókon (papír) és vannak számítógép-technikai eszközökkel működtetett adatbázisok.

A számítógépes adatbázisok jelenleg hétköznapijainkba beépülve tökéletesebben látják el azt a funkciót, mint a nyomtatott adathordozók.

Jelenleg már számítástechnikai eszközökkel működtetett adatbázisok tartalmazzák többek között:

- a jogszabálygyűjteményeket,
- a világszerte mért meteorológiai adatokat,

- nemzeti és nemzetközi bűnügyi nyilvántartásokat,
- a Föld összes országának gazdaságpolitikai adatait,
- a világ fegyverarzenáljának mennyiségi, minőségi és tulajdonosi viszonyait,
- a különböző távirati irodák által kiadott aktuális politikai híryanagot,
- a szakosított nemzetközi szervezetek működése körében rögzített szakirányú, ágazati jellegű adatokat.

Az adatbázisok jogi státusa

1. Ha az adatbázis tartalmának összeválogatása, elrendezése vagy szerkesztése egyéni, eredeti jellegű szerzői jogi oltalom illeti meg, a szerzői jogi oltalom jogosultja a szerkesztő. Ezen túlmenően további védelem (szomszédos jogi oltalom) is megilleti az adatbázis előállítóját a többszörözés, terjesztés és más felhasználási módok vonatkozásában, ha az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt. (Szjt. 84/A. § (5) bekezdés.) Azaz az adatbázis szerzői és szomszédos jogi oltalomban is részesül.

2. Amennyiben az adatbázis előállítója nem eszközölt jelentős ráfordítást, azonban az egyéni, eredeti jellegű, az Szjt. 84/A. § (5) bekezdése alapján, az adatbázis csak szerzői jogi oltalomban részesül.

3. Amennyiben a szerzői jogi oltalom nem áll fenn, ugyanakkor az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt, az adatbázis előállítóját az Szjt. 84/A. § (1–3.) bekezdésében meghatározott (szomszédos) jogok megilletik.

4. Elképzelhető végül, hogy az adatbázis semmilyen jogi oltalomban nem részesül, mivel nem éri el a szerzői alkotás színvonalát, továbbá tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése nem igényelt jelentős ráfordítást.

Az adatbázisra vonatkozó hatályos rendelkezések

E körben annak van kiemelt jelentősége, hogy a jelentős ráfordításokat eszközöző adatbázis-előállítókat (pl. egy tudományos folyóirat 30 évben nyilvánosságra hozott összes számának tartalmát magába foglaló adatbázis) szomszédos jogi védelem illeti meg.

A szerkesztő

A szerkesztőt illetik meg elvileg a szerzői jog által védett műre vonatkozó vagyoni és személyhez fűződő jogok. Az ilyen adatbázisra mint gyűjteményes mű egészére a szerzői jog a szerkesztőt illeti meg. A szerkesztőt megillető jog nem érinti a gyűjteménybe felvett művek szerzőinek önálló jogait az Szjt. 7. § (2) bekezdése értelmében. Ezekben a szerzői joga továbbra is fennáll.

Mint ahogy az említést nyert, az adatbázisok általában intézményekhez, szervezetekhez tartoznak. Az adattárak meghatározott részeinek felhasználásához fűződő jog attól függ, hogy az adattárral rendelkező szervezet a szerződésben milyen felhasználási jogot engedélyez.

Az adatbázis jogosultját kizárólagos jog illeti meg:

- az adatbázis többszörözésére,
- terjesztésére,
- a nyilvánossághoz közvetítésre és
- az átdolgozásra.

Az *adatbázisok átruházhatók* az Szjt. 61. § (2) bekezdése alapján. Ez kivételes rendelkezés a szerzői jog monista jellegére tekintettel, ugyanis – egyes kivételektől eltekintve – a szerzői jogok nem ruházhatók és másként sem szállhatnak át.

A munkaviszonyban létrehozott adatbázis vonatkozásában a vagyoni jogokat a szerző – szerkesztő – jogutódjaként a mű átadásával a munkáltató szerzi meg, ha a felek másképpen nem állapodnak meg, és a mű elkészítése a szerkesztő munkaviszonyból folyó kötelezettsége az Szjt. 30. § (1) bekezdése alapján.

A *munkaviszonyban létrehozott adatbázis szerkesztőjét* az Szjt. 30. § (3) bekezdése értelmében – ha mást nem kötnek ki – *díjazás nem illeti meg*, ha a munkáltató a műre másnak felhasználási engedélyt ad, vagy a művel kapcsolatos vagyoni jogokat másra átruházza.

Az adatbázis-előállító

Az Szjt. 84/A. § (6) bekezdése értelmében adatbázis előállítójaként azt a természetes személyt, jogi személyt vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságot tekintjük, aki vagy amely a saját nevében és kockázatára kezdeményezte az adatbázis előállítását, gondoskodva az ehhez szükséges ráfordításokról.

Az adatbázis előállítóját attól függetlenül megilletik az Szjt.-ben meghatározott jogok, hogy az *adatbázis szerzői vagy bármilyen jogi oltalomban részesül-e*. E jogok az adatbázis előállítóját megilletik akkor is, ha az adatbázis részei, tartalmi elemei nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi vagy bármilyen más jogi védelemben.

Az adatbázis előállítójának engedélyre van szüksége az Szjt. 84/A. § (1) bekezdése alapján

– az adatbázis tartalmának egésze vagy jelentős része másolásához, azaz kimásolásához. A kimásolás a többszörözés fogalmi elemeinek felel meg;

– nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétellel, adatbázis példányainak terjesztéséhez, vagy a nyilvánossághoz való közvetítéséhez, azaz újrahasznosításához. Az újrahasznosítás a terjesztés fogalmi elemeinek felel meg. A terjesztés történhet az adatbázis példánya adásvételével, vagy a tulajdonjog más módon történő átruházásával való forgalomba hozatalával, a forgalomba hozatal céljából való behozatalával az országba, valamint az adott példány bérbeadásával. A terjesztési jog a haszonkölcsönbe adásra nem terjed ki;

– az adatbázis tartalma jelentéktelen részének ismételt és rendszeres másolásához és újrahasznosításához, ha ez sérelmes az adatbázis rendes felhasználására vagy indokolatlanul károsítja az adatbázis előállítójának jogos érdekeit.

E felhasználások díjkötelesek.

Hangsúlyozni kell, hogy e jogok az adatbázis-előállítót csak akkor illetik meg, ha az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt.

Az Sztj. 16. § (1) bekezdése értelmében a szerzőnek kizárólagos joga van a mű anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére. Az adatbázis esetén is – elvileg – a szerzőé a rendelkezési jog.

A védelmi idő adatbázis esetén 15 év az adatbázis első nyilvánosságra hozatalát követő év első napjától, illetve az adatbázis elkészítését követő év első napjától, ha ezalatt nem hozták az adatbázist nyilvánosságra. Az adatbázis tartalmának időközbeni megváltozása nem változtatja meg a gyűjteményes műre vonatkozó szerzőt illető jogot.

Amennyiben az adatbázis tartalma az átvett anyagok részben vagy egészben szerzői jogi oltalom alatt állnak, a jogtulajdonos engedélye szükséges a felhasználáshoz.

Az adatbázis szerkesztési elveket, felépítési módját is tükröző lényeges tartalmának vagy lényeges részének átvételéhez *az adatbázis jogtulajdonosának engedélye szükséges.*

Az adatbázisra vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell az adatbázis működtetéséhez, illetve tartalmának megismeréséhez szükséges dokumentációra az Sztj. 60/A. § (2) bekezdése alapján.

Amennyiben a használó jogszerűen használja az adatbázist, az adatbázis tartalmának *rendeltetésszerű használatához nem szükséges a szerző engedélye.* A jogszerűen használó jogosult a többszörözésre, az adatbázis tartalmának megváltoztatására.

Az Sztj. 62. § (2) bekezdés értelmében, ha csak az adatbázis valamely részének a felhasználására szereztek jogot, a szerző joga csak a neki fenntartott, megőrzött részre korlátozódik.

Nem szükséges az adatbázis előállítójának hozzájárulása ahhoz, hogy a nyilvánosságra hozott adatbázist jogszerűen felhasználó személy az adatbázis tartalmának jelentéktelen részét – akár ismételten és rendszeresen is – kimásolja, illetve újrahasznosítsa.

Az adatbázis előállítójának a hozzájárulására akkor sincs szükség, ha az adatbázis valamely részének a felhasználására szereztek jogot és a jogszerű felhasználó ennek jelentéktelen részét kimásolja, illetve újrahasznosítja.

Az adatbázist részben vagy egészben megszerző személy jogait a többszörözésre, terjesztésre, megváltoztatásra a szerzői jog korlátját jelentő szabad felhasználás szabályai szerint tisztesseges és rendeltetésszerűen gyakorolhatja.

Nagyon fontos az a rendelkezés, amelynek értelmében a nyilvánosságra hozott adatbázist jogszerűen felhasználó személy sem végezhet olyan cselekményeket, amelyek sérelmesek az adatbázis rendes felhasználására, vagy indokolatlanul károsítják az előállító jogos érdekeit.

Az adatbázis jelentéktelen részének jogszerű felhasználó által történő használata nem érinti az adatbázisban felvett egyes művek szerzőinek jogait, illetve az adatbázis tartalmának egyes elemeire vonatkozó szomszédos jogokat.

A fenti felhasználás tartalmára és terjedelmére vonatkozó szabályoktól az Sztj. 84/B. § (5) bekezdése értelmében *nem lehet eltérni, azokkal ellentétes rendelkezések alkalmazása semmis.*

Szabad felhasználás

A szabad felhasználás az adatbázisok esetén *jelentős lehetőséget biztosít*, de csak akkor, ha haszonszerzés célját nem szolgálja.

Magáncélra bárki kimásolhatja az adatbázis tartalmának jelentős részét is, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját szolgálja. Ez a lehetőség nem vonatkozik a számítógépes eszközökkel működtetett adatbázisokra.

Az adatbázisok szabad felhasználása iskolai oktatás vagy tudományos kutatás céljára is megengedett. A forrás megjelölésével iskolai oktatás vagy tudományos kutatás céljára – a célnak megfelelő módon és mértékig – az adatbázis tartalmának jelentős része is kimásolható, ha az jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját közvetve nem szolgálja.

Szabad felhasználás tárgyát képezi *az adatbázis felhasználása a bírósági, államigazgatási* vagy más hatósági eljárásban. Ez úgy értelmezhető, hogy az adatbázis tartalmának jelentős része is kimásolható vagy újrahasznosítható a célnak megfelelő módon és mértékig.

Az adatbázisra vonatkozó felhasználói szerződések

Az adatbázisra vonatkozó felhasználási szerződések sokfélék, tekintettel arra, hogy az adattárak – pl. bírósági döntések adattára, vagy éppen a magyar borvidékek adattára – *különböző adatokat tartalmaznak*, másrészt vannak kizárólag írásos formában létrehozott adattárak és számítógép-technikai eszközökkel működtetett adattárak. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy *az adatbázisok teljes egészében átruházhatók*. Az adattár felhasználása megvalósulhat vállalkozási szerződés formájában is.

Az alábbiakban példaképpen bemutatandó egy vállalkozási szerződés keretében elkészített honlap, mint adatbázis átadására és felhasználására vonatkozó megállapodás kerül bemutatásra.

Az adatbázis felhasználására vonatkozó szerződés legfontosabb kellékei:

A) a szerződés céljának meghatározása

- a) a szerződés létrejötte
- b) a szerződés időtartama
- c) a szerződés tárgya
- d) a teljesítés ideje
- e) a szolgáltató kötelezettségei
- f) a megrendelő kötelezettségei
- g) a szerzői jog
- h) díjak
- i) fizetési feltételek
- j) vis maior
- k) szerződésmódosítás
- l) felmondás
- m) titoktartás
- n) értesítés
- o) alkalmazandó jog.

Elsősorban a szerződés tárgya (D), a szolgáltató kötelezettségei (F), a megrendelő kötelezettségei (G), és az alkalmazandó jog (P) érdemelnek különös figyelmet.

B) A szerződés tárgya

Példaként bemutatandó internetes honlap létrehozása a Magyar Millennium alkalmából azzal a céllal, hogy Magyarország minden lényeges – gazdasági, politikai, kulturális és történeti – vonatkozásait – különösen pedig az ország fejlődésének pozitívumait bemutassa.

Sorra kerül az ország történelmének, gazdaságföldrajzának, külpolitikájának, ki-sebbségi politikájának, olimpiai bajnok sportolójának, Nobel-díjasainak, parlamenti vá-lasztásainak, kulturális vívmányainak stb. részletes bemutatása.

A honlap mint adatbázis létrehozása jelentős szellemi tevékenységet követel meg, annak végleges alakjában való létrehozása egyedi, eredeti alkotásként gyűjteményes műként, szerzői oltalomban részesülő szerzői alkotást eredményez.

Itt a szerződés tárgya munkával elérhető eredménynek tekinthető. A szerződésre az Szjt. előírásai mellett a Ptk. XXXV. fejezetében szabályozott vállalkozási szerződések előírásai irányadók. A honlapot létrehozó vállalkozást *Szolgáltatónak*, a vele szemben álló felet *Megrendelőnek* nevezzük. Tehát a szerződés tárgya:

- a) a honlap tartalmának elkészítése, megszerkesztése, szükség esetén digitalizálása;
- b) a honlap idegen nyelvű verziójának elkészítése;
- c) az a) és b) pontban meghatározott anyagokból, azokhoz illeszkedő, gyűjteményes műnek minősülő, *a honlapon hozzáférhető adatbázis elkészítése*;
- d) *az adatbázis működtetéséhez szükséges és az ahhoz kapcsolódó kiegészítő do-kumentációk elkészítése* és arra a szerződés céljának megfelelő felhasználási jog megszerzése;
- e) az a) pontban meghatározott honlaphoz való hozzáférés (adatátvitel-biztosítás Internet IP szolgáltatás nyújtása útján);
- f) a megrendelő szerverén tárolt honlap folyamatos műszaki karbantartása;
- g) a megrendelő számára e-mail cím és IP-cím tartomány név biztosítása.

C) A szolgáltató kötelezettségei

Különös jelentősége van a felek kötelezettségei meghatározásának. Itt elsődlegesen *a szolgáltató kötelezettségei bírnak fontossággal*.

A szolgáltató kötelezettségei:

- a) A szolgáltató fő kötelezettsége a megrendelő által rendelkezésre álló adatokból honlap összeállítás, tehát köteles a megrendelő által adott adatokból honlap-szerűen hozzáférhető gyűjteményes művet készíteni, és lehetővé tenni, hogy az adatokhoz *adattárszerűen* egyénileg előre meghatározott kiválasztási, elrende-zési és szerkesztési elvek alapján hozzá lehessen férni.
- b) A honlap, ideértve az idegen nyelvű verziókat, valamint frissítéseket is, akkor alkalmas a felhasználásra, ha azt a megrendelő képviselője *írásban elfogadja*.
- c) *A megrendelőnek 5 munkanapot biztosítanak az elfogadáshoz szükséges tanul-mányozáshoz*, ezáltal a megrendelő az elfogadás vonatkozásában nyilatkozni köteles. A megrendelőnek joga van a munkát – ismételten is – megfelelő határidő kitűzésével visszaadni. Ha a szolgáltató a kijavítást alapos okból megtagadja, vagy a kitűzött határidőre nem hajtja végre, a megrendelő a szerződést díjfi-zetés nélkül azonnali hatállyal felmondhatja.
- d) A honlap elzárása vagy korlátozott hozzáférése esetén az adott díj ötszörösét ki-tevő összegű díj jóváírás jár a megrendelőnek. A szolgáltatónak járó díjat a díj-jóváírás összegével csökkenteni kell.
- e) Abban az esetben, ha a megrendelő biztosítja az adatbeviteli – hozzáférési – fel-tételeket, ő köteles a hibákat elhárítani, és *a hozzáférés megszűnése vagy korlá-tozása az ő felelőssége alá esik, így számára jóváírás nem jár*.
- f) *A szolgáltató köteles a honlap, illetve a honlapon tárolt adatok adattárszerű használatához szükséges szoftverekre felhasználási jogot szerezni, amely alkal-mas az adattár zavartalan működtetésére*.

Ha a honlap javítás után sem alkalmas, a szolgáltatót csak a szolgáltatás díjának 15%-a illeti meg.

A szolgáltatót jogszatosság terheli abban a vonatkozásban, hogy a kérdéses honlaphoz a közönség tagjai zavartalanul hozzáférjenek, vagyis a honlap megfelelő részei on-line módszerrel lehívhatók legyenek.

A szolgáltató köteles az adatátviteli (hozzáférést biztosító) szolgáltatás időtartama alatt *folyamatosan napi 24 órában hibabejelentős munkahelyet működtetni*, ahol akár a közönség tagjai, akár a megrendelő közvetlenül jelezhetik a szolgáltatás meghibásodását, vagy a hozzáférés meghiúsulását. A hibabejelentő hely telefon-, telefaxszámát és e-mail címét a szolgáltató köteles olyan időben a megrendelő tudomására hozni, hogy a megrendelő azt megfelelően nyilvánosságra hozhassa, továbbá köteles azt a honlapon megfelelően feltüntetni.

A szolgáltató köteles a fentieknek megfelelően *hibaelhárító szolgálatot üzemeltetni*, és a hibákat haladéktalanul elhárítani.

A szolgáltatási díj nem jár arra az időre, ameddig a honlaphoz nem, illetve csak korlátozottan lehet hozzáférni. (Itt 4 órai időtartamot a kiesésnek meg kell haladnia.)

D) A megrendelő kötelezettségei

Teljesen logikus módon a megrendelőnek kell biztosítania a honlap összeállításához szükséges információkat.

A) A megrendelő köteles meghatározott időpontban hordozón és formátumban lista szerint átadni a szolgáltatónak a honlap anyagait.

B) A megrendelő köteles meghatározott időn belül közölni a honlap szerkesztésére vonatkozó követelményeket.

C) *A megrendelőnek kell biztosítani a közönség tagjai részére a felhasználási jogot.* A megrendelő szavatol azért, hogy a honlap anyagában található, általa íratott vagy már meglévő szerzői művekre

– adatbázisban való bármely technikai eszközzel megvalósuló rögzítésre, többszörözésre,

– a művek bármilyen technikai eszközzel és módon történő nyilvánossághoz közvetítésére vonatkozó,

– harmadik személynek átengedhető területi korlátozás nélkül, legalább a honlaphoz való hozzáférés teljes időtartamára szóló *olyan felhasználási joggal rendelkezik, amely lehetővé teszi, hogy a közösség tagjai a szerzői művekhez interaktív módon, azaz az általuk meghatározott helyen és időben férhessenek hozzá.*

D) A megrendelő felel a honlapon levő anyag tartalmáért. A megrendelőnek gondoskodnia kell arról, hogy jogszabályokba, közérkölcsebe, továbbá közrendbe, valamint személyiségi jogokba ütköző információk ne lehessenek a honlapon.

A honlap nem tartalmazhat jogosulatlan vagy a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvény által tiltott módon megszerzett adatokat vagy üzleti titkokat.

A honlap nem tartalmazhat továbbá:

a) szerzői jogokat sértő alkotóelemeket,

b) megtévesztő jellegű adatokat,

c) hamis tényeket, valós tényeket valótlan színben feltüntetető közléseket, mások személyhez fűződő jogait sértő információkat,

d) kiskorúak szellemi és erkölcsi fejlődését sértő adatokat, személyiségi jogok diszkriminációját jelentő információkat, mások magánéletére vonatkozó, nem közérdekű információkat, sokkoló, félelemkeltő anyagokat, bűncselekményre felhívást,

- e) szexuális, erőszakos vagy trágár tartalma miatt megbotránkoztatást keltő alkotóelemeket,
 - f) tiltott reklámot.
- E) A megrendelő köteles a teljesítésnél kifogásait az átvételtől számított 5 napon belül előterjeszteni.

A megrendelő a honlaphoz való hozzáférés érdekében köteles folyamatosan biztosítani az adatátviteli feltételeket abban az esetben, ha a szerződés szerinti honlapot nem a szolgáltató szerverén tárolják és teszik hozzáférhetővé.

F) A megrendelőnél rendelkezésre álló adatátviteli feltételek nem térhetnek el a szerződés időtartama alatt a szolgáltató által meghatározott szerződési követelményektől.

G) Adatátviteli szolgáltatás nyitásában történő változás újabb kötelezettséget rak rá a megrendelőre.

Amennyiben a szolgáltató az adatátviteli szolgáltatás nyújtásában változtatást eszközöl és ez a változtatás a megrendelőnél az adatátviteli feltételekben technikai módosítást tesz szükségessé, úgy erről a szolgáltató a módosítást megelőző 30 munkanapon belül írásban értesítést küld a megrendelőnek.

H) A megrendelő köteles végrehajtani az előző (G) pont szerinti technikai módosításokat. Megtagadható a módosítások végrehajtása, ha azok aránytalanul magas költségekkel járnak. Az eredeti költségek 15%-os túllépését megkövetelő költségváltoztatás már aránytalanul magasnak számít.

I) *Fontos kikötés az, hogy a megrendelő köteles a szolgáltatás által észlelt vagy hozzá bejelentett hibáiról haladéktalanul értesíteni a szolgáltató hibabejelentő helyét.*

D) Szerzői jogi kikötések

A szerzői jog alkalmazására vonatkozó kikötéseknek alapvető fontos szerepe van. Ebben a vonatkozásban fontos szerződési feltételek:

- a) A felek a megrendelő által átadott anyag alapján készült honlapot, ideértve az annak elemeihez adatszerű hozzáférést biztosító elemeit is, *gyűjteményes műnek tekintik*, amelyre nézve a szerzői vagyoni jogok a megrendelőt illetik, azzal a korlátozással, hogy az adatszerű működtetéshez szükséges szoftverekre vonatkozóan csak honlapszerű felhasználás terjedelméhez igazodó, *a szolgáltatótól átengedett felhasználási jog illeti meg a megrendelőt.*
- b) Fontos továbbá, hogy a honlap szerzői jogi jogkezelési tájékoztatójában a szolgáltató köteles feltüntetni, hogy *a honlap szerzői jogi jogosultja a megrendelő. A megrendelő írásbeli engedélyre van szüksége a felhasználáshoz, bármely módon megvalósuló nyilvánossághoz közvetítéshez, valamint változtatásához.*
- c) A szolgáltató jogosult feltüntetni a szerzői jogi jogkezelési tájékoztatóban, hogy *a honlap anyagának számítógépes felhasználás céljára történő összeállítását a szolgáltató végezte.*
- d) Fontos szerzői jogi előírás továbbá, hogy *a megrendelő engedélyezi a szolgáltatónak a honlap mint gyűjteményes mű*
- e) *nyilvánossághoz közvetítését, akként*
- f) *hogy a közönség tagjai egyénileg választhatják meg a honlaphoz vagy annak egyes alkotóelemeihez való hozzáférés idejét és helyét.*

A honlap tartalma egyrészt szerzői jogi Sztj. 7. § (1) bek., másrészt szomszédos jogi védelemben részesül az Sztj. 84/E. § (1) bek. alapján.